أصول الدين

EL-MUḪTAṢAR Fİ UṢÛLİ'D-DÎN

MU'TEZİLE AKĀİDİ

Dinin Temel İlkeleri

KĀDÎ ABDÜLCEBBÂR

Tahkik: Muhammed İMÂRE
Tercüme: Hulusi ARSLAN

MU'TEZİLE KİTAPLIĞI

İÇİNDEKİLER

Mütercimin Girişi: Kādî Abdülcebbâr'ın Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

Hayatı

Kādî Abdülcebbâr, Mu'tezile mezhebine mensup bir âlimdir. Tam adı, Ebü'l-Hasen Kādı'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî el-Esedâbâdî'dir. Hicrî 320 ile 325 yılları arasında Hemedân'a bağlı el-Esedâbâd'da doğduğu tahmin edilmektedir. Ailesi, çocukluk ve gençlik yılları hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Sadece, fakir bir aileye mensup olduğu, eşi ve çocuğu ile birlikte başlangıçta maddî açıdan zor günler yaşadığı ve kâdılık görevine atanmasıyla birlikte bu sıkıntılı dönemi atlattığı belirtilir.[1]

İlim hayatına Arapça, Hadis ve Fıkıh gibi temel ilimleri öğrenerek başlayan Kādî Abdülcebbâr, Fars ve Irak'ın pek çok yerini dolaşır. Zaman zaman ilmî tartışmalara iştirak eder.[2] Mu'tezile mezhebine katılmadan önce usûlde Eş'arî, furûda ise Şâfiî olduğu kaydedilir. İlim meclislerine katılıp, oralarda görüş beyan eden, münâzara ve tartışmalara giren Kādî Abdülcebbâr, sonunda Mu'tezile mezhebine geçmeye karar verir. Basra'ya giderek Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin (321/933) öğrencilerinden Ebû İshâk b. Ayyaş'tan bir müddet Kelâm dersi alır. Daha sonra Bağdat'a geçen Kādî Abdülcebbâr orada Ebû Abdullah el-Basrî'nin (369/979-80) ilim meclisine katılır. Arkadaşlarından daha üst bir seviyeye gelir ve zamanın seçkin bir şahsiyeti olarak kendini gösterir. Ebû Abdullah el-Basrî'den Hanefî fıkhını öğrenmek isterse de, hocası ona "bu, her müçtehidin isabet ettiği bir ilimdir, ben Hanefî mezhebindeyim, sen de Şâfiî ashabından ol" tavsiyesinde bulunur.[3] Bağdât'ta bir müddet kaldıktan sonra Râmâhürmüz ve İsfahan'a giderek orada ilmî faaliyetlerine devam eden Kādî Abdülcebbâr, ünlü eseri *el-Muğnî*'yi *(el-Muğnî fî ebvâbi't-tevḥîd ve'l-'adl)* de Râmâhürmüz'de yazmaya başlar.[4]

1 Abdülkerîm Osman, "Mukaddime", *Şerḥu'l-Uṣûli'l-Ḫamse*, s. 14; Metin Yurdagür, "Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdülcebbar Hayatı ve Eserleri", *MÜİFD*, Sayı: 4, 1986, İstanbul, ss. 123-124.

2 Tâceddin es-Sübkî, *Ṭabaḳātü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî - Abdülfettâh Muhammed e-Halû, yy., 1992, c. 14, ss. 261-262.

3 Ahmed b. Yahyâ b. Murtazâ, *Kitâbü Ṭabaḳāti'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Diwald-Wilzer, Beyrut ty., ss. 112-113.

4 Adile Tahirova, *Kâdı Abdülcebbâr ve Ebu'l-Muîn en-Nesefî'ye Göre Nübüvvetin Gerekliliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004, s. 15.

Daha sonra Büveyhî Sultanı Fahrüddevle'nin veziri olan Sâhib b. Abbâd (385/995) onu Rey'e davet eder. Sâhib b. Abbâd'ın Kādî Abdülcebbâr'a büyük değer verdiği ve ondan "yeryüzünün en fazîletli kişisi" "yeryüzünün en âlim şahsı" olarak söz ettiği nakledilir.[5] Kādî Abdülcebbâr nihayet Hicrî 367 yılında Sâhib b. Abbâd tarafından Rey şehrine başkâdı (kādılkudât) olarak atanır. Bu makamın, bugünkü adalet bakanlığına karşılık geldiği söylenebilir. Sâhib b. Abbâd'ın ilk dönemlerinde hukûkî yönetim açısından bu makama bağlı olan yerler; Rey, Kazvîn, Zencân, Kum, Dînâvend iken son dönemlerinde buna Cürcân ve Tabaristân da dahil olur.[6] Kādî Abdülcebbâr'ın Rey kâdılığı meşhur olup kendisinin anıldığı bütün kaynaklar tarafından bahsedilir.[7]

Sâhib b. Abbâd, dönemin Mu'tezile ekolü için büyük bir güçtür. Onların şeref ve saygınlığına çok şeyler katar.[8] Kādî Abdülcebbâr, onun ölümünden sonra zor günler yaşamaya başlar. Fahrüddevle, onu makamından azlederek mallarına el koyar.[9] Fahrüddevle'nin Kādî Abdülcebbâr'a karşı neden böyle davrandığı ile ilgili bazı kanaatler vardır. Sâhib b. Abbâd'a karşı hürmet etmesi ve yumuşak davranmasına rağmen, içinde ona karşı bir kızgınlık bulunduğu, fakat hayatında bunu açığa çıkaramadığı, öldükten sonra, onun ve Kādî Abdülcebbâr başta olmak şartıyla taraftarlarının mallarına el koyarak bu kızgınlığını açığa çıkardığı belirtilir.[10] Fakat Fahrüddevle'nin bu şekilde davranması, kişisel husumetten ziyade Sâhib b. Abbâd'ın Mu'tezilîlere karşı, ayırımcılık derecesine varan aşırı desteği ve onları iktidarın nimetlerinden faydalandırmış olması daha büyük bir olasılıktır. Fahrüddevle'nin yeni veziri Ahmed b. İbrâhim ed-Dabbî'ye şöyle dediği nakledilir:

"Sâhib, malları ziyan etmiş ve hakları ihmal etmiştir. Muhakkak kaybolanları tekrar telafi etmek gerekir."[11]

Hayatının büyük bir bölümünü ilim tahsil ederek, öğrenci yetiştirerek ve eser telif ederek geçiren Kādî Abdülcebbâr, Rey şehrinde yaşamaya devam etmiş ve orada Hicrî 415 yılında vefat etmiştir.[12]

5 Ahmed b. Yahyâ b. Murtazâ, *Kitâbü Ṭabaḳāti'l-Mu'tezile*, s. 112.
6 Abdülkerîm Osman, "Mukaddime", s. 14.
7 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîḫu Bağdâd*, Beyrut, ty., c. 11, s. 113; Şihâbüddîn Ebi'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed b. İmâd, *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb*, thk. Abdülkādir el-Arnavûd - Mahmûd el-Arnavûd, Beyrut 1989, c. 5, s. 78; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnavût - Muhammed Nâim el-Argûsî, Beyrut 1996, c. 17, s. 245.
8 Zühdî Cârullah, *el-Mu'tezile*, Beyrut 1990, ss. 217-218.
9 Ebû Abdillâh b. Abdillâh el-Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, Beyrut 1991, c. 2, s. 282.
10 Cârullah, *el-Mu'tezile*, s. 219.
11 Yâkūt, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, c. 2, s. 240.
12 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîḫu Bağdâd*, c. 11, s. 115; Zehebî, *A'lâm*, c. 17, s. 245; İbnü'l-İmâd, *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb*, c. 5, s. 78.

İlmî Kişiliği

Kādî Abdülcebbâr'ın ilmî formasyonu Kelâm ve Fıkıh ağırlıklıdır. Başlangıçta Fıkıh'ta Şâfiî, Usûl'de Eş'arî olduğu nakledilir.[13] Daha sonra Mu'tezile'yi seçerek ömrünün büyük bir bölümünü Mu'tezilî olarak sürdürür.[14] İbnü'l-Murtazâ (Ahmed b. Yahyâ b. Murtazâ) onun Fıkıh'ta çok büyük bir seviyeye ulaştığını, kendine özgün görüşleri (*ihtiyârât*) bulunduğunu, buna rağmen Kelâm'a yöneldiğini belirtir. Kādî Abdülcebbâr, Kelâm'a yönelmesinin sebebini açıklarken, pek çok kişinin dünya nimetlerini talep etmek için Fıkıh ile meşgul olduğunu, oysa Kelâm'ın Allah'ın dışında başka bir gayesi bulunmadığını belirtir.[15] Bütün bunlar onun özgün kişiliğine ve serbest fikirli oluşuna işaret etmektedir.

Kādî Abdülcebbâr kişiliğine önem veren, kendi değerinin ve konumunun farkında olan bir âlim olarak nakledilir. Bir keresinde, Sâhib b. Abbâd seferden döndüğü zaman, insanların onu karşılamak için çıktıkları ve yücelttikleri sırada, Kādî Abdülcebbâr bu ihtirama katılmaz ve ona şöyle der:

> "Ey Sâhib, hizmetinden dolayı sana tâzimde bulunmak isterdim; ama ilim buna müsaade etmiyor."[16]

Kādî Abdülcebbâr, geniş ufuklu çok kültürlü bir ilmî kişiliğe sahiptir. Kendi döneminde Mu'tezile'nin üstadı ve imâmıdır. Mu'tezile'nin aşırılarından olduğu yönündeki rivayetlere Abdülkerîm Osman şöyle cevap verir:

> "Biz Kādî'de, ilkeye bağlılık, onu sürdürme ve savunma dışında bir aşırılık bulamadık."[17]

Kādî Abdülcebbâr'ın eserleri incelendiğinde bu tespitin yerinde olduğu görülebilir. Zira o, Mu'tezile'nin genel ilkelerine bağlı olmakla birlikte, eleştirel bir düşünce yapısına sahiptir. Yeri geldiğinde Mu'tezilî üstatlarına katılmaz, onların görüşleri arasında seçimler yapar. Bazen de kendine özgü görüşler ortaya koyar. Bu bağlamda Mu'tezile'nin çokça hücuma uğradığı Allah'a vücûbiyet atfedilmesi hakkındaki görüşünden kısaca bahsetmek isteriz. O bu kavrama kendine özgü daha ılımlı bir yorum getirmektedir. Ona göre peygamber ve şeriat göndermek gibi lütuflarda bulunmasının Allah'a vâcip olması, dışarıdan birinin bunları O'na vâcip kılması değildir.[18] Allah, insanları sorumlu tutmakla bir nevî bunları kendi kendine vâ-

13 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîḫu Baġdâd*, c. 11, s. 113; Sübkî, *Ṭabaḳāt*, c. 5, s. 444.
14 İbnü'l-İmâd, *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb*, c. 5, s. 78.
15 Ahmed b. Yahyâ b. Murtazâ, *Kitâbü Ṭabaḳāti'l-Mu'tezile*, ss. 112-113.
16 Abdülkerîm Osman, "Mukaddime", *Şerḥu'l-Uṣûli'l-Ḫamse*, ss. 14-15.
17 Abdülkerîm Osman, "Mukaddime", s. 16.
18 Kādî Abdülcebbâr, *el-Muġnî fî ebvâbi't-tevḥîd ve'l-'adl*, Kahire 1957-1969, c. 14, s. 14.

cip kılmıştır.[19] Başka bir ifade ile insanları sorumlu kılmak suretiyle, Allah bunları yapmayı kendisine gerekli kılmıştır (*iltezeme*).[20]

Kâdî Abdülcebbâr'ın Mu'tezile Kelâmı'na yaptığı en önemli katkı, onu sistematik hâle getirmesi, kayıt altına alarak kendisinden sonraki nesillere ulaştırmış olmasıdır. Onun bu özelliği, Bâkıllânî'nin Eş'arîlikteki konumuna veya Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin Mâtürîdîlikteki konuma benzetilir.[21]

Bunların yanında Kâdî Abdülcebbâr'ın etkilerinden biri de yetiştirmiş olduğu öğrenciler yoluyla Şîa Kelâmı'nın rasyonelleşmesine katkısıdır. Kâdî Abdülcebbâr'ın öğrencisinin çok olduğu ve kafileler hâlinde insanların ondan ders almak için geldikleri nakledilir.[22] Öğrencilerinden birçoğunun İmâmiyye ve Zeydiyye mezhebinden olması, Mu'tezile ile Şîa arasındaki yakınlaşmayı pekiştirmiş; bu yolla Mu'tezilî fikirlerin Şîa içerisinde devam etmesine ve Şîa mezhebinin rasyonelleşmesine ve sistemleşmesine katkı sağlamıştır. Öğrencilerinden en meşhurlarının isimleri şöyledir: Ebû Reşîd Saîd b. Muhammed en-Nîsâburî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Saîd el-Lübbâd, Ebü'l-Kāsım Ali b. Hüseyn el-Mûsevî Şerîf el-Murtazâ, Ebü'l-Kāsım el-Bestî İsmâil b. Ahmed, Ebü'l-Fadl el-Abbâs b. Şervîn, Ebû Muhammed el-Havârizmî, Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. İshak en-Neccâr, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, Ebû Tâhir Abdülhamîd b. Muhammed el-Buhârî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed b. Metteveyh.[23]

Bunun dışında Mu'tezilî müfessir Ebû Yûsuf Abdüsselâm b. Muhammed b. Yûsuf el-Kazvînî, Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Ali es-Saymerî ve Ebü'l-Kāsım Alî b. Muhassin et-Tenûhî'nin ondan hadis rivayetinde bulunduğu belirtilir.[24]

Eserleri

Kâdî Abdülcebbâr başta Kelâm olmak üzere, Hadis, Fıkıh ve Tefsir gibi temel İslâmî ilimlerde, kendini yetiştirmiş ve bu alanlarda birçok eser vermiş bir âlimdir. İbnü'l-Murtazâ onun Kelâm ile ilgili eserlerini şu şekilde sıralar:

Kitâbü'd-Devâ'i ve's-Savârif, Kitâbü'l-Ḫilâf ve'l-Vifâḳ, Kitâbü'l-Ḫâtır, Kitâbü'l-İ'timâd, Kitâbü'l-Men' ve't-Temânu', Kitâbü mâ Yecûz ve mâ lâ Yecûz, el-Muġnî, el-Fiil ve'l-Fâil, Kitâbü'l-Mebsûṭ, Kitâbü'l-Muḥîṭ,

19 Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muġnî*, c. 6, I, s. 34.
20 Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muġnî*, c. 11, s. 68.
21 İlyas Çelebi, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kādî Abdülcebbâr*, İstanbul 2002, s. 216, 220.
22 İbnü'l-İmâd, *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb*, c. 5, s. 78.
23 Abdülkerîm Osman, "Mukaddime", s. 18.
24 Sübkî, *Ṭabaḳât*, c. 5, s. 444; Zehebî, *Âl'âm*, c. 17, s. 244.

Kitâbü'l-Ḥikme ve'l-Ḥakîm, *Şerḥu'l-Uṣûli'l-Ḫamse*, *Şerḥu'l-Uṣûl*, *Şerḥu'l-Maḳālât*, *Şerḥu'l-A'râz*. Bunların yanında muhaliflerini tenkit etmek için kaleme aldığı *Naḳdü'l-Lüma'*, *Naḳdü'l-İmâme* ile onlara cevap vermek için *er-Râziyyât*, *el-Askeriyyât*, *el-Kâşâniyyât*, *el-Ḫârizmiyyât*, *en-Nişâbûriyyât* gibi eserleri kaydedilir. Mu'tezile üstatlarının ihtilaflarını konu alan *el-Ḫilâf beyne'ş-Şeyheyn* adlı bir eser kaleme aldığı da belirtilir.[25]

Kādî Abdülcebbâr'ın hadisle ilgili *el-Emâlî fi'l-ḥadîş* veya *Niẓâmü'l-fevâ'id* ve *Taḳrîbü'l-murâd li'r-râ'id*; fıkıh usûlü ile ilgili *en-Nihâye fî uṣûli'l-fiḳh* ve *el-'Umed*; tefsirle ilgili *Tenzîhü'l-Ḳur'ân 'ani'l-meṭâ'in* ve *Müteşâbihü'l-Ḳur'ân*; vaaz ve nasihatla ilgili *Naṣîḥatü'l-müttefiḳa* gibi eserleri bulunmaktadır. Ayrıca onun felsefe ve mantık ilimlerine de haiz olduğu belirtilir. Abdülkerîm Osman, Kādî Abdülcebbâr'ın 60 küsur eserini tespit eder. Bunların birçoğu günümüze ulaşmamış yada henüz bulunamamıştır. Biz Kelâm'a ait yayınlanmış eserlerinden kısaca bahsetmek istiyoruz.

1. *el-Muġnî fî ebvâbi't-tevḥîd ve'l-'adl*: Kādî Abdülcebbâr'ın Kelâm sahasındaki en meşhur ve en hacimli eseridir. *el-Muġnî*, 20 ciltten oluşmakta ve çoğunlukla her cildi ayrı bir konuyu ele almaktadır. Eserin en dikkat çekici özelliklerinden biri, konuların çok sayıda alt başlıklara bölünmesi, en ince detaylara inilmesi ve her türlü ihtimalin tartışılarak ele alınmasıdır. Eserde önce kelâmcıların konuyla ilgili ihtilaflarından bahsedilir. Sonra konu, Mu'tezile üstatlarının farklı görüşleri ve bunlardan Kādî Abdülcebbâr'ın tercihleri çerçevesinde tartışılır. Konuların sonunda ise muhalif görüşlerin şüphe ve tereddütlerine cevap verilir. *el-Muġnî*, Mu'tezile kelamıyla birlikte diğer mezheplerin hatta dinlerin görüşlerini de içeren bu alanda şu ana kadar tanınmış eserlerin en hacimlisidir. Eserin I-III, X, XVIII ve XIX. ciltleri bulunamamıştır. Diğer ciltleri ise 1957-1969 yılları arasında Kahire'de yayınlanmıştır.

2. *Şerḥu'l-Uṣûli'l-ḫamse*: Mu'tezile'nin *Tevhid, Adalet, el-Va'd ve'l-Vaîd, Menzile Beyne'l-Menzileteyn* ve *Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker* olarak bilinen beş ilkesini açıklayıp îzah etmektedir. Eserin özelliklerinden biri, bu beş ilkenin önce usûl açısından genel olarak ele alınması, sonra tekrar mufassal bir şekilde yeniden işlenmesidir. Adalet ve tevhid konularını veya Mu'tezile'nin bu beş esasını konu edinen çok sayıda eserin bulunması, ayrıca eserde Kādî'den dolaylı olarak bahsedilmesi bu eserin Kādî Abdülcebbâr'a âidiyeti hakkında bir takım tereddütlerin doğmasına sebep olmuştur. Konuyu araştıran Abdülkerîm Osman, Kādî Abdülcebbâr'ın öğrencilerinden Ebû Muammed İsmâil b. Ali el-Ferzâzî ve Mankdîm olarak bilinen

25 Ahmed b. Yahyâ b. Murtazâ, *Kitâbü Ṭabaḳāti'l-Mu'tezile*, s. 113.

Ahmed b. Ebî Hâşim el-Hüseynî tarafından ta'lîk yazıldığı, buna rağmen eserin Kādî Abdülcebbâr'a ait olduğu kanaatine varır. Ayrıca o, çeşitli karinelerden yola çıkarak bu eserin, Basra Mu'tezilesi'nden Ebû Alî b. Hallâd'ın şerhinden kalan bazı küçük cüzlerin, Kādî Abdülcebbâr tarafından tamamlanmış şekli veya bunların Kādî Abdülcebbâr tarafından yeniden yazılmış ve tasnif edilmiş şekli olabileceği ihtimalini kaydeder. *Şerḥu'l-Uṣûli'l-ḫamse*, Abdülkerîm Osman tarafından tahkîk edilerek 1965 yılında Kahire'de yayınlanmıştır.

3. *Tesbîtü Delâili'n-Nübüvve*: Peygamberliğin imkânı, gerekliliği, Hz. Muhammed'in nübüvveti ve mûcize gibi konuları ele alan bir eserdir. Bunun yanında eserde, nübüvveti inkâr eden Berâhime, Sümeniyye ve Dehriyye gibi guruplar ile Hz. Peygamber'in nübüvvetini reddeden Yahudi ve Hıristiyanların görüşleri tenkit edilmektedir. Abdülkerîm Osman tarafından 1966 yılında Kahire'de yayınlanmıştır.

4. *Fażlü'l-i'tizâl ve Ṭabaḳātü'l-Mu'tezile*: Mu'tezile'nin genel görüşlerini ve ricâlini tanıtan bir eserdir. Ebü'l-Kāsım el-Belhî'nin *el-Maḳālât*'ından *Bâbü ẕikri'l-Mu'tezile* bölümü ile Hâkim el-Cüşemî'nin *Şerḥu'l-Uyûn* adlı eserinden bir bölümle birlikte Seyyid Fuâd tarafından yayınlanmıştır.[26]

5. *el-Muḥîṭ bi't-teklîf*: Kitap teklif ve teklif kapsamına giren ilimleri ele almaktadır. Bu çerçevede Allah'ın varlığı ve sıfatları gibi tevhid kapsamına giren konular ile hüsün ve kubuh, ilâhî irade ve kelâm, kudret ve tevellüd gibi adalet esasına dahil konuları incelenmektedir. Eserin Kādî Abdülcebbâr'a âidiyeti tartışmalıdır. Kitabı tahkîk eden Ömer Seyyid Azmi, eserin Kādî Abdülcebbâr'ın öğrencilerinden İbn Metteveyh tarafından kaleme alındığını, onun birtakım katkı ve ilaveler yaptığını, buna rağmen eserin Kādî Abdülcebbâr'ın görüşlerinden oluşturulduğunu belirtmektedir.[27]

6. *el-Muḫtaṣar fî uṣûli'd-dîn*: Çevirisini yapmaya çalıştığımız bu eser, küçük hacimli risâle düzeyinde bir eserdir. Buna karşılık taşıdığı özellikleri itibariyle önemli bir eser olduğu söylenebilir. Muhammed İmâre, tahkikini yaptığı nüshada eserin isminin ve müellifine âidiyetinin kesin olarak belli olmadığını belirtir. Fakat o, birtakım karinelerden yola çıkarak kitabın

26 Kādî Abdülcebbâr, *Fażlü'l-i'tizâl ve Ṭabaḳātü'l-Mu'tezile*, thk. Fuad Seyyid, Müessesetü'l-Vataniyye li'l-Kitâb, 2. bsk., Tunus, 1986.

27 Ömer Seyyid Azmi, "Mukaddime", Kādî Abdülcebbâr, *el-Muḥîṭ bi't-teklîf*, thk. Ömer Seyyid Azmi, Kâhire 1965, ss. 7-10.

Kādî Abdülcebbâr'a âidiyetini tespit eder.[28] *Şerḥu'l-Uṣûli'l-ḫamse*'de ondan "el-Muḫtaṣrü'l-Hüsnâ" şeklinde bahsedilmesi de[29] eserin Kādî Abdülcebbâr'a aîdiyetine işaret eden hususlardan biri olarak ilave edilebilir.

el-Muḫtaṣar'ın en önemli özelliklerinden biri, Mu'tezile'nin görüşlerinin mükemmel sayılabilecek bir özeti niteliğinde olmasıdır. Eser, bu özelliğinden dolayı adeta Mu'tezile Kelâmı'na bir "giriş" niteliğindedir. Konuların sorular, itirazlar ve cevaplar şeklinde işlenmesi eserin özelliklerinden biridir. Diğer taraftan *el-Muḫtaṣar, tevhid, adalet, nübüvvet* ve *şeriat* olmak üzere dört esas üzerine bina edilmiş, Mu'tezile'nin diğer görüşleri, bu dört esas içinde ele alınmıştır. Eser, Muhammed İmâre tarafından tahkik edilmiş ve diğer bazı risâlelerle birlikte *Resâ'ilü'l-'adl ve't-tevḥîd* adlı eserin birinci cildinde 1971 yılında Kahire'de yayımlanmıştır.

Kādî Abdülcebbâr'ın diğer eserleri oldukça hacimlidir. *el-Muḫtaṣar* ise, hemen bütün kelâmî konuları oldukça veciz bir şekilde ele almaktadır. Mu'tezile'nin görüşlerini topluca tanımak isteyenlere yardımcı olacağı düşüncesiyle eseri Türkçe'ye çevirmek istedik. Aslında 2007 yılında yaptığımız bu çeviriyi yeniden gözden geçirerek yayınlamak istedik. Çeviride muhakkike ait dipnotlar, müdâhele edilmeden aynen verilmiştir. İfadelerin oldukça veciz olması nedeniyle, çeviride az da olsa bazı tasarruflarda bulunduğumuzu belirtmek isteriz.

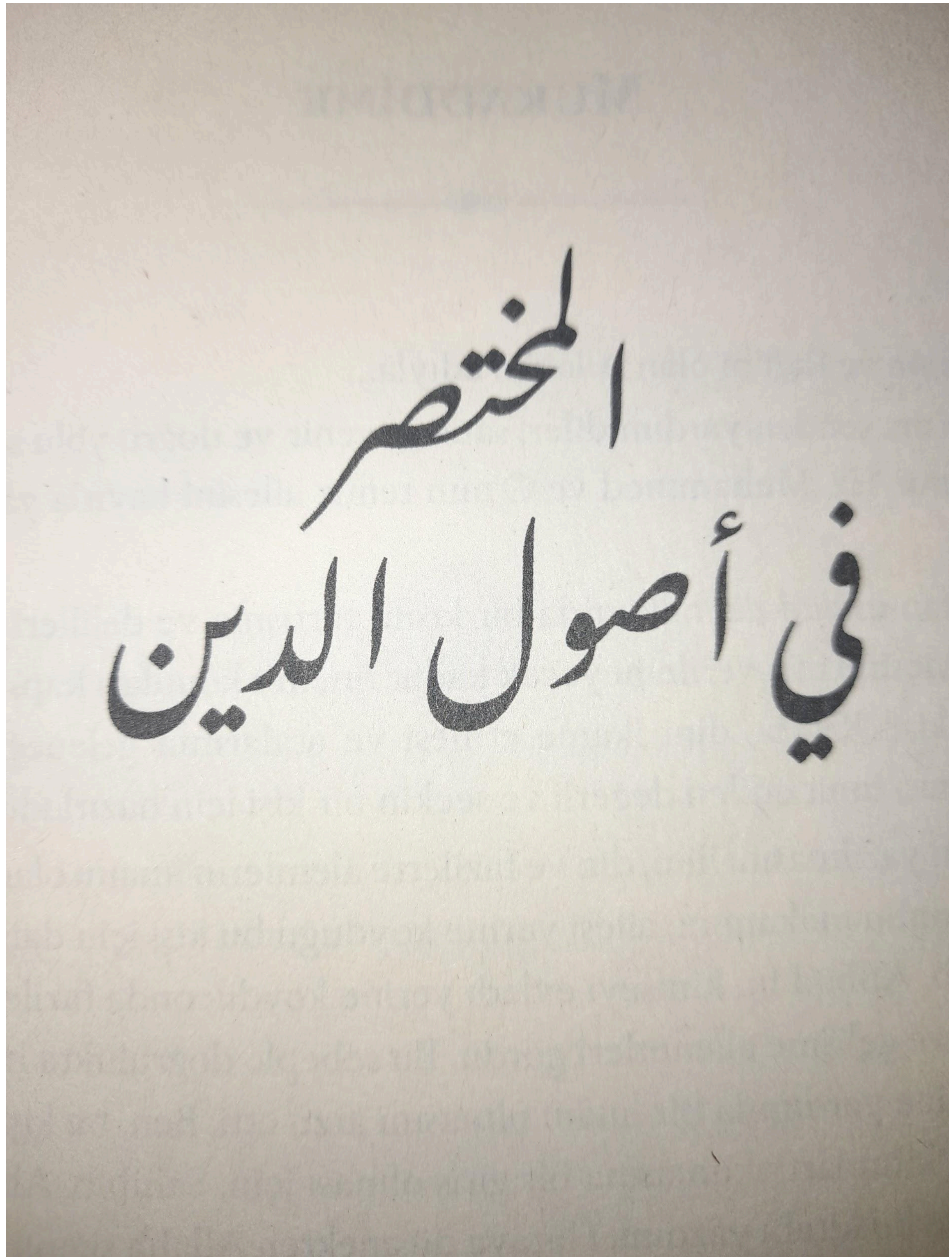
Eserin yayıma hazırlanmasında düzeltme ve önerileriyle katkıda bulunan mesai arkadaşlarıma teşekkür ederim. Bu süreçteki destekleri ve emekleri dolayısıyla Endülüs Yayınları Genel Yayın Yönetmeni Savaş Cihangir Tali'ye ve yayınevi çalışanlarına teşekkür ederim.

Hulusi Arslan
Malatya 2023

28 Muhammed İmâre, "Mukaddime", *el-Muḫtaṣar fî uṣûli'd-dîn*, (*Resâ'ilü'l-'adl ve't-tevḥîd*), c. 1, ss. 162-163.

29 Kādî Abdülcebbâr, *Şerḥu'l-Uṣûli'l-Ḫamse*, thk. Abdülkerîm Osman, Kahire 1996, s. 13.

Mukaddime

Mukaddime

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

Allah'ım, senden yardım diler; sana güvenir ve doğru yolu sende ararım. Nebimiz Hz. Muhammed ve O'nun temiz ailesini hayırla yâd etmeni dilerim.

Bu kitap *usûlü'd-dîn* hakkında bir kısım tartışma ve delilleri içeren ve ihmal edilmesine izin verilemeyecek kadar önemli konuları kapsayan özet bir kitapçıktır. Kitabı, dini ikame etmesi ve atalarının geleneğini tekrar canlandırması ümit edilen değerli ve seçkin bir kişi için hazırladık.

Kitabın yazılmasını ilim, din ve fazîlette âlemlerin imamı olan Sâhib istedi. Allah onun makamını, ailesi yerine koyduğu bu kişi için daim eylesin. Zira Sâhib b. Abbâd bu kimseyi evladı yerine koydu; onda fazîlet işaretleri, soyluluk ve gelişme alâmetleri gördü. Bu sebeple doğrulukta bir bayrak, atasının dinine yardımda bir imam olmasını arzu etti. Ben, bu kişinin, bundan sonraki kitapları okumasına bir giriş olması için, Sâhib b. Abbâd'ın istediği şekilde bu kitabı yazdım. Hataya düşmekten Allah'a sığınır, söz ve işlerimde başarıya kavuşturmasını dilerim. Ulaşılması daha kolay ve mümkün olsun diye, meseleleri ve cevaplarını sunmak suretiyle risâleyi bölümlere ayırdım.

Yardımcı olarak Allah yeter.

Mesele:

Eğer, mükellefin dinin esasları [*usûlü'd-dîn*] hakkında bilmesi gereken şeyler nelerdir? diye sorulursa,

Şöyle izah edilir: Bunlar,

1. Tevhid,
2. Adalet,
3. Nübüvvet,
4. Şer'î Hükümlerdir [*Şerâ'î*].

Dinle ilgili meseleler bu esaslar etrafında döner.

Mesele:

Tevhid nedir? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: Tevhid; aziz ve yüce Allah'ın, kendisine has sıfatları ve bu sıfatlara ilişkin hükümleri bakımından bir ve benzersiz olduğunu bilmektir. Daha sonra ayrıntılı bir şekilde izah edeceğimiz gibi Allah Teâlâ ezelîdir; O'nun dışındakiler ise sonradan meydana gelmiştir. Allah Teâlâ birdir, eşi ve benzeri yoktur; O'nun dışındakiler ise, benzerleri bulunan varlıklardır. Keza Allah alîmdir; cahil olması imkânsızdır; O'nun dışındakiler, böyle değildir.

Mesele:

Adalet nedir? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: Adalet yüce Allah'ı şu üç şeyden tenzîh etmeyi bilmektir:

Allah'ı bütün kötülüklerden tenzih etmek,

Allah'ı, mükâfatlandırmak gibi kendisine vâcip olan hususları yerine getirmemekten tenzih etmek,

Allah'ı, çirkin ve maslahata aykırı şeylerle kendisine kulluk edilmekten tenzih etmek ve bütün fiillerinin hikmetli, adaletli ve isabetli olduğunu kabul etmektir.

Mesele:

Siz ilkelerin beş tane olduğunu söylemiyor muydunuz? *el-Va'd ve'l-vaîd, menzile beyne'l-menzileteyn* ve *emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker*'i o ilkeler arasında saymıyor muydunuz? denilirse,

Ona şöyle söylenir: Bütün bunlar adaletin kapsamına dahil konulardır. Çünkü Allah'ı, sözünde durmamaktan, yalan ve cehaletten tenzih ettiğimizde, Mürcie'nin iddiası çürümüş olur. Yine, kendisiyle ibadet edilecek şeyin cinsini belirttiğimiz zaman, *menzile beyne'l-menzileteyn* ve *el-emru bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker* hususunda ileri sürdüğümüz görüşler ortaya çıkmış olur.

Mesele:

Nübüvvet nedir? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: Nübüvvet, yüce Allah'ın nebîleri göndermesinin güzel olduğunu, kesinlikle onları göndermiş olduğunu ve getirdikleri şeriatlar hususunda onlara iman edip rıza göstermenin vâcip olduğunu bilmektir.

Mesele:

Şer'î hükümler nelerdir? diye sorulursa,

Şöyle söylenir: Şer'î hükümlerde esas olan; Hz. Peygamber'in getirdiği farz ve vâcipleri; helal ve haramları bilmektir. Fıkıh da bu kısma dahildir ve bu sebeple fıkhın konumu büyüktür. Zira şer'î meseleler, Fıkıh ile bilinir. O, da ikiye ayrılır:

Birincisi, namazların rekatları, ramazan orucu ve ibadetlerin rükünlerini bilmektir. Bunları herkesin bilmesi gerekir.

İkincisi ise, Fıkıh'ın ayrıntılarına ait hususları bilmektir ki, bu hususta taklid câizdir.

Mesele:

Eğer, mükellefin Arapça, nahiv ve lügat ilmini bilmesi zorunlu mudur? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: Alîmler, Allah ve Resûlü'nün söylediklerini anlamak için bu ilimlere ihtiyaç duyarlar. Sadece bu sebepten bu ilimlere ihtiyaç duyulur. Daha önce geçen esasları bilmek için bu ilimlere ihtiyaç yoktur. Zira onlar akılla bilinebilir. Dilleri bilmemek, onları bilme imkânını etkilemez.

Mesele:

İnsana vâcip olan ilk şey nedir? denilirse,

Yüce Allah'ı bilmek için nazar ve tefekkür etmektir, denir.

Mesele:

Nazar ve tefekkür etmenin vacip olan ilk şey olduğunu nereden biliyorsunuz? Zira ashâbü'l-hadîs ve daha başkaları taklidle amel etmenin câiz olduğunu söyleyerek buna karşı çıkmıştır. Ayrıca akılcılar içerisinde; "bize gerekli olan şeyleri zorunlu olarak biliriz, nazar ve tefekküre gerek duymayız" diyerek bu görüşe muhalefet edenler vardır? Diye itiraz edilirse,

Şöyle cevap verilir: Akıl sahibi bir kimse, insanlar arasında hata edenlerin bulunduğu gibi doğruya isabet edenlerin de olduğunu; aynı şekilde onlardan her birinin, kendisinin doğru yolda olduğunu iddia ettiğinin farkındadır. Böyle bir durumda bu kişilerden herhangi birini taklid etmek, diğerini taklid etmekten neden tercihe daha layık olsun? Sözgelimi Allah'ın birliğine inananları taklid etmek, neden bir münkiri taklid etmekten daha değerli olsun. Yine Allah görülür diyeni taklid etmek, rü'yeti inkâr edeni taklid etmekten neden daha üstün olsun?

Bütün bunlar, taklid yönteminin yanlışlığını açıkça ortaya koymakta ve hakîkatin kişilerle tanınamayacağını göstermektedir. Mü'minlerin halifesi Hz. Ali bu konuda Hâris'e şöyle demiştir:

> "Ey Hâris, bu konuyu karıştırmışsın; çünkü hakîkat kişilerle bilinmez; sen hakîkati bilirsen, o zaman kimin hakîkat ehli olduğunu da bilirsin."

Eğer, en uygunu takva sahibi bir kimsenin taklid edilmesi değil midir? denilirse,

Ona şöyle söylenir: Söz konusu kişi, ister dindarlığını gizlesin isterse açıkça göstersin, tıpkı Hıristiyan rahiplerinin hata ettiği gibi hata etmiş olamaz mı? Öyleyse söylediğin nasıl doğru olabilir?

Eğer, en uygunu çoğunluğu taklid etmektir, denilirse,

Şöyle söylenir: Bazen çoğunluk hata edip azınlık doğruya isabet etmiş olamaz mı? Bu durumda söylediğin niçin doğru olsun?

Eğer, Hz. Peygamber, "çoğunluğa uyunuz" demiş ve böylece çoğunluğa tabi olmanın gerektiğine işaret etmiştir, diye itiraz edilirse,

Şöyle cevap verilir: Taklidle görüş beyan eden kimse, Resûl'ün nebî olduğunu dahi bilemez. Dolayısıyla böyle bir kimsenin Peygamber'i taklid etmesi, yalancı peygamber Müseylime'yi taklid etmesinden daha değerli değildir. Böyle bir kişi nasıl olur da bu hadisi delil olarak ileri sürebilir? Bu haber, ümmete tabî olmanın gerekliliğini ifade etmektedir. Çünkü ümmetin sözü, ekseriyeti oluşturduğu için delildir. Zira ekseriyeti bulmayan topluluğa ümmet vasfı verilmez.

Allah ve Resûlü'ne ilişkin bilgiye, ancak tefekkürle ulaşılabileceğini gösteren delil şudur: Eğer Allah ve Resûlü'nü bilmek zorunlu türden bir bilgiyle elde edilmiş olsaydı, akıl sahibi kimseler bu bilgide aynı düzeyde olur ve bu hususta ihtilafa düşmezlerdi. Bu, meselenin bizim söylediğimiz gibi olduğunu gösterir. Yüce Allah'ın tefekkürü vâcip kılması, onu teşvik etmesi, yapanı övmesi, yapmayanı yermesi de ayrıca nass yönünden bizim söylediklerimize delildir. Şanı yüce Allah, bununla ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

"De ki: Yerde ve gökte neler olduğunu düşününüz",[11]

"Onlar devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?",[12]

"Kendi nefislerinizde nice âyetler vardır, düşünmez misiniz?",[13]

"Göklerde ve yerlerde nice âyetler vardır ki, yanlarından yüzlerini çevirerek geçerler."[14]

Yüce Allah'ın, kitabında dikkat çektiği bu deliller, tefekkürün vâcip; taklidin ise geçersiz bir yol olduğunu gösterir.

Mesele:

Şayet, akıl sahibi bir kimsenin Allah'ı bilmek için nazarda bulunmasının vâcip olduğunu nereden çıkarıyorsunuz? derse,

Ona şöyle cevap verilir: İnsanlar farklı görüşlere sahiptir. Birbirlerini bu konularda tekfir ederler. Her biri kendi görüşünün aksini savunan kişilerin yanlış yolda olduğunu ileri sürer. Bu hususu düşünen kimse, pekala bilir ki, insanlar tarafından ileri sürülen bu görüşlerin tamamının doğru olması mümkün değildir. Çünkü bu görüşler birbiriyle çelişkilidir. Mesela, "bilgi ezelîdir", diyenle "bilgi hâdistir" diyen kimsenin görüşü birbirine aykırıdır. Aynı şekilde "Allah görülür", diyenle, Allah'ın görülmesini reddeden bir kimsenin görüşü birbiriyle çelişir. Bu görüşlerin tamamının yanlış olması da düşünülemez. Çünkü hakîkat bunların dışında da değildir. Bunun yanında âlemin ne kadîm ne de hâdis olduğuna inanmak mümkün değildir. O halde bu görüşler içerisinde, doğru olanlar bulunduğu gibi yanlışların da bulunması gerekir.

Kendisine: "Şayet tefekkür etmedin ve hakîkati tanımadınsa, sapkınlardan olman ve içinde bulunduğun hâlin seni daimî olan Cehennem'e ve büyük zarara götüreceğinden emin olamayız", denilerek korkutulan bir insanın korkması ve korktuğu şeyden kaçınması gerektiğini aklıyla bilmesi gerekir. Bu sebeple nazar ve tefekkür etmesi şarttır. Tıpkı kişiye, çıktığı yolda olmadığı halde yırtıcı bir hayvan bulunduğu söylenildiğinde ve bundan korktuğunda, sorup araştırması gerektiği gibi. Kendi varlığı üzerinde tefekkür edip; sağlık, kuvvet, araç ve gereç, şehvet ve lezzet gibi nimet belirtileri üzerinde düşündüğü ve kendisiyle zayıf ve hastalıklı kimse arasındaki farkı bildiği takdirde, kişinin Allah'ın varlığı hakkında nazarda bulunmasının vâcip olduğunu söyleriz. Böyle bir kişiye şöyle denir: Şayet nazarda bulunmadın, yaratan ve nimet veren varlığı tanımadınsa, Allah'ı inkâr etmiş olmandan emin olamayız. Çünkü Allah'a itaat etmek, ancak bilinmesi gerektiği şekilde O'nu bilmenden sonraki aşamada üzerine vâciptir.

11 Yûsuf Sûresi, 12: 101.
12 Gâşiye Sûresi, 88: 17.
13 Zâriyât Sûresi, 51: 21.
14 Yûsuf Sûresi, 12: 105.

Mesele:

Tevhid konusunda bilinmesi gereken şeyleri ana hatlarıyla açıklar mısınız? diye sorarsa,

Ona şöyle izah edilir: Bunlar, şu beş esas üzerine kuruludur:

Birincisi, âlemin sonradan meydana geldiğini ispat etmek,

İkincisi, âlemin yaratıcısını ispat etmek,

Üçüncüsü, yaratıcının sahip olduğu sıfatları açıklamak,

Dördüncüsü, Allah Teâlâ'nın, yaratılmış varlıkların nitelikleriyle vasıflandırılamayacağını bilmek,

Beşincisi ise, Allah Teâlâ'nın vahdâniyetini ispat etmektir.

İşte bu temel esasları bilirsen, tevhid hakkında gerekenleri bilmiş olursun.

Tevhid Bâbı

[Tevhid Hakkında]

Tevhidin Birinci İlkesi
[Âlemin Sonradan Meydana Gelmesi]

Mesele:

Eğer, evrenin kadîm olduğunu iddia eden Dehriyye'nin iddiasını çürütmek için, birinci ilkeyi bana açıklar mısınız? diye sorarsa,

Ona şöyle cevap verilir: Evren; müşâhede ile zorunlu olarak bildiğimiz şu cisimlerden ibarettir. Durumlarından biliyoruz ki, bu cisimlerin hem kadîm hem de hâdis olması ve bu iki nitelikten bağımsız kalması mümkün değildir. Bu durumda cisimler, ya başlangıcı bulunmayan varlıklardır yahut da sonradan meydana gelmişlerdir. Bu da ancak nazar ve tefekkürle bilinecek bir husustur.

Eğer, üzerinde düşündüğümüz takdirde evrenin sonradan meydana geldiğini bileceğimiz delil nedir? derse,

Ona şöyle denir: Bu delil, cisimlerin, varlık bakımından kendilerini önceleyemedikleri sonradan meydana gelmiş [*muhdes*] şeylerle birlikte bulunmasıdır.

Eğer, cisimlerin, kendilerini önce var olamadığı hâdis şeyler nelerdir? derse,

Ona şöyle denir: Sonradan meydana gelmiş bu şeyler, hareket, sükûn, yakınlık ve uzaklık gibi arazlardır.

Eğer, bunu kanıtlayınız. Zira bildiğiniz gibi inkârcılar içerisinde buna karşı çıkanlar vardır, derse,

Ona şöyle denir: Bunu ispatlayan delil şudur: Düşünen her insan, cismin, diğer bir cisme uzak olmasına karşılık yakın, yakın olmasına karşılık uzak da olabileceğini bilir. Her iki durum, cisim için eşit derecede mümkün olup da, biz onun uzak değil de yakın olduğunu gördüğümüzde; yakın olmasının bir manası olması gerektiği gibi, uzak olduğu zaman da, uzak olmasının bir manası olması gerekir. Cisim hareket ettiği ve durduğu zaman da böyledir. İşte bu, bu arazların ispatına delildir.

Mesele:

Eğer şöyle derse: Arazların sonradan olduğunu iddia ettiniz, buna ilişkin deliliniz nedir? Zira inkârcılardan kümûn ve zuhûr[15] taraftarları, bu hususta size muhalefet etmektedir. Onlar; "Arazlar kadîmdir; hareket, zuhûr edince cisim hareket eder; gizlenince durur" derler.

Şöyle denir: Hareket, şayet sonradan meydana gelmiş olmayıp kadîm olmuş olsaydı, durması ve yok olması doğru olmazdı. Oysa hareketin, sükûnla birlikte kaybolduğunu ve sükûnun hareketi yok ettiğini biliyoruz. Bu sebeple her ikisinin de sonradan meydana gelmiş olduğunu söylemek gerekir.

Fasıl

Eğer, hareketin sükûnla birlikte ortadan kalkıp yok olduğunu kanıtlar mısınız? denilirse,

Şöyle söylenir: Sükûn; şayet hareketi ortadan kaldırmasaydı, cisim, ya ilk mekânında var olmaya devam ederdi veya bundan önceki durumda olduğu gibi hareketli olmayı sürdürürdü. Hâlbuki biz [sükûn hâlinde] cismin hareketsiz olduğunu görüyoruz. O halde, cismin sükûnla birlikte harekete devam etme ihtimali geçersizdir. Öte yandan intikalin hareket ve arazlar üzerinde gerçekleşmesi muhaldir. Çünkü intikal eden şeyin bulunduğu pozisyonda kalması mümkündür. Nitekim bunu cisimlerin durumundan biliyoruz. Cismin intikal etmesi, ancak kendisinde bulunan bir nakil sayesinde olabilir. Öte yandan hareket, nakil olayında, hareket olarak bulunamaz. Çünkü nakil [kendisi de araz olduğundan] arazlar için mahal olamaz. O halde, intikalin hareket üzerinde gerçekleşmesi düşünülemez. Her iki seçenek de geçersiz olduğuna göre, hareketin yok olduğu ihtimali doğru olur.

İlzâm:

Eğer, hareketin önce zuhûr ettiğini, sonra mekân sakinleşince gizlendiğini kabul edin, diye itiraz edilirse,

Şöyle cevap verilir: Hareketin gizlenmesi, ya mahallinden ayrılmasıdır ki bu, daha önce bahsettiğimiz intikaldir; ya da yerinde mevcut olduğu halde sakin olmasıdır ki, bunun yanlış olduğunu açıkladık. Bu sebeple bizi kabule zorladığın şey, ileri sürdüğümüz görüşleri lekelemez. Çünkü gizlenme ve görünme [*kümûn* ve *zuhûr*], sürekli değildir. Bunlar ancak cisimler için geçerlidir. Oysa arazların durumu böyle değildir.

15 Kümûn, Nazzâm gibi Mu'tezile'den bazılarının ileri sürdüğü felsefî bir görüştür. Bu görüşe göre varlıklar bir anda yaratılmıştır. Varlıklarda önce olan ve sonra olan yoktur. Çünkü sonra olan, önce olanda gizlidir. Öncelik ve sonralık, varlıkların mekânından zuhûr etmesi itibariyledir, yoksa varlık ve hudûs bakımından değildir. Bkz. *el-Mu'cemü'l-felsefî*, "Kümûn" mad.

Fasıl

Şayet, neden "hareketin yok olması, onun kadîm olmadığını gösterir", diyorsunuz? denirse,

Denir ki kadîm, "varlığının başlangıcı olmayan" demektir. Varlığının başlangıcı olmayanın vücudu zorunludur, bir kimsenin tercihi ile veya bir illetten dolayı meydana gelmiş değildir. Bazı zaman dilimleri, onun varlığının zorunlu olması bakımından diğer bazı zaman dilimlerinden daha öncelikli değildir. Dolayısıyla kadîmin varlığı daimi olarak zorunludur. Netice olarak, yok olması mümkün olan varlıklar, kadîm olamaz; onlar ancak sonradan meydana gelmiş [*muhdes*] olabilirler.

Mesele:

Eğer, cismin arazlardan uzak kalamayacağını nereden çıkarıyorsunuz? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: Çünkü bir cismin diğer bir cisme karşı ya yakın veya uzak bulunması gerekir. Mevcut oldukları halde onların bu iki nitelikten bağımsız olması muhaldir. Bu sebeple bir cismin diğer diğer bir cisimle yakın veya uzak olmasını, onunla birleşmesi veya ayrılmasını, durmasını veya hareket etmesini sağlayan niteliklerden uzak kalması düşünülemez. İşte bu açıklamalarla, bizim söylediklerimizin doğruluğu ortaya çıkmış olur.

İlzâm:

Şayet cisim; renk, tat ve kokudan bağımsız olabilir mi? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: Yüce Allah sebepsiz olarak [*ibtidâen*] yarattığı takdirde bu mümkündür. Ancak O, cisimler içerisinde henüz böyle bir şey yaratmamıştır. Cismin yakınlık ve uzaklık niteliklerinden yoksun olması, mümkün değildir. Çünkü cismin, bu iki nitelikten birine sahip olmaksızın var olması muhaldir. Ancak cisim, bazen bütün renk ve tatlardan yoksun olarak bulunabilir. Hava, çok tozlu değilse ve herhangi bir renk taşımıyorsa genellikle bu şekildedir, yani kokusuz ve tatsızdır.

Mesele:

Denirse ki cisimler, varlık bakımından hâdis olan arazlardan önce bulunamadıklarında, niçin onların da hâdis olması gereksin?

Şöyle denir: Çünkü birinin varlığı, diğerinin varlığından önce olmayan her iki şeyden biri, şayet sonradan meydana gelmiş ise, diğerinin de sonradan meydana gelmiş olması gerektiğini zorunlu olarak biliriz. Nitekim Zeyd ve Amr'ın varlığı aynı anda ise ve onlardan birinin var olma yılı biliniyorsa, diğerinin de aynı yılda var olması gerekir. Durumu bu şekilde olan varlığın, bir şeyden önce olmasıyla birçok şeyden önce olması arasında bir fark yoktur. İşte bütün bunları, söylediklerimizin doğruluğuna delil sayıyorum.

İlzâm:

Şayet, inkârcılardan cismin kadîm olduğunu, buna rağmen arazlardan uzak olmadığını, fakat arazların bir şey olarak meydana gelmezden önce bir şey olarak meydana geldiğini ve her hareketin öncesinde mutlaka bir hareketin bulunduğunu söyleyenler yok mudur? diye itiraz edilirse,

Cevaben şöyle söylenir: Böyle bir iddia, bilgisizlik ve çelişkidir. Çünkü her arazın bir başlangıcı vardır. Arazların başlangıcının bulunmaması muhaldir. Bu hüküm arazların tümü için geçerlidir. Çünkü sonradan meydana gelmiş olma niteliği, arazların tümünü kapsayan bir niteliktir. O sebeple her arazın bir başlangıcı olması gerekir. Cisimler arazlardan bağımsız olmadığına göre, onların sonradan meydana gelmiş olması [*muhdes*] gerekir. Bu durumda, cismi meydana getiren bir yaratıcının [*muhdis*] da bulunması icap eder.

Mesele:

Eğer şöyle sorulursa: Yakınlığın, uzaklığın, hareketin ve sükûnun sonradan meydana gelmiş olduklarını açıkladınız. Bundan dolayı cisimlerin de sonradan meydana geldiğini iddia ettiniz. Pekala cisimlerde bulunan diğer arazların sonradan meydana geldiğinin kanıtı nedir?

Şöyle cevap verilir: Eğer cismin sonradan meydana gelmiş olduğu belli ise ve eğer renkler, tatlar ve kokular yalnızca cisimlerde bulunabiliyorsa, o zaman bu arazların aynı şekilde sonradan meydana gelmiş olmaları gerekir. Zira arazlardan bazılarının, diğerlerini ortadan kaldırdığını biliyoruz. Dolayısıyla tıpkı hareket ve sükûnlar gibi onların da sonradan meydana gelmiş olmaları [*muhdes*] gerekir.

Tevhidin İkinci İlkesi [Âlemin Yaratıcısı ve Fâili]

Mesele:

Eğer, cisim ve arazların sonradan meydana gelmiş [*hâdis*] oldukları sabit olduğunda, onların bir yaratıcısı [*muhdis*] ve faili olduğunun delili nedir? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: Senin öncelikle bizim fiillerimizin sonradan meydana geldiğinin ispatını bilmen gerekir. Sonra, onları biz ihdas ve îcad ettiğimiz için ancak bizim fiillerimiz olduğunu, sonradan meydana gelmiş olmaları sebebiyle bir faile ihtiyaç duyduklarını bilmen icap eder. Ardından cisim ve birtakım arazların sonradan meydana gelmiş olmaları nedeni ile, onları meydana getiren bir varlığın bulunması gerektiğini bilmen gerekir. Daha sonra ise, onları meydana getiren bu varlığın, ancak bizden farklı bir varlık olabileceğini, onun da yüce Allah olduğunu bilmen icap eder.

Mesele:

Şayet, fiillerimizin bizim tarafımızdan ihdas edildiğini kanıtlayın, denirse,

Şöyle izah edilir: Ayakta durmamız, oturmamız, yaklaşıp uzaklaşmamız normalde bizim irademize, bizim bilgi ve arzularımıza göre meydana gelir. Oysa bizim dışımızdaki bir kimsenin oturması ve kalkmasının; bizim irade, arzu ve bilgilerimize göre meydana gelmesi gerekmez. İşte bu durum, bu olayların bizim fiillerimiz olduğunu, bizden meydana geldiklerini ve bize bağlı olduklarını gösterir.

Mesele:

Eğer, fiillerimizi bizim ihdas ettiğimizi, sonradan meydana geldikleri için bir muhdise ihtiyaç duyduklarını kanıtlayın, denilirse,

Şöyle izah edilir: Kitap, varlık halinde veya var olmadan önceki zaman dilimlerinde bir yazara ihtiyaç duymaz. Meydana geldiği esnada ise, şayet yazarın onu yazmaya yönelik bir irade ve bilgisi olmasaydı kitap meydana gelmezdi. Şu halde biz, kitabın, sonradan meydana gelmiş olmasından dolayı bir yazara ihtiyaç duyduğunu ve yazar tarafından ihdas edildiğini anlamış olduk. Aynı söz, diğer fiiller için de geçerlidir.

İlzâm:

Şayet, uyuyan bir kimseden meydana gelen hareket, ona ait bir fiil olduğu halde, onun isteğine göre meydana gelmemekte değil midir? Oysa sizin iddianıza göre bu fiilin onun isteğine göre meydana gelmiş olması gerekir, diye itiraz ederse,

Ona şöyle cevap verilir: Tamam ama bu, bizim söylediklerimizi geçersiz kılmaz. Çünkü biz, insanın iradesine göre meydana gelen şeylerin onun eylemi olmasını gerekli görüyoruz. Fakat insanın iradesine göre meydana gelmeyen bir hareketin onun fiili olmadığını da iddia etmiyoruz. Böyle bir durumda, bu hareketin, başka bir delil ile onun fiili olduğu gösterilebilir. Çünkü benzer iki hüküm, farklı iki delil ile ispat edilebilir. Bu, tıpkı satın alarak ev sahibi olmama benzer. Evi satın almayışım, ona sahip olmamamı gerektirmez. Hibe ve miras yoluyla da eve sahip olabilirim. Bu da aynı şekilde, eve satın alarak sahip olmamıza engel değildir.

Mesele:

Eğer, cisimlerin bir yaratıcısı ve faili bulunduğuna ilişkin deliliniz nedir? Zira tabiatçılar ve başkaları bu konuda size muhalefet etmiştir, denilirse,

Şöyle izah edilir: Bizim fiillerimiz sonradan meydana gelmiş olmalarından dolayı eğer bir muhdise ihtiyaç duyması gerekiyorsa, sonradan meydana gelmiş olan cisimlerin de aynı şekilde bir muhdise ihtiyaç duyması gerekir. Çünkü illette ortaklık, hükümde ortaklığı gerektirir. Nitekim, sonradan meydana gelmiş olma niteliğinde müşterek oldukları için, oturmamız da kalkmamız gibi bir faile ihtiyaç duymaktadır.

Mesele:

Şayet, cisimleri ihdas edip yaratan varlığın kadîm olduğunu nasıl biliyorsunuz? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: Bizim türümüzden kâdir olan varlıkların cisimleri yaratması mümkün değildir. Zira bütün özelliklerine rağmen insanın cisimleri yaratması imkânsızdır. Bu sebeple, cisimlerin failinin cisimlerden farklı olması gerekir ki, o da yüce Allah'tır. Öte yandan meni ve döllenmiş yumurtanın insan şekline ve düzenli bir şekilde birleştirilmiş organlara dönüşmesi ve sonra onun canlı, güçlü ve algılayabilir hâle gelmesi; yine hâlden hâle, seviyeden seviyeye geçmesinin, bizden ve bizim gibi varlıklardan meydana gelmesinin mümkün olmadığını biliyoruz. O halde, bu arazların faili, bizden farklı olmalıdır ki, o da şanı yüce Allah'tır.

İlzâm:

Şayet, bunun tabiatla veya herhangi bir kuvvetle meydana gelmesini mümkün görmez misiniz? diye itiraz edilirse,

Şöyle cevap verilir: Bunun tabiatla meydana gelmesi, iki ihtimalden biridir:

Tabiat, cismin oluşması anında ya vardır ya da yoktur. Tabiat eğer cismin var olduğu anda oluştuysa, nasıl olur da onu meydana getirip îcad edebilir. Zira bu durumda tabiatın kendisi de oluşan bir şey olduğu için, onu meydana getiren bir varlığa ihtiyaç duyar.

Yok eğer, zorunlu ve iradesiz olarak sonradan meydana geldiyse, belli bir zamanda meydana gelmesi niçin diğer zamanlardan daha uygun olsun?

İnsanın tabiatla oluşması hakkındaki iddiaya verilecek cevap da böyledir. Çünkü insan eğer tabiatla oluşmuş olsaydı, onun belli bir zamanda oluşması, diğer zamanlardan daha uygun olmazdı. Bu uygunluk ancak bizim söylediklerimize binaen mümkün olacak bir şeydir. Çünkü biz insanın, maslahata göre onu yapan özgür bir fail tarafından yaratılmış olduğunu söylüyoruz. Tıpkı insanın, kendi fiilini başka bir zamanda değil de, yaptığı zamanda kendi iradesine göre yapması gibi.

Tevhidin Üçüncü İlkesi [Allah'ın Sıfatları]

Mesele:

Eğer, azîz ve yüce Allah'ın layık olduğu sıfatlar nelerdir? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: O, kendisinden fiil meydana gelmesi mümkün olduğu için kâdirdir. Zira görünür evrenden anladığımız üzere fiil, ancak kâdir olandan meydana gelebilir.

Mesele:

Eğer, Allah, ezelî olarak kâdir midir, değil midir? denilirse,

Denir ki, evet O, ezelî olarak kâdirdir. Çünkü Allah, şayet ezelî olarak kâdir olmasaydı, kendisini kâdir yapmak suretiyle kâdir olurdu. Oysa ki kâdir olmayan bir zâtın fiil yapabilmesi mümkün değildir. Şu halde Allah, ezelî ve ebedî olarak kâdirdir; çünkü O, zâtından dolayı kâdirdir.

Fasıl

Allah, alîmdir; çünkü görünür evrende, hattatlık, bina ve kuyumculuk gibi muhkem bilgiler, yalnızca alîm olan kimselerden meydana gelebilir. Allah'ın yarattığı şeyler, bu bakımdan daha mükemmeldir. Mesela O, insanı sanatkârane bir şekilde güzel yaratmış, ona birtakım organlar vermiş ve bedenine yiyecek ve içecek kanalları koymuştur. Bu sebeple Allah'ın alîm olduğunu söylemek gerekir.

İlzâm:

Denirse ki, alîm olan bir kimse, bazı şeyleri bilir, bazılarını bilemez. Bazı şeyleri bazen bilir, bazen bilmez. Bu durumun Allah hakkında geçerli olduğunu neden inkâr ediyorsunuz?

Denir ki, Allah, zâtî olarak kendiliğinden alîmdir. O, öğrenerek veya başkasının O'nu alîm yapmasıyla alîm olmuş değildir. Bu sebeple Allah, bilinen her şeyi ezelî ve ebedî olarak bilir. Tıpkı bir faile ihtiyaç duymadan zâtî olarak mevcut olduğu için ezelî ve ebedî olarak var olması gibi. Dolayısıyla O, bu konuda bizden farklıdır.

Fasıl

Allah, hayydır yani diridir. Çünkü diri olma niteliğini taşımayan bir kimsenin bilmesi ve güç yetirmesi imkânsızdır. Diri olduğu zaman ise, kişi bunları yapabilir ve diğer bütün durumları normal halde seyredebilir. Yüce Allah, alîm ve kâdir olduğuna göre, O'nun ezelî ve ebedî olarak diri [*hayy*] olması gerekir.

Fasıl

Allah, işiten, gören ve mevcut oldukları sürece nesneleri idrak edendir. Çünkü O, diridir; hiçbir âfet O'na ilişemez. İşitilen, görülen ve algılananlar bulunduğuna göre, Allah'ın bu sıfatlara sahip olması gerekir.

İlzâm:

Şayet, insan vasıtalarla işitir ve algılar. Bu durum, Allah hakkında muhal olduğuna göre, nasıl olur da O, bu sıfatlarla nitelendirilebilir? diye itiraz edilirse,

Şöyle cevap verilir: Biz, birtakım araçlara ihtiyaç duyarız. Söz gelimi hayat vasıtasıyla işitir ve görürüz. Oysa Allah zâtî olarak diri olduğu için işitmek ve görmek için vasıtalara ihtiyaç duymaz. Nitekim O, zâtından dolayı kâdir olduğu için fiillerini bir vasıtaya ihtiyaç duymadan yapabilir.

Fasıl

Şanı yüce Allah mevcuttur. Çünkü ma'dûmun yapabileceği bir fiilin bulunması imkânsızdır. Nitekim bir kimsenin vücudu yok olduğu zaman kudreti de olmaz. O halde yüce Allah'ın, ezelî ve ebedî olarak mevcut olması gerekir; yok olması muhaldir. Allah eğer sonradan yaratılmış olsaydı, bir faile ihtiyaç duyar, ve bu, sonsuza kadar böyle devam eder giderdi. Bu geçersiz olduğuna göre, O'nun ezelî olarak varlığı kendisinden olarak mevcut olması gerekir.

Küllâbiyye'nin İddiaları Hakkında

Mesele:

Şayet, yaratılmış bilgi hakkında Küllâbiyye[16] ve Hişâm b. Hakem'in[17] söylediği gibi, Allah'ın ilimle alîm, kudretle kâdir olduğunu söyler misiniz? denilirse,

16 Küllâbiyye, Cebriyye ve Müşebbihe fırkasıdır. Kādî Abdülcebbâr onların görüşlerinden şöyle bahseder: "Küllâbiyye'nin görüşü, Neccar'ın kesbi, (el-Fırkatü'n-Neccâriyye), Tabiatçıların tabiat anlayışı ve Hıristiyanların teslisi gibi anlaşılmayan bir görüştür". Bkz. *el-Muġnî fî ebvâbi't-tevḥîd ve'l-ʿadl*, c. 5, s. 110.

17 Hişâmiyye fırkası ona nispet edilir, onlar teşbih iddialarına ilaveten Gulât-ı Şîa'dandır, Bkz. *Keşşâfü ıṣṭılâḥâti'l-fünûn ve'l-ʿulûm*, s. 805.

Şöyle cevap verilir: Hayır, aksine biz, O'nun zâtı gereği alîm, kâdir, hayy, semî ve basîr olduğunu; bu sıfatlara onun vasıtasıyla sahip olabileceği kendisi dışında başka bir duruma muhtaç olmadığını söylüyoruz. Yüce Allah, şayet ancak ilimle alîm bir varlık olsaydı, tıpkı bizden bir kimse gibi, alîm olmak için bir ilme ihtiyaç duyardı. Yine O, ancak bir yaratıcı sayesinde mevcut olsaydı, tıpkı bizim gibi bir faile ihtiyaç duyardı. O halde, bütün yönlerden Allah'ın yetkin [*ganî*] olduğu, herhangi bir şeye ihtiyaç duymasının imkânsız olduğu sabit olmuştur. Bu sebeple diyoruz ki, Allah ezelî ve ebedî olarak alîmdir, bilinen her şeyi bilir. Yüce Allah, şayet ilimle alîm olsaydı, tıpkı bizim gibi, O'nun bildiklerinin de bir miktarı olurdu. O'nun hakkında şayet ilim mümkün olsaydı, tıpkı bizim gibi O'nun hakkında cehalet de mümkün olurdu. Nitekim, Allah hakkında yaratılmışlık mümkün olsaydı, tıpkı bizim gibi yokluk, O'nun hakkında da mümkün olurdu. Oysa bütün bunlar geçersizdir.

Şayet, söylediklerinizin kanıtı nedir? denilirse,

Şöyle denir: Allah, şayet bir ilimle bilmiş olsaydı, ilminin mevcut olması gerekirdi. Zira alîmin, ma'dûm ile bir şeyi bilmesi düşünülemez. Çünkü ma'dûm bir bilgiyle bilme faraziyesi, alîmin bir şeyi aynı anda hem bilmesi hem de bilmemesini gerektirir. Kezâ ilim ve cehalet yok olduğu zaman, o şeyin hem yok, hem de var olmasını gerekir. Allah'ın ilminin yaratılmış veya kadîm olmasına gelince; Allah'ın ilmi, şayet yaratılmış olsaydı, bilmeden bu ilmi yaratmış olmasını gerekirdi. Oysa alîm olmayan, ilmi yaratamaz. Öyleyse bu ihtimal geçersizdir. Allah'ın ilmi eğer kadîm olsaydı, O'nun ilminin, bir yaratıcı ve faile ihtiyaç duymayan zorunlu bir varlık olması gerekirdi. Bu ise, Allah'ın ilminin, ilâhlıkta O'na denk olmasını gerektirir. Yine bu durumda, azîz ve yüce Allah ilâh olmaya, kadîm niteliğini taşıyan ilim ve kudretinden daha layık olamazdı. Bu ihtimalin de geçersiz olması, söylediğimiz gibi, yüce Allah'ın zâtı gereği alîm ve zâtı gereği kâdir bir varlık olduğunu açıklar.

İlzâm

Bu dünyada, ilmi olmayan bir alîm düşünülebilir mi? denilirse,

Hayır düşünülemez, denir. Zira bu dünyadaki alîmler, cahil olması mümkün olan ve bilgiye ihtiyaç duyan kimselerdir. Tıpkı yok olması mümkün olan bir varlığın, var olmak için bir faile ihtiyaç duyması gibi. Yüce Allah ise, bilmesi zorunlu olan varlıktır; bilmemesi imkânsızdır. Bu sebeple O'nun, bilmek için bilgiye ihtiyaç duyması düşünülemez; tıpkı var olmak için bir fâile muhtaç olması düşünülemediği gibi.

İlzâm

Bize ait bir fiil bulunmadığında, fail olmamız nasıl mümkün değilse; bir bilgimiz bulunmadığında alîm olmamız da mümkün değildir. Bu böyle değil midir? denilirse,

Evet, böyledir, denilir.

Aynı şeyin Allah için de geçerli olduğunu söylemelisiniz, denilirse,

Şöyle cevap verilir: Eğer aynı şey Allah için geçerli olsaydı, tıpkı bizim gibi, O'nun da ilminin kalbinde olması ve dolayısıyla bir kalbinin ve organlarının bulunması gerekirdi. Bu ise muhaldir. Fail, "fiil yapan" demektir. Failin tanımı ve hakîkati budur. Hakîkatler kişilere göre değişmez. Alîm ise, "muhkem fiilleri yapabilen"dir. Buna göre düşündüğümüzde, alimlerden bazılarının ilim ile alîm olduğunu; Allah'ın ise zâtî olarak alîm olduğunu biliriz. Kezâ mevcut, "varlığı kesin olan" şeydir. Buna göre düşünüldüğünde, bu varlıklardan bazılarının bir fail aracılığıyla "mevcût" olduğunu; Allah'ın ise, kendiliğinden ezelî olarak "mevcut" olduğunu anlarız.

Ayrıca onlara denir ki insan, cahil olmasının mümkün olduğu bilir. Keza insan bazı şeyleri bilir bazılarını bilemez. Keza o, sonradan meydana gelmiş bir bilgi ile bilir. Buna göre siz de aynı şeylerin Allah için geçerli olduğunu söyleyin. Aksi halde kıyasınız geçersiz olur.

Tevhidin Dördüncü İlkesi
Allah için Câiz Olmayan Sıfatlar

Mesele:

Eğer, Allah'ın âciz olması mümkün müdür? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: Hayır, çünkü O'nun güç yetirilebilen her şeye kâdir olduğu, hatta kâdir olmadığı hiçbir cins ve miktarın bulunmadığı kesindir. O halde Allah'ın âciz olması muhaldir ve bu sebeple O'nun cehalet, ölüm ve âfetlere maruz kalması imkânsızıdır. Çünkü O, zâtî olarak alîm, hayy, kâdir ve basîr olandır.

Mesele:

Allah'ın yok olması, sona ermesi mümkün müdür? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: Hayır, O'nun yok olması düşünülemez. Çünkü O, bir yaratıcı sayesine var olmamıştır, aksine varlığı kendindendir. Bu sebeple Allah ebedî olarak mevcuttur; öncesiz ve sonrasızdır.

Mesele:

Denirse ki, bizim hakkımızda câiz olan göz, kulak ve diğer duyu organları Allah hakkında câiz midir?

Denir ki, hayır, bunlar O'nun için düşünülemez, çünkü O, zâtî olarak 'hayy'dır. Bunlar ancak biz insanlar için düşünülebilen olgulardır. Çünkü biz, bizde mevcut bulunan hayatın gereği olarak, hayata mahal olan bir duyu organına ihtiyaç duyarız.

Mesele:

Denirse ki, Allah'ın, tıpkı bizim gibi nesnelerden bazılarını gördüğünü, bazılarını görmesinin imkânsız olduğunu söylüyor musunuz?

Denir ki, hayır, aksine O, görülebilen bütün varlıkları görür. Allah'ın engellere maruz kalması muhaldir. Bu tür şeyler, duyulara muhtaç olmasından dolayı insan için geçerlidir. Örneğin insan, duyulara bağlı olarak gördüğünden, sadece yakınında olanları görür, uzakta bulunanları göremez.

Mücessime'nin İddiaları Hakkında

Mesele:

Eğer, Mücessime[18] ve Haşeviyye'nin[19] iddia ettiği gibi, siz Allah'ın cisim olduğunu söylemez misiniz? Zira onlardan bazıları; "Allah, insan sûretindedir", "İnsanı kendi sûretinde yaratmıştır" derler. Bazıları, "Allah'ın azâmetinin sınırı yoktur"; bazıları, "O, kendi karışıyla yedi karıştır"; bazıları ise, "O, her yerde biter", gibi Allah hakkında söylenemeyecek sözler sarf ederler, denilirse,

Şöyle cevap verilir: Allah eğer cisim olsaydı; yakınlık, uzaklık, birleşme ve dağılma gibi sonradan yaratılmışlık belirtilerinden uzak kalmaması ve tıpkı cisimler gibi O'nun da yaratılmış olması gerekirdi. O, şayet cisim olsaydı, cisimlerin ihtiyaç duyduğu gibi, O'nu birleştiren, şekillendiren ve oluşturan bir varlığa ihtiyaç duyması gerekirdi. Eğer, Allah'ın, kendisini birleştiren, şekillendiren ve oluşturan bir varlığa ihtiyaç duymayan kadîm bir varlık olduğu düşünülmezse, o zaman bizim de Allah'a ihtiyaç duymadığımız düşünülebilir. Bunu söylemek ise, yaratıcıyı inkâr manasına gelir. Öte yandan cismin bir şeyi sebepsiz olarak yaratması düşünülemez. Zira cisim, ancak kendisinde fiil işleyen bir varlıktır. Yüce Allah eğer cisim olsaydı,

18 Mücessime, ilâhî zâtın cisim olduğunu iddia eden bütün fırkalardır. Sebbâiyye, Bennâniyye, Muğîriyye, Hişâmiyye gibi fırkalar onlardandır. Bkz. *Keşşâfü ıştılâhâti'l-fünûn ve'l- 'ulûm*, s. 805, 806; Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 40.

19 Haşeviyye, ilâhî zâtı tenzîh ve tecrît etmede anlayışları kıt kimselerden oluşur.

bildiğimiz ve gördüğümüz biçimde evrendeki fiilleri örneksiz yaratması mümkün olmazdı. Keza Allah, eğer cisim olsaydı, mutlaka O'nu çevreleyen şeyleri görmemiz ve bilmemiz icap ederdi. Keza Allah, eğer cisim olsaydı yalnızca kendisi için belirlenen sınırlar içinde fiil yapabilirdi. Bu durumda O'nun, tıpkı bizim gibi bazı şeyleri yapmasının imkânsız olduğu düşünülebilirdi ki, bütün bunlar, geçersiz varsayımlardır.

Cisimlere benzemese dahi, Allah'ı cisim olarak vasıflandırmaz mısınız? denilirse,

Şöyle söylenir: Eğer bu mümkün olsaydı, şahıs ve bedenlere benzemediği halde, Allah Teâlâ'nın şahıs ve beden olarak vasıflandırılması ve görünür evrende denildiği gibi "cüsselidir", "şişmandır" denilmesi de câiz olurdu. Yüce Allah, bu şekilde vasıflandırılmaktan münezzehtir. Hatta bu durumda Allah'a erkeklik organına varana kadar birtakım organların yakıştırılması; yeme, içme, ihtiyaç duyma, noksanlık ve fazlalık gibi sıfatlarla nitelendirilmesi câiz olurdu. Bu şekildeki iddialar, onların putperestlere benzediklerini gösterir.

Mesele:

Şayet, yüce Allah kendisinin cisim olduğuna işaret eden şeyler söylemiş ve şöyle buyurmuştur:

"Allah arşa istivâ etmiştir.",[20]

"Yerde ve gökte olan o Allah ki...",[21]

"Güzel sözler ona yükselir.",[22]

"Kendi elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?[23]

Bunların dışında O, başka ayetlerde kendisi için "yan",[24] "baldır",[25] "göz"[26] ve "yüz"[27] gibi ifadeler zikretmiştir, diye itiraz edilirse,

Şöyle cevap verilir: Bir kimsenin ilk önce Allah'ın cisimlere benzemediğini, çirkin işleri yapmadığını bilmesi gerekir. Allah'ın cisme benzediğini ispatlamak için sem'î delillerin ileri sürülmesi kabul edilemez.

20 Tâhâ Sûresi, 20: 5.
21 En'âm Sûresi, 6: 3.
22 Fâtır Sûresi, 35: 10.
23 Sâd Sûresi, 38: 75.
24 Zümer Sûresi, 39: 56.
25 Kalem Sûresi, 68: 42.
26 Tâhâ Sûresi, 20: 39.
27 Bakara Sûresi, 2: 110.

Öte yandan Allah, eğer cisim ise, muhtaç bir varlıktır demektir. Böyle bir zâtın sözlerinin doğru olduğu bilinemez. Bu durumda O'nun sözleri, delil olarak ileri sürülebilir mi? Oysa Kur'ân ve icmâ ile, hiçbir şeyin Allah'a benzemediği sabit olmuş hususlardandır. Hiç kimse, "biz bu sözü mecazen söylüyoruz" demiyor. O halde, zikredilen âyetleri te'vil etmemiz gerekir:

Yüce Allah'ın "O, arşa istivâ etmiştir" sözü, "O, muktedir ve hakîm olmuştur" şeklinde yorumlanmalıdır. Yoksa yüce Allah bu sözüyle semâya oturarak yerleştiğini kastetmiş değildir. Bu, dilde benzer kullanımları olan bir manadır. Bu anlamda, "Memleket, hükümdarın hükmüne girmiştir [*istevâ*]", "Bu memleket, falanın hükümranlığına girmiştir [*istevâ*]" denilir. Şair de bu anlamda şöyle der:

"Adamın biri, Irak'a hakîm olmuştur [*istevâ*]; kılıç çekmeden, kan dökmeden".

Şair bu sözüyle, o adamın oturmasını kastetmiş değildir. Bu sözüyle o, adamın Irak'ı işgal etmesini ve hakimiyeti altına almasını anlatmak istemiştir. Şayet durum bizim dediğimiz gibi olmasaydı, arşa istivâ etme işi, büyük bir övgü olmazdı. Bu sebeple Allah'ın, koltuğuna ve mekânına oturması kesinlikle düşünülemez. Allah, arşı bilhassa zikretmiştir; çünkü arş, yaratılmışların en büyüğüdür. Onu zikretmek suretiyle, onun dışındakilere daha fazla muktedir olduğuna dikkat çekmiştir. Zira O, Kur'ân'da "büyük arşın Rabb'i"[28] demektedir. Bu sözüyle de, onun dışındakilerin Rabb'i olmaya daha layık olduğuna işaret etmiştir.

Allah'ın "Gökte olanın, sizi yerin dibine geçirmesinden güvende misiniz?"[29] sözü, O'nun birtakım gazap ve cezalandırmasının gökten geldiği anlamındadır. Çünkü O'nun adeti, cezaları oradan göndermektir. Bu sebeple "sizi yerin dibine geçirmesinden..." diyerek buna dikkat çekmiştir.

"Yerde ve gökte olan o Allah ki..."[30] âyeti, "Allah yeri ve göğü bilmekte, değişim ve yok olmaktan muhafaza etmekte ve onları idare etmektedir" mânasına gelir. Bu sebeple âyetin devamında "O, gizlediğinizi de, açığa çıkardığınızı da bilir" buyurmuştur.

Yüce Allah'ın, "Güzel sözler ona yükselir"[31] âyeti, bu güzel sözleri O'nun dışında takdir eden hiçbir hakimin olmadığını ifade eder. Nitekim bazı olaylar hakkında, "onların durumu hükümdara ulaştı [*irtefea*], denilir. Bu ifade, hükümdarın bulunduğu yerde başkasının bu olaylar hakkında hüküm veremeyeceğini anlatır.

28 Tevbe Sûresi, 9: 129.
29 Mülk Sûresi, 67: 16.
30 En'âm Sûresi, 6: 3.
31 Fâtır Sûresi, 35: 10.

Yüce Allah'ın, "İki elimle yarattığım."[32] âyeti, "benin yarattığım" anlamına gelir. Allah, burada iki eli birlikte zikrederek bunu daha da pekiştirmiştir. Nitekim ayıplanan kişi hakkında, "bu iki elinin topladığıdır" denilir. Bu anlamda başka âyetlerde de, "Bu kendi elinizle yaptığınızın karşılığıdır."[33] "Rahmet elinin önünde rüzgarı müjdeci olarak gönderen O'dur."[34] denilmiştir. Âyette zikredilen el, yüce Allah'ın soyunu spermden aşama aşama yarattığı halde, Hz. Âdem'in babasız olarak, sebepsiz olarak yaratmasını da ifade etmiş olabilir.

"Allah'ın yanında [*fî cenbillah*] aşırı gitmemden ötürü, bana yazıklar olsun."[35] âyeti, sözü söyleyen kişinin Allah'ın zâtı ve itaat konusunda aşırı gittiğini ifade eder. Nitekim bu anlamda, "falan, kişi, filanın yanında mal sahibi oldu ve mevki elde etti", denilir.

"O gün baldırlar açılır"[36] âyeti, kıyâmet ahvalinin şiddetini ifade etmektedir. Nitekim, "Savaş bize onun baldırını açtı, gösterdi", denilir. Dolayısıyla "O gün baldırlar açılır" âyeti, "Allah'ın yüzü hariç her şeyin yok olacağı" günün şiddetini anlatmaktadır. Bu son âyette yüce Allah, kendi zâtını "yüz" ifadesiyle anlatmıştır. Nitekim bu anlamda, "bu görüşün kendisi [*vech*]", "işin kendisi [*vech*]", "yolun kendisi [*vech*]", denilir. Bunlar, belli ve açık olan hususlardır.

"Hayır, doğrusu o gün onlar, Rablerinden yoksun kalacaklardır [*lemahcûbûn*]"[37] âyeti, söz konusu kimselerin Allah'ın rahmetinden men edildiklerini ifade eder. Çünkü hicâb, engel demektir. Hükümdara ulaşmayı engelleyen kimseye, "o hâciptir, yani engelleyendir" denilir. Miras hukukçuları da, "çocuk, anneyi mirasın üçte birini almaktan alıkoyar [*yahcubu*] ve altıda bir almasını gerekir" derler.

"Rabbin geldi"[38] âyeti, "Rabbinin emri geldi" anlamındadır. Nitekim bir meselede ihtilaf edildiği zaman, "kitap ve delilleri geldi" manasında "Sîbeveyh geldi" denilir.

Yüce Allah'ın, "Hayır, onun iki eli de açıktır"[39] sözü, iki nimet türünü ifade etmektedir. Yüce Allah bu sözüyle, dünya ve ahiret nimetlerini anlatmak istemiş ve böylece Yahûdîlerin "O'nun eli kapalıdır" şeklindeki sözlerini boşa çıkarmıştır. Zira onlar, bu sözleriyle Allah'ın, yaratıklarına az rızık veren cimri bir kimse olduğunu söylemek istemişlerdi. Bu, tıpkı "falanın

32 Sâd Sûresi, 38: 75.
33 Enfâl Sûresi, 8: 51.
34 A'râf Sûresi, 7: 57; Furkān Sûresi, 25: 48; Neml Sûresi, 27: 63.
35 Zümer Sûresi, 39: 56.
36 Kalem Sûresi, 68: 42.
37 Mutaffifîn Sûresi, 83: 15.
38 Fecr Sûresi, 89: 22.
39 Mâide Sûresi, 5: 64.

benim katımda eli, iki eli, elleri güçlüdür", sözü gibidir. Bu ayetin, Allah'ın şu sözüyle benzerlik arz etmesi de bu manayı açıklar:

"Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma, yoksa pişman olur açıkta kalırsın."[40]

Allah bu sözüyle, ölçülü olarak infak etmeyi istemiş; savurganlık ve cimriliği de yasaklamıştır.

Yüce Allah'ın, "Gemi gözlerimizin önünde yüzüyordu." sözü, "o, gidiyor; biz de onların hâlini biliyorduk" anlamındadır. Dolayısıyla yüce Allah bu âyette söz konusu kimselerin durumu hakkındaki bilgisini "gözlerimizle" sözüyle kinaye etmiştir. Bu anlamda, dilde birtakım deyimler de vardır. "Bu iş falan kişinin gözleri önünde ve haberi olduğu halde gerçekleşti" gibi. Yine, "falanın gözü var" deyimi de, kişinin bir şeyi öğrenmek için kulak kabarttığını ifade eder. "Bunu benden habersiz yapma" deyimi bunun gibidir. Bu konuda pek çok deyim bulunmaktadır.

Göz sözcüğünün bu anlamı dikkate alındığında âyetin, zahirine hamledilmesi düşünülemez. Çünkü bu, Allah'ın sadece gözünün değil, pek çok gözünün bulunmasını gerektirir. Bu durumda onlara denilir ki, sizin yaptığınız şekilde eğer yüce Allah'a organlar isnad etmek câiz olursa, o zaman O'nun, bize benzemesi, erkek veya dişi olması ve ihtiyaç duyan bir varlık olması da gerekir. Allah bu tür niteliklere sahip olmaktan münezzehtir.

Maalesef onların aktardıkları âhad haberler, Allah'ın hiçbir şeye benzemediğine ilişkin bu delillerin işaret ettiği manalara aykırı anlamları barındırmaktadır.

Mesele:

Cisim veya araz olmayan bir şey tasavvur edilebilir mi? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: Eğer somut şeylerin tasavvurunu kastediyorsan hayır! Eğer delîlin tasavvurunu kastediyorsan evet! Zira biz, her ne kadar hayatı, görerek tasavvur edemesek dahi varlığına işaret eden delillerden ve ölümün zıddı olmasından hareketle, hayatın varlığına hükmedebiliriz. İşte bunun gibi, âlemin bir yaratıcısı ve müdebbiri olduğunu delil ile bildiğimiz zaman da, belirttiğimiz sıfatlarının varlığına hükmedebiliriz. Buna dikkat etmemiz gerekir.

Mesele:

Yüce Allah eğer cisim değilse, araz olmalıdır, denilirse,

Şöyle söylenir: Arazlar, sonradan meydana gelmiş şeylerdir. Allah ise kadîmdir, ezelî ve ebedî olarak mevcuttur, araz olarak nitelendirilemez. Nitekim uzun, geniş ve derin olmadığı için Allah'a cisim denilemez. Zira bunlar, cisme ait niteliklerindendir.

40 İsrâ Sûresi, 17: 29.

Mesele:

Allah'ın bir mekânda bulunduğunu kabul edin, denilirse,

Şöyle cevap verilir: Böyle bir şey mümkün değildir. Çünkü mekân ancak kendi mekânıyla birleşmiş bulunan cisimler veya tıpkı siyahlığın siyaha girmesi gibi, hulûl eden arazlar için geçerlidir. Allah ise, her iki nitelikten uzaktır. Bu sebeple, O'nun bir mekânda bulunması düşünülemez. Allah, mekânları idare ve muhafaza etmesi açısından, mekânda olmakla ancak mecazen nitelenebilir. Dolayısıyla, yönetmesi ve muhafaza etmesi manasında Allah'ın mekânda bulunduğu söylenebilir.

Mesele:

Allah Teâlâ'nın cisimlere hulûl etmediğini nereden biliyorsunuz? denilirse,

Şöyle izah edilir: Çünkü Allah Teâlâ eğer cisimlere hulûl etmiş olsaydı, sonradan meydana gelmiş bir varlık olurdu. Zira hulûl etmesi mümkün olan her şey, tıpkı hareket ve renk arazları gibi ancak muhdes olması sayesinde hulûl eder. Allah ise böyle olmaktan çok münezzehtir.

Mesele:

Allah'ın, biz canlılar gibi yiyecek ve benzeri şeylere ihtiyaç duymasını câiz görmez misiniz? denilirse,

Şöyle cevap verilir: İhtiyaç duymak, muhtaç olan kimsenin, tat almasını veya zararı kendisinden uzaklaştırmasını ifade eder. Bu, sadece zâtı iyileşmeye, çoğalmaya, eksilmeye ve zayıflamaya elverişli bir kimseye uygun düşen bir vasıftır. Yüce Allah ise, cisim değildir ve bu tür şeyler O'nun için muhaldir. Allah eğer muhtaç bir varlık olmuş olsaydı, O'na şükretmemiz gerekmezdi. Çünkü, Allah'ın ihtiyaç duyduğundan ihsanda bulunması düşünülemez. Bu husus, bizim için doğru olsa bile, yüce Allah bundan uzaktır. Zira Allah, muhtaç bir varlık olsaydı, O'nun bir takım arzulara sahip olması ve bazı şeylerden zevk duyması doğru olurdu. Bu durumda O'nun kendisine faydalı olan sınırsız işleri yapması gerekirdi. Çünkü bir şeyden, zarar görmeyen, aksine fayda gören bir kimsenin onu yapması icap eder. Bu ise Allah için muhaldir.

Allah'ın Görülmesi

Mesele:

Şayet, Allah'ın görülmesi mümkün müdür? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: Allah'ın gözle görülmesi imkânsızdır; fakat marifet ve ilimle görülmesi düşünülebilir.

Eğer, buna ilişkin delilíniz nedir? Zira bazı insanlar bu konuda size muhalefet etmektedir. Onlar, Allah'ın âhirette gözle görüleceğini; Allah'ın bunu kâfirlere değil, yalnızca mü'minlere has kıldığını ve bunun mü'minlere en büyük hediyesi ve nimeti olacağını söylerler, denilirse,

Şöyle söylenir: Yüce Allah'ın gözle görülemeyeceğinin delili,

"Gözler onu idrak edemez fakat O gözleri idrak eder."[41]

âyetidir. Gözün idraki ile gözün rü'yeti, lügat bakımından aynı manaya gelir. Aralarında anlam farkı yoktur. Bu, doğru olduğuna göre, Allah'ın gözle görülemeyeceğini kabul etmemiz gerekir.

Şayet, yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"O gün öyle gözler vardır ki Rabblerine nazar ederler (bakarlar)."[42]

Bu ifade, O'nun görüleceğine işaret eder, diye itiraz edilirse,

Şöyle cevap verilir: yüce Allah, bu âyette "gözle nazar ederler/bakarlar" dememiştir. Ayrıca nâzır, mesela bağışlanmayı düşünerek, umarak ve rü'yeti talep ederek, farklı biçimlerde nâzır olabilir. Bu muhtemel bir manadır ve bunun yerine muhtemel olmayan mana konulamaz. Emîrü'l-mü'minîn Ali, İbn Abbâs, diğer sahâbe ve tâbiînden nakledildiği üzere bu âyetteki "nazar edenler" demekten maksat, "Allah'ın rahmetini umanlar, cennette onun sevap ve nimetlerini bekleyenler" demektir.

İlzâm:

Şayet, Allah Teâlâ, buyurmuştur:

"Hayır doğrusu onlar, o gün Rablerinden yoksun kalacaklardır."[43]

Bu, Allah'ın görülmesinin câiz olduğuna işaret eder, diye itiraz edilirse,

Şöyle cevap verilir: Bu âyet, eğer Allah'ın görüleceğine delalet etmiş olsaydı, O'nun mekânda bulunan bir cisim olmasına da delalet ederdi. Bunun yanlışlığı açıkça ortadadır. Öyle ise, bu âyetle kastedilen, söz konusu kimselerin Allah'ın rahmetinden yoksun kalacaklarıdır.

41 En'âm Sûresi, 6: 103.
42 Kıyâme Sûresi, 75: 22.
43 Mutaffifîn Sûresi, 83: 15.

İlzâm:

Şayet, yüce Allah Mûsâ Kıssası'nda buyurmuştur:

"Rabbim, bana kendini göster ki sana bakayım."[44]

Bu âyet, Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görmeyi mümkün saydığını ve O'nu görmeyi talep ettiğini gösterir, diye itiraz edilirse,

Şöyle cevap verilir: yüce Allah'ın; "Beni göremezsin" sözü, rü'yetin reddedildiğini gösterir. Hz. Mûsâ'nın amacı, ashabının Allah'ın görülmesinin imkânsız olduğunu anlaması için, rü'yetin reddedildiğinin cevabının Allah tarafından verilmesini talep etmektir. Zira O'nun ashabı, Hz. Mûsâ'nın sözüyle ikna olmamıştı. Bu hususta yüce Allah şöyle buyurmuştur:

> "Ey Muhammed! Ehl-i Kitap, senin kendilerine gökten bir kitap indirmeni isterler. Bundan daha büyüğünü Mûsâ'dan da istemişler ve bize Allah'ı apaçık göster, demişlerdi de zulümlerinden ötürü onları yıldırım çarpmıştı."[45]

İlzâm:

Şayet, Hz. Peygamber arkadaşlarını müjdeleyerek onlara şöyle demiştir:

"Kıyâmet günü Rabbinizi göreceksiniz"

Bu, Allah'ın gözle görüleceğine işaret etmez mi? derlerse,

Onlara, hata yapması mümkün olan bir kimsenin verdiği haberle Kur'ân'a itiraz edilemez denilir. Zira bu haber, bir kişiden veya aktardıkları haberin doğruluğuna kesin bilgi oluşturmayacak sayıdaki kişilerden rivayet edilmiştir. Haber doğru olsa bile bundan, onların ahirette, nazar ve tefekkür külfetine katlanmaksızın zorunlu olarak Allah'ı bilecekleri kastedilmektedir. Zira ilim manasındaki rü'yet, lügatte gözle idrak manasına gelir. Bu anlamda bir kimse "Allah'ı şöyle şöyle gördüm" diyebilir. Bu bilinen bir husustur.

Diğer bir delil şudur: Yüce Allah eğer gözle görülebilseydi, ya zâtı ya da bulunduğu yer itibariyle bir cihette bulunması gerekirdi. Bu, Allah için muhaldir. Şu örnek bunu açıklar: İnsan, görmek için göz duyusuna muhtaçtır. Aynı şekilde onun ya bizzat kendisinin ya da bulunduğu yerin, gördüğü şeyin karşısında olması gerekir. Öte yandan insan, karşısında olmayan bir şeyi görmek istediği zaman aynayı kullanabilir. Böylece aynanın karşısında olan şey, kendi gözlerinin karşısındaymış gibi olur.

44 A'râf Sûresi, 7: 143.
45 Nisâ Sûresi, 4: 153.

İlzâm:

Şayet, Allah Teâlâ bizâtihî kâim bir varlık olduğuna göre, cisimler gibi O'nun da görülmesi gerekir, denilirse,

Şöyle söylenir: Renk bizâtihî kâim bir varlık olmadığı halde evrende görülebilmektedir. Dolayısıyla onun görülmesinin illeti, belirttiğiniz husus değildir. Kaldı ki cisim, her bakımdan bizâtihî kâim bir varlık olmadığı halde biz onu bizâtihî kâim olduğu için değil, karşı karşıya gelinmesi mümkün olduğu için görmekteyiz. Bu durumda onlara denir ki, eğer söylediğiniz zorunlu ise, "Allah bizâtihî kâim olduğu için dokunabilir, hareket edebilir veya hareketsiz kalabilir" demeniz de gerekir. Bu saçma bir şeydir.

İlzâm:

Cennettekiler Allah'ı göremeyeceklerse onların mutlulukları nasıl kemâle erecektir?, denilirse,

Şöyle söylenir: İnsan ancak yüzüne bakmayı arzuladığı kimseyi gördüğünde sevinir. Bu durumda siz, yüce Allah'ın bir yüzü olduğunu ve arzu edilen bir zat olduğunu söylemelisiniz. Doğrusu bunu söylemek küfürdür. Cennettekilerin mutlulukları ise, Allah'ın onlar için hazırladığı her türlü daimî nimetlerle birlikte kemâle erecektir.

Küllâbiyye'nin İddiaları Hakkında

Mesele:

Eğer Allah'ın zâtı ile alîm olduğunu söylediğiniz gibi, O'nun kadîm ve ezelî bir kelâmla yahut zâtı ile mütekellim olduğunu söylemez misiniz? derse,

Ona şöyle cevap verilir: Kelâm Allah'ın fiillerinden bir fiildir. Allah, kullarına hitap etmek istediğinde, kelâmını cisimlerde emir, yasak, ödül, cezâ, sakındırma ve teşvik şeklinde yaratır. Allah, Peygamberler gönderip onları şeriatlarla mükellef kıldığı zaman kelâmıyla onlarla konuşur. Bu vazifelerini yerine getirmeleri için aynı zamanda onlara kitaplarını gönderir. Bu şekilde Allah'ın fiillerinden olan bir şeyin kadîm olması düşünülemez. Nitekim O'nun ihsânı ve diğer nimetlerinin de kadîm olması düşünülemez.

Şayet, Küllâbiyye bu konuda size muhaliftir, onların iddiasına aykırı deliliniz nedir? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: Bu hususta pek çok delil vardır. Onlardan biri şudur: Kelâm ancak harflerin belli bir düzene göre art arda gelmesiyle anlaşılabilir ve bir anlam ifade edebilir. Bir şeyin bu nitelikle birlikte kadîm olması muhaldir. Nitekim yürümek, ancak peş peşe gelen hareketlerin devamıyla mümkündür. Bunların kadîm olmaları imkânsızdır.

İlzâm:

Allah'ın bu dünyada anladığımızdan farklı kendine mahsus bir kelâmı vardır" demenin ne mahsuru vardır? diye itiraz ederse,

Ona şöyle cevap verilir: Bu dünyadakinden faklı bir kelâm olamaz. Harflerin ve seslerin bulunmadığı bir kelâm düşünülebilir mi? Eğer bu evrendeki kelâmdan bu derecede farklı bir şeyin kelâm olması mümkün olsaydı, gerçekte cisim ve renklerden farklı olduğu halde, yüce Allah'ın cisim ve renk olması da mümkün olurdu.

İlzâm:

Yüce Allah eğer ezelde mütekellim değilse, tıpkı içimizden biri gibi ahraz veya suskun olması gerekir, diye itiraz edilirse,

Şöyle cevap verilir: Dil ve dudak sahibi olmadığından O'nun hakkında böyle bir şey gerekmez. Bu, ancak biz canlılar için icap eden bir husustur. Zira, diline bir bozulma arız olmadığı ve konuşmaktan engellenmediği takdirde, insanın konuşabilmesi, bağırabilmesi ve çığlık atabilmesi gerekir. İnsan eğer dili olmasaydı kesinlikle konuşamazdı. Yüce Allah bundan münezzehtir. O halde Allah'ın, kulların maslahatını gözeterek konuşmaksızın ve bu konuşmayı yaratmaksızın mütekellim olması düşünülemez.

Eğer böyle bir şey mümkün olsaydı şöyle denilmesi gerekirdi: "Allah, sakin değilse hareketli olmalıdır. Çünkü biz canlıların durumu böyledir." Eğer, "Allah cisim olmadığı için onun hakkında bunu söylemek gerekmez" derlerse; aynı şekilde onların söylediklerini söylemek de gerekmez, zira Allah araçlara muhtaç değildir.

Diğer bir delil de şudur: Yüce Allah eğer ezelde mütekellim olsaydı, nâkıs olurdu. Çünkü O, eğer hatırlatmak, anlatmak ve haber vermek maksadıyla konuşmamışsa, bu abestir. Allah, nasıl olur da ezeldeki kelamıyla kimseye fayda vermeyen, kimsenin kendi sözünden bir fayda görmediği bir mütekellim olabilir?

Başka bir delil de şudur: Yüce Allah eğer ezelde mütekellim olsaydı, kelâm türlerinden bazıları, O'nun için diğer bazılarından daha öncelikli olmazdı. Çünkü O'nun kelâmı, iradesine bağlı değil de zâtî sıfatlarından ise, az önce tenkit ettiğimiz hususların aynısı söz konusu olur. Nitekim Allah'ın alîm olması hususunda söylediklerimiz de böyledir. Bu ise, O'na yalan izafe etmeyi gerektirir ki yüce Allah bundan münezzehtir.

Kur'ân-ı Kerîm de buna işaret etmektedir. Bu anlamda O şöyle buyurmuştur:

"Kur'ân'dan önce Mûsâ'nın kitabı bir rahmet ve rehberdir."[46]

Bu, Kur'ân'ın başka bir şeyden sonra olmasını gerektirir. Bu ise, sonradan meydana gelmişliğin işaretlerindendir. Yine yüce Allah şöyle buyurur:

"O'nu (kitabı), sözlerin en güzeli olarak indirmiştir."[47]

Dolayısıyla sonradan olmak, kelâm olmanın gereğindendir. Yine O, "Allah'ın buyruğu yerine gelecektir [*mef'ûlen*]" buyurur. Mefûl, ancak sonradan olmadır. Yüce Allah'ın, Kur'ân-ı Kerîm'i "yazılabilir", "unutulabilir", "ona ve ondan başlanılabilir", "muhdes zikir", "mufassal", "muhkem" "ulaşılabilir", "Arapça'dır" ve "birçok sûreleri vardır" şeklinde nitelendirmesi, Kur'ân'ın O'nun fiili olduğunu gösterir. Çünkü bütün bunlar, sonradan meydana gelenlerin ve fiillerin niteliklerindendir.

Mesele:

Yüce Allah'ın bütün sözleri sonradan mı meydana gelmiştir? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: Evet, belirttiğimiz deliller, Allah'ın tüm kitap ve sözlerinin O'nun tarafından sonradan meydana getirildiğini gösterir. Kelâmı da tıpkı O'nun ihsanı ve nimetleri gibidir. Zira kelâmı, esasında nimetlerinden biridir. Çünkü yüce Allah, emrettiği, yasakladığı ve yol gösterdiği zaman, nimetlerini cömertçe dağıtmış olur.

Mesele:

Kur'ân'ın mahlûk olduğunu mu söylüyorsunuz? denilirse,

Denir ki, mahlûk, "güç yetirilebilen fiil" demektir. Nasıl ki, yer, gök ve Allah'ın diğer fiillerini "mahlûk" olarak nitelendirmek gerekiyorsa, aynı şekilde O'nun kelâmını da "mahlûk" olarak nitelendirmek gerekir. Çünkü Allah, onu ihtiyaca ve maslahata göre takdir etmiştir. Bir hadiste buna işaret eden bir söz nakledilir. Hz. Peygamber şöyle demiştir:

"Hiçbir şey yokken Allah vardı. Sonra O, sözü yarattı. O, yer ve gökte Âyetelkürsî'den daha büyük bir şey yaratmadı."

Bütün bunlar açık delillerdir.

Mesele:

Dırâr[48] ve Neccâr'ın[49] söylediği gibi siz de yüce Allah'ın ezelde zatî olarak mürîd olduğunu söylemiyor musunuz. Yoksa O, yarattığı muhdes bir irade ile mi 'mürîd'dir? denilirse,

Buna şöyle cevap verilir: Yüce Allah'ın mürîd olduğunu gösteren delil, iradesinin O'nun fiili olduğunu gösterir. Çünkü biz Allah'ı, hitap ettiği, emrettiği ve haber verdiğinden dolayı mürîd olarak biliriz. Normalde bir kişi ile ilgili bir haber, başka biriyle de ilgili olabilir. Oysa "Allah'ın Resûl'ü Muhammed" sözü, sadece Muhammed b. Abdullah hakkındaki bir haberdir; başkasıyla ilgisi yoktur. Çünkü Allah, bunu irade etmiştir. Bu iradenin, haberin meydana gelişi sırasında oluşmuş olması gerekir. Aksi halde onun, bir kişiden bahseden bir haber olması, bir cemaatten bahseden bir haber olmasından daha uygun olmaz.

İlzâm:

Yüce Allah, mürîd olduğunu belirtmek suretiye, yanılma ve dalgınlığın kendisi için mümkün olmadığını ifade etmek istemiyor mu? denilirse;

Şöyle söylenir: Mürîdin manası bu değildir. Zira mürîd, bir fiile yönelen ve onu başkasına tercih edendir. İnsan bazen bir şeyi bilir ama onu irade etmez. Bazen de bilir ve irade eder. Bu nedenle değerlendirmeniz yanlıştır.

Mesele:

Yüce Allah'ın lizâtihî mürîd olmadığını gösteren delil, O'nun mürîd olmasının tıpkı alim olması gibi bir durumu gerektirmesidir. Çünkü Allah lizâtihî mürîd olduğunda, tıpkı bilinebilen her şeyi bildiği gibi, irade edilebilen her şeyi de irade etmesi gerekir. Bu ise, Allah'ın bizim irade ve temenni ettiğimiz her şeyi irade etmiş olmasını gerektir ki, bu yanlıştır. Yine bu durumda, Allah'ın, irade edilmesi uygun olan bütün sonsuz nimetleri irade etmiş olması gerekir. Keza Allah, lizâtihî mürîd olsaydı, insanın cismi hareket ettirmek istemesini irade etmesi, onu durdurmayı irade etmesinden

48 Bahsedilen kişi Dırâr b. Amr'dır. İkinci asrın sonlarıyla üçüncü asrın başlarında yaşamıştır. Mu'tezile'nin önderi Vâsıl b. Atâ ile çağdaştır. Dırârıyye fırkası, ona nispet edilir. Bunlar, cebr söylemini savunurlar. Kabir azâbını inkâr etme görüşü de Dırâr'a nispet edilir. Bişr b. Mu'temir, *Kitâbü'r-Red ʿalâ Dırâr* adlı kitabıyla ona reddiye yazmıştır. Bkz. Dr. Nyberg, "Giriş", *Kitâbü'l-İntişâr*, s. 185.

49 Bu kişi, Hüseyn b. Muhammed b. Neccâr'dır (ö. 230). Neccâriyye fırkası ona nispet edilir. Bunlar Cebriyye'dendir. İnsan fillerinin Allah'ın yaratığı, insanların da onların failleri olduğunu söylerler. Onlara göre, Allah'ın mülkünde, O'nun irade ettiğinin dışında bir şey olmaz. Sıfatlar, Halku'l-Kur'ân, ve Rü'yeti inkâr konularında Mu'tezile ile aynı görüşleri paylaşırlar. Bkz. *Maḳālâtü'l-İslâmiyyîn ve'ḫtilâfü'l-muṣallîn*, c. 1, 283; *İʿtiḳādâtü fıraḳı'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*, s. 68, *Keşşâfü ıṣṭılâḥâti'l-fünûn ve'l-ʿulûm*, s. 1882, 1883.

daha üstün olamazdı. Hatta Allah'ın bir şeyi irade etmemesi, irade etmesinden daha evla olmazdı. Zira Allah lizâtihî mürîd olduğunda, bir şeyi emir ve teşvik etmesi uygun olduğu gibi, kerih görmesi, yasaklaması ve engellemesi de uygun olur. Böylece Allah'ın ezelde kadîm bir irade ile mürîd olmadığını anlıyoruz, tıpkı O'nun ezelde kadîm bir ilimle alîm olmadığını anladığımız gibi. Bunun yanlış olduğunu daha önce de izah etmiştik.

Mesele:

Yüce Allah'ın irade ettiği şeyler nelerdir? diye sorulursa,

Şöyle cevap verilir: Allah, kulların fiilleri dahilinde irade edilmesi uygun olan her şeyi irade eder. Ancak günah ve mübah fiilleri değil, yalnızca emir ve teşvik ettiği fiilleri irade eder.

Bunun delili nedir, zira Cebriyye bu hususta size muhalefet etmektedir? denilirse,

Denir ki, yüce Allah, günahları yasaklamıştır. Bu sebeple onları irade etmesi câiz olmaz. Allah'ın, günahlardan ve onları yapanlardan hoşnut olmadığı bilinmektedir. Bu durumda tıpkı onları sevmesi düşünülemeyeceği gibi irade etmesi de düşünülemez.

İlzâm:

Günahlar Allah Teâlâ'nın iradesi olmaksızın meydana gelmiş olsaydı, O'nun mağlup ve aciz olması gerekmez miydi? Zira mülkünde ve hükümranlık sahasında istemediği bir şey meydana gelen kimsenin durumu budur, diye itiraz ederse,

Ona şöyle cevap verilir: Bu, insanların her zamanki mutat hareketlerinde de böyle olmuyor mu? Hâlbuki onların yaptıklarını yüce Allah yasaklamış, yapılmasından sakındırmış, yapanlara kızgınlığını belirtmiş, yaptıklarına razı olmadığını açıklamış, kınamış ve hiçbir yerde onları övmemiştir. Onlardan herhangi birisi, Allah'ı mağlup durumuna düşürüyor mu? O sebeple bu bahsettiğiniz sonucun doğması zorunlu değildir. Bunlardan anlaşılacağı üzere, yüce Allah günahları sevmez. Kulların, Allah'ın emirlerine bağlılık göstermesi, O'nun güçlü ve üstün olduğuna işaret etmez. İnsanların günah işlemeleri de aynı şekilde O'nun zayıf ve mağlup olduğunu göstermez. Allah'ın her emrini yerine getirmemiz, O'nun üstünlüğünün bir delili olmadığı gibi; Allah'ın emrine karşı gelmemiz de, O'nun zayıf olduğuna dair bir kanıt sayılamaz.

Mesele:

Şöyle diyebilirler: Kâfirin iman etmesini dilediği halde iman etmemesi doğru ise, Allah'ın dilediği şey yerine gelmemiş olmaz mı?

Onlara şöyle denir: Fiil irade ile meydana gelmez. Allah'ın, insanın kötü tercihi sebebiyle yerine getirmediği bir fiili dilemesi imkânsız değildir. Ve Allah'ın iradesi, kulların fiillerini zorunlu kılmaz. Bu nedenle, Allah'ın murâdının kullardan meydana gelmemesi imkânsız değildir. O'nun emir ve teşvik ettikleri fiiller ile razı olduğu ve sevdiği fiiller hakkında da aynı şeyi söyleriz. Sonra onlara denir ki, yüce Allah eğer ibadet istemek için nebileri göndermiş ve bizim günahları değil, ibadetleri tercih etmemizi istemiş ise, nasıl olurda O, günahları emreder ve böylece emrettiğine muhalif olur? Eğer iradesi zorunlu ise, yani mutlak olarak yerine geliyorsa, nasıl olur da aksini dilediği şeyi emreder? Bu abesten başka bir şey değildir. Kâfirlerin küfrünü istemeyi İblis'e dahi yasak ettiyse, nasıl olur da bizzat kendisi kâfirlerin küfre düşmelerini dilemiş olur? Yüce Allah, eğer kendisine isyan edilmesine ve nimetinin inkâr edilmesine taraftar değilse, bunu nasıl olurda dileyebilir. İnsanların O'na şükretmeleri, Allah'ın onlar üzerindeki en tabii hakkı ise, nasıl olurda onların küfre girmelerini dilemiş olur? Kur'ân da bu görüşümüzü destekler: Zira O, şöyle buyurmuştur:

"Allah kullarına zulmetmek istemez."[50]

"Allah hiç kimseye zulmetmek istemez."[51]

"Allah bozgunculuğu sevmez."[52]

"O, fenalığı emretmez."[53]

Tevhidin Beşinci İlkesi [Allah'ın Birliği]

Mesele:

Eğer şöyle sorarlarsa: Yüce Allah'ın bir olduğunu açıklayın, fakat iki kadîm varlığın ispatı hakkında Seneviyye'nin söylediği gibi[54] veya teslis hakkında Hıristiyanların söylediği gibi değil.

50 Gâfir Sûresi, 40: 31.
51 Âl-i İmrân Sûresi, 3: 108.
52 Bakara Sûresi, 2: 205.
53 A'râf Sûresi, 7: 28.
54 Bunlar, nûr ve zulmet olmak üzere iki ilahın bulunduğunu iddia edenlerdir. Mazdekiyye, Deysâniyye, Merkûniyye, Mâhâniyye, Sıyâmıyye, Maklâsiyye gibi Mâneviyye fırkaları da onlardandır. Bkz. Kādî Abdülcebbâr, *el-Muġnî fî ebvâbi't-tevḥîd ve'l-ʿadl*, c. 5, ss. 9-80.

Onlara şöyle izah edilir: Eğer Allah ile birlikte ikinci bir ilâh olsaydı, O'nun "bir"den çok olması söz konusu olurdu. Bu doğru değildir. Çünkü bu durumda ikinci bir ilâh olarak düşünülen bu varlığın kadîm ve Allah'ın dengi olması gerekirdi. Keza yüce Allah lizâtihî kâdir olduğu için, bu ikinci ilâhın da aynı şekilde lizâtihî kâdir olması gerekirdi. Bu, Allah ile beraber herhangi bir ilâhın olması düşüncesini çürütür. Bu düşünülen ilâhın âciz veya kâdir olması da bir anlam ifade etmez. Zira ikinci ilâh olarak varsayılan zat, lizâtihî kâdir olduğu takdirde, onlardan birisi bir cismi diriltmeyi, diğeri öldürmeyi istediği zaman, birinin fiilinin meydana gelmesi, diğerinin fiilinin meydana gelmesinden daha evlâ olmazdı. Bu ise, ya her ikisinin isteğinin meydana gelmesini gerektirir ki, bu durumda her ikisinin de zayıf olması icap eder; ya da yalnızca birinin isteğinin gerçekleşmesini gerektirir ki, bu da diğerinin zayıflığını ve Allah ile birlikte kadîm bir varlık olmadığını gösterir. Öyleyse yüce Allah'ın mutlak anlamda bir olması zorunludur. Bu manada O şöyle buyurmaktadır:

"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, ikisi de dağılıp saçılırdı."[55]

Zira onlardan birisi, yerin ve göğün şu anki hâlini sürdürüp, evrenin düzenini aynı şekilde devam ettirmeyi isterken; diğeri bunun zıddını istediğinde, evrenin düzeninin bozulması ve uyumun ortadan kalkması kaçınılmaz olurdu.

Mesele:

Şayet, nasıl olur da kendisinden şer vukua gelen kişiden hayır; lezzet vukua gelen kişiden acılar meydana gelebilir? derlerse,

Onlara şöyle söylenir: Fiilin farklı olması, failin farklı olmasını gerektirmez. Bu sebeple insanın hareket etmesi ve durması yahut zarar veya fayda veren bir fiili yapması mümkündür. Doğru ve hikmete mebnî olarak meydana geldikten sonra, yüce Allah'tan farklı fiillerin meydana gelmesi imkânsız değildir. Sonucunda büyük faydalar meydana geliyorsa, acılar bazen hikmet olabilir. Maslahatı gerektirdiği takdirde yüce Allah'ın bunları istemesi imkânsız değildir. Şerre gelince o, kötü olan zarardır. Yüce Allah onu yapmaz. Şer, kötü seçimlerine bağlı olarak ancak insanlardan meydana gelebilir.

Mesele:

Bir kimseden acı ve lezzetin meydana gelmesi mümkün olsaydı, bir nesnenin hareket etmesi de durması da aynı manaya gelirdi, diye itiraz ederlerse,

55 Enbiyâ Sûresi, 21: 22.

Mesele:

Hıristiyanlara gelince, onların sözleri tutarsızdır. Çünkü onlar, ilâhın hem gerçekten bir olduğunu; hem de gerçekten üç olduğunu söylerler ki bu muhaldir. Çünkü bir olması, O'nunla beraber ikinci bir ilâhın bulunmamasını gerektirir. Buna rağmen ilâhın üç olması nasıl doğru olabilir?

Öte yandan onlara denilir ki, Hz. İsâ, eğer bizim gibi yiyip içebilen belli bir şahıs ise, nasıl olur da O'nun hem ilâh olduğu, hem de ibadet edildiği söylenebilir? "Çünkü O'nun elinde ölüyü diriltmek gibi ilâhî fiiller zuhûr etmiştir", derlerse, onlara şöyle denir: Hz. İsâ talep ettiğinde, söz konusu fiilleri yaratan Allah'tır. Söylediğiniz şeyler, iddialarınızı kanıtlamaz. Eğer bunu kanıtlasaydı, diğer peygamberlerin de ilâh olmaları gerekirdi.

Seneviyye'nin İddiası Hakkında

Nûr ve zulmet ince bir cisim olduğunda, nasıl olur da onların kadîm oldukları iddiası gerçek olur? Ortaya konan delillerle, diğer cisimlerin sonradan meydana geldikleri sabit olmuştur. Dolayısıyla cisimlerin hâdis olduğunu gösteren deliller, nûr ve zulmetin de hâdis olduğunu gösterir.

Mecûsîler'in[56] İddiaları Hakkında

Mecûsîler'e, Şeytan'ın niçin Allah'ın zıddı ve rakibi olduğunu söylüyorsunuz? denildiğinde, şöyle derler. "Evrende şerler ve belâlar vardır. Bunların bir faili bulunmalıdır. Yüce Allah'ın bunların faili olduğu düşünülemez. O halde, şer ve belâların kendisine izafe edilebileceği çok şerli bir varlığın bulunması lazımdır."

Onlara şöyle söylenir: Allah'ın her şerrin aslını yaratması câiz ise, şerlerin O'na izafe edilmesi niçin câiz olmasın? Zira onlara göre Şeytan, kötülükleri kendi iradesi ile değil tabiatı îcabı zorunlu olarak yapar. Bizim, kötülükleri Allah'a izafe etmemiz gerekmiyor. Zira bize göre, yüce Allah, İblis'i şer tabiatlı olarak yaratmamıştır. Kötülüğü ve şerri bizzat İblis'in kendisi seçmiştir. Bu sebeple kınanan Allah değil, odur. Eğer İblis'in kadîm

56 Mecûsîler, Zerdüşt'e tabi olan Zerdüştîlerdir. Seneviyye'nin nûr ve zulmet görüşüne karşılık Mecûsîler, hayrın yaratıcısının Allah (*Hürmüz*) olduğunu, şerrin yaratıcısının ise Şeytan (*Ehrimen*) olduğunu; ikisinin de kadîm olduğunu söyler. İkisinin de cisim olduğunu veya cisim olmadığını söyleyenler de bulunmaktadır. Bkz. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevḥîd ve'l-'adl*, c. 5, s. 81, 82.

olduğunu söylerlerse, onlara denir ki, bu durumda onun, Allah ile birlikte ikinci bir ilâh olması gerekir. Hâlbuki biz, âlemin bozulması ve iradelerin çatışması [*temânû*] neticesine götürdüğü için, bunun yanlış olduğunu açıkladık. Eğer Şeytan'ın "yaratıcısı olmayan bir yaratık" olduğunu söylerlerse, onlara şöyle denilir: Bu durumda onun Allah ile birlikte ikinci bir ilâh olması gerekir. Bu ise tenâkuzdur. Bu temânû ile aynı şeydir.

Tevhid hakkındaki kelâm, burada sona ermiştir.

Adalet Bâbı

ADALET HAKKINDA

Bana adalet hakkında bilinmesi gerekenleri ana hatlarıyla açıklayın? derse,

Ona şöyle izah edilir: Bu konudaki temel ilke şudur: Yüce Allah, kötü olanı yapmaz, yalnızca hikmetli ve isabetli olanı irade eder. Bunun için her şeyden önce bilmen gereken bazı temel ilkeler bulunmaktadır, Bu ilkeler şunlardır:

Fiiller, görünür evrende anlaşılabilir [*ma'kûldür*].

Bizim fiillerimiz Allah'ın fiillerinden farklıdır.

İyi olan, kötü olanın her türünden farklıdır.

Herkes kötülük yapabilir; onu birine tahsis etmek doğru olmaz.

Bunlar ana ilkelerdir; bunların açılımı sayılabilecek kimi ilkeler daha vardır:

Kulların fiilleri, bizzat onlar tarafından yaratılır; Allah'ın yaratması değildir.

Allah, kullarını ancak güç yetirebildikleri şeylerden sorumlu tutar.

Kulların güçleri, fiillerinden önce bulunur.

Yüce Allah, günahsız bir kimseyi cezalandırmaz. O, başkasının günahıyla herhangi bir kimseyi cezalandırmaz. Anne babası kâfir bile olsa, çocuğa azap etmez.

Yüce Allah, kötü olanı istemez, sevmez; ona râzı olmaz ve dilemez; aksine ondan hoşnut olmaz ve ona kızar.

Yüce Allah'ın, teklifin önündeki engelleri gidermesi gerekir.

Bütün bu ilkeleri açıklayacak, sonra da inşallah nübüvvet ve diğer hususlarla ilgili sözleri kaydedeceğiz.

Mesele:

Bana hükümleri, iyiliği ve kötülüğü hakkında konuşabilmemiz için fiil ve hakîkatini açıklar mısınız?, diye sorulursa,

Şöyle izah edilir: Fiil, kâdir olandan meydana gelen şeydir. Bundan dolayı kâdirden meydana gelen her şeye "o, onun fiilidir" denilir. Bu, görünür evrende, akla uygun bir durumdur. Çünkü biz, yazının katip tarafından yazıldığını görür, bu nedenle "bu onun fiilidir" deriz. Fakat diğer şeyler hakkında "bunlar katibin fiilleridir" demeyiz. Çünkü onlar katip tarafından meydana getirilmemiştir.

Tıpkı bunun gibi, cisimlerin Allah tarafından yaratıldığını bildiğimizde, onların Allah'ın fiili olduğunu söyleriz. Yüce Allah'ın yaratmış olduğu diğer arazlar için de aynı şeyleri söyleriz.

Mesele:

Allah Teâlâ'nın yaptığı ile bizden birinin yaptığını nasıl ayırt edilir? Bir fiilin Amr'a değil de Zeyd'e ait olduğunu nasıl bilebiliriz? derse,

Ona şöyle söylenir: İnsanların kendi kastı, arzusu, irâdesi, güç ve bilgisine bağlı olarak veya onların bilgisizlik ve unutmalarına göre meydana gelen yazma, şekillendirme, yürüme, kalkma gibi fiiller, onların fiilleridir. İnsanların yapamayacakları veya onların bu durumlarına göre meydana gelmeyen cisimler, renkler, yiyecekler, kokular, sûret ve benzeri fiiller ise Allah'ın fiilleridir. Öte yandan kötü olduğu belli olan her şey, insanların fiili olarak bilinir. Çünkü yüce Allah, yalnızca iyi olan şeyleri yapar. Zira Allah'ın fiili olarak bilinen her şeyin, hikmet ve doğru olması lazımdır.

Mesele:

Kötü iyiden nasıl ayırt edilebilir? derse,

Şöyle izah edilir: Akıl sahibi bir kimse zulmün, küfrün, nimete nankörlük etmenin, yüce Allah'ı bilmemenin ve O'nun dışındakilere ibadet etmenin kötü olduğunu bilir. Biz, eğer zarara yol açmıyorsa ihsânda bulunmanın, nimete şükretmenin, yeme ve içmenin iyi olduğunu biliriz. Yine, emaneti iade etmenin, borcu ödemenin, nimete şükretmenin vâcip olduğunu, sadakanın teşvik edilen güzel bir şey olduğunu biliriz.

Mesele:

Kötünün manası nedir? diye sorarsa,

Şöyle izah edilir: Kötünün manası, ayıplamayı hak eden fiillerden olmasıdır. Zira fiiller iki çeşittir: Birincisi ayıplamayı hak eden fiiller, ikincisi, ayıplamayı hak etmeyen fiillerdir. Bunları birbirinden ayırt eden bir kimse, eğer yaparsa birincisi "kötü"; ikincisi de "iyi" olarak nitelendirilir.

Mesele:

Vâcibin manası nedir? diye sorarsa,

Şöyle izah edilir: Vâcip, bilen kimsenin, yapması gerektiği halde yapmadığında ayıplanmayı hak ettiği şeydir. Bu sebeple bilen kimsenin vâcibi yerine getirmesi, kötüden uzak durması gerekir. Teşvik edilen fiillere gelince bunlar, akıl sahibi bir kimsenin, yaptığında takdir gördüğü, yapmadığında ise kınanmayı hak etmediği fiillerdir. Mübaha gelince, övgüyü ve kınamayı gerektirmesi açısından yapmasıyla yapmaması arasında fark bulunmayan fiillerdir.

Mesele:

Kötü niçin kötü olur? diye sorarsa,

Şöyle cevap verilir: Çünkü kötü, zulüm, yalan veya nimete nankörlüktür. Zira, akıl sahibi bir kimse, aklen bu niteliklere sahip olduğunu bildiği zaman, onun kötü olduğunu bilir. Bundan dolayı, fiilin kötü olduğunu bile bile yapan herkes kınanır. Vâcip; emaneti iade etmek veya insaf olduğu için vâciptir. Kişi bu tür fiilleri bildiği zaman onların vâcip olduğunu da bilir. Bu sebeple, Allah'ı bilmenin vâcip olduğunu, aynı şekilde peygamberleri, şer'î hükümleri, namaz ve orucu bilmenin vâcip olduğunu söylüyoruz. Çünkü Allah maslahat olmaları nedeniyle, bunların terk etmenin bizim için zarar olduğunu akıllarımıza ilke olarak yerleştirmiştir.

Allah'ın Kötü Olanı Yapmaması

Mesele:

Eğer şöyle sorarsa: Allah Teâlâ'nın kötüyü [*kabih*] yapmadığına ilişkin deliliniz nedir? Zira Cehmiyye ve Cebriyye bu konuda size muhalefet etmektedir. Onlar, bütün fiillerin Allah'tan olduğunu, O'nun tarafından yaratıldığını; insanın gerçekte hiçbir şey yapmaya muktedir olmadığını söyler. Cehm şöyle der: "Ölüm ve hayat kendisine izafe edildiği gibi, fiil de Allah'a izafe edilir." Hatta onlar şunu iddia ederler: Kim kulun eylemde bulunduğunu söylerse, yarattığında Allah'a ortak koşmuş olur?

Ona şöyle cevap verilir: Bizim buna ilişkin delilimiz şudur: Şanı yüce Allah, bütün kötülerin kötülüğünü bilir. O, kötü olan şeyleri yapmaya muhtaç olmadığını da bilir. Bu sıfatlara sahip bir kimse, kötü olanı tercih etmez.

Mesele:

Allah'ın, belirttiğiniz hususları bildiğini nereden çıkarıyorsunuz? diye itiraz ederse,

Ona şöyle denir: Allah zâti olarak alimdir. Zâti olarak alim olan, bilgiye konu olan [*mâlum*] her şeyi bilir. Bizden biri, ancak bazı şeyleri parça parça bilir. Çünkü insan, sonradan meydana gelen muhdes bir ilgiyle bilebilir. Bu durumda o, oluşan bilgisine göre bilgi sahibi olur.

Mesele:

Şayet, Allah'ın zengin olduğunu ve hiçbir şeye muhtaç olmadığını nereden biliyorsunuz? derse,

Ona şöyle söylenir: Muhtaç varlık, arzuladığı ve lezzet aldığı şey ulaşmaya ihtiyaç duyar. Lezzet duyan kişi, ancak zâtı buna uygun olan ve artan bir şeyle lezzet alır ki bu, cisimlerin niteliğidir. Bu sebeple Allah'ın arzu duyması muhaldir. Buna göre lezzet alması da imkânsızdır. Lezzet alması imkânsız ise, menfaat elde etmesi de imkânsızdır. Bu imkânsız olduğunda ihtiyaç duyması da imkânsızdır. Şu halde, muhtaç olmayan her canlının, müstağni/hiçbir şeye ihtiyaç duymayan bir varlık olması gerekir.

Mesele:

Allah Teâlâ, alîm ve zengin olduğunda neden kötüyü tercih etmez? derse,

Ona şöyle denir: Kötünün kötülüğü, yapılmamaya çağırır. Kötülüğüne rağmen onu yapan kimse, gerçekleşen veya beklenen bir ihtiyaçtan dolayı onu yapmıştır. Oysa biz, yüce Allah'ın böyle bir varlık olmadığını biliyoruz. Öyleyse kötüyü tercih etmemesi gerekir. Bir dirheme ihtiyacı olup da doğruluk ve adaletle onu elde etme imkânı olan bir insanın zulüm ve yalanı tercih etmeyeceğini bilmiyor musun? Hırsız ve yol kesicilerin durumlarından bildiğimiz gibi, insanlar sadece ihtiyaç veya ihtiyaç konumunda olan bir şeyden ötürü, yahut da bilmemekten dolayı yalan söyler veya zulüm yaparlar. Bundan dolayı ihtiyacı olmayan ve bilgisi olan bir kimsenin, kötü olanı yapması doğru değildir. Bunu doğru bulan ile, içimizden birinin ihtiyaç duymadığı halde kendisini yaralamasını, boynuna kemikleri asmasını ve hiç ihtiyacı yokken avret yerlerini açmasını doğru bulan bir kimse arasında hiçbir fark yoktur. Bunun saçmalık olduğu açıktır.

Mesele:

Bu söze rağmen size muhalif olan bir kimsenin, hakkı tanıması ve onu batıldan ayırt etmesi mümkün müdür, diye sorarsa,

Ona şöyle denir: Allah'ın kötülükleri yapmasını doğru bulan bir kimsenin, O'nun yalan söylemesini, saptırmak için yalancı peygamberler göndermesini, kötüyü emretmesini de doğru bulması gerekir. Bunları doğru bulmak ise, Kur'ân hakkında şüphe duymak demektir. Aynı şekilde bu, yüce Allah mûcizelerle O'nu teyit etmesine rağmen Hz. Muhammed'in yalancı bir peygamber olabileceği neticesine yol açar; Çünkü eğer, Allah'ın saptırması düşünülebilir ise, dalâlete çağıran bir kimseyi peygamber olarak göndermesine mânî olan nedir? Bunların câiz olduğunu söylemek, yüce Allah'ın daha önceki ümmetlerin çoğuna, nimetlerine nankörlük etmeyi ve başka varlıklara tapmayı emretmiş olmasını câiz görmek demektir. Bu neticeye yol açan her görüş, inkârdır. Böyle bir düşünceyle birlikte ne iman ne de din sahîh olur.

İlzâm:

Eğer şöyle derlerse: Yüce Allah kötü olanı yapar; fakat bu O'ndan iyi olarak meydana gelir ve bu sebeple de övülür. Dolayısıyla, kötülüğü bilmesine ve ondan müstağnî olmasına rağmen, Allah'ın onu tercih etmesi câizdir.

Onlara şöyle cevap verilir: Zulüm yapan bir kimse, kötülük yapmış olur, ayıplanmayı hak eder ve bundan dolayı nâkıs kimse olur. Eğer yüce Allah hakkında bunun aksini câiz görürsek, o zaman dünyada anladığımızın aksine, O'nun, yalan haber vermesine rağmen, yalancı olmamasını, abes bir şey yapmasına rağmen yaptığı şeyin hikmetli bir iş olmasını da câiz görmemiz gerekir. Bu ise, hakîkatlerin ters yüz olmasına sebep olur.

İlzâm:

Şayet, Allah'ın, mülkünde dilediğini yapma hakkı vardır; O, yaptığından dolayı ayıplanamaz, derlerse,

Onlara şöyle söylenir: Bir insan, kendi mülkünde ayıplanacak bir şey yaptığında, sözgelimi herhangi bir günahı olmaksızın kölesini öldürdüğünde veya haksız yere dövdüğünde ayıplanmaz mı? Bu sebeple Allah Teâlâ, eğer ahirette çocuklara azap etmiş olsaydı bu kötülük ve zulüm olurdu. Yüce Allah'ın zulüm işlemesi de adaleti yerine getirmesi de gerekmez denilmesi muhaldir. Çünkü bunu söylemek, gerçeklerin ters yüz olmasını gerektirir.

Fiillerin Yaratılması

Allah Teâlâ'nın kulların fiillerini yaratmadığını söylüyor musunuz? diye sorarsa,

Ona şöyle cevap verilir: Evet; hatta bu fiiller kullardan meydana gelmiş ve hâdis olmuştur. Daha önce de geçtiği gibi buna ilişkin delil; bu fiillerin kulların iradelerine, bilgilerine ve güçlerine göre meydana geliyor olmasıdır. Zira bir kimse bina yapmak istediğinde, ondan yazma fiili meydana gelmez, yazmayı bilmediğinde, meydana gelmesi mümkün olmaz, dağı kaldırmak istediğinde bu gerçekleşmez. Eğer bu fiiller, onu yapan insan dışındaki birinden meydana gelmiş olsaydı, onun cehalet ile bilgisi, gücünün azlığı ile çokluğu bir olurdu. Bu, insan fiillerinin kendileri tarafından meydana getirildiğini gösterir.

Öte yandan insanlar, iyi fiillerinden ötürü övülür, kötü işlerinden dolayı da yerilir. Bu sebeple vâcibi yapanı övmemiz, zulüm ve hırsızlık yapanı yermemiz gerekir. Oysa bir kimseyi yaratılışından ve şeklinden dolayı övmemiz, uzunluğundan ve sûretinden dolayı yermemiz doğru olmaz. İşte bu, insan fiillerinin onlardan meydana geldiğine işaret eden delillerdendir.

Diğer taraftan biz, bu fiilleri yapmak için birtakım araçlara, güçlere ve engellerin kalkmasına ihtiyaç duyarız. Çünkü insan, ok atmak ve oku isabet ettirmek istediğinde, hedefi tutturması için yay ve okun bulunması, ok ile hedef arasında bir engelin bulunmaması, aynı şekilde yapacağı bu işi bilmesi ve desteğinin şiddetiyle okun gidebilmesi için de güçlü olması gerekir. Eğer bu iş, Allah'ın fiillerinden olsaydı, insan bu araçlara ihtiyaç duymazdı. Çünkü yüce Allah, bu işleri yaparken herhangi bir şeye ihtiyaç duymaz. O, bundan münezzehtir.

Aynı şekilde zulüm işleyen aklen, kınanmış, nâkıs, ahmak ve zalim olarak kabul edilir. Eğer yüce Allah, her türlü zulmün faili olsaydı, O'nun da kınanması ve "zalim" olarak nitelenmesi gerekirdi. Bu, söyleyen açısından küfürdür. Zira ümmetin tamamı, yüce Allah'ı zalim olarak vasıflandıran bir kimsenin kâfir olduğunu söyler. Lakin bu, sözden dolayı değil anlamından dolayı böyledir. Anlamı ise, Allah'ın zulüm işlemesidir. O halde kim böyle söylerse kâfirdir.

Diğer taraftan, eğer bu fiilleri Allah yaratmış olsaydı, emir ve nehiy, peygamber göndermek, iyiliği emredip kötülüğü yasaklamak anlamsız olur; sorgu, hesap ve cezalandırma da kötü olurdu. Çünkü yüce Allah'ın, kulun yapmadığı bir şeyi emretmesi, kendisinin yarattığı bir şeyi yasaklaması câiz olmaz. Küfrü yaratan ve insanları imandan alıkoyan Allah

olduğunda, Peygamber, kâfirleri küfürlerinden vazgeçirip imana gelmeye nasıl davet edecektir? İyilik kulun fiili olmadığı halde, iyiliği emreden bunu nasıl emredecektir? Onu kulda kendisi yarattığı halde, kötülüğü ona nasıl yasaklayacaktır? Allah, onları bunun için yarattı ise biz düşmanlarla niçin savaşalım? Meydana gelen bütün fiilleri yaratan Allah olduğu halde, insanları sorguya ve hesaba çekmesi nasıl güzel olabilir? Bu, söyleyenin saçmalığıdır.

İlzâm:

İnsan, ayağa kalkmayı kesp eder; Allah da onu her bakımdan o anda yaratır, diye itiraz ederlerse,

Onlara şöyle cevap verilir: Eğer bu mümkün olsaydı, o zaman onun boyunu ve rengini kesp etmesi de câiz olurdu. "İnsanın ayağa kalkması, kendi seçimiyledir" derse, ona denir ki, sizin iddianıza göre, seçimini de aynı şekilde sanki ondan meydana gelmiş gibi her bakımdan yaratan Allah'tır. Seçim ve ayağa kalkma birliktedir, bu takdirde hangi fiil insana aittir? Allah, onda bu fiillerden birini yarattığı zaman, insan nasıl fail olabilir? "Çünkü onu kâdir olarak yaratmıştır" diyen bir kimseye denir ki, ayağa kalkmayı ve kudreti her bakımdan yaratan Allah olduğuna göre, insanın gücü neye yetecektir? "Ayağa kalkmak onun fiilidir", denilmesiyle "kudret onun fiilidir" denilmesi arasında ne fark vardır?

Sonra onlara şöyle söylenir: Kesb, insanın fayda sağlamak ve zararı uzaklaştırmak amacıyla istediği bir şeyi yapmasıdır. Şayet insanın herhangi bir fiili yoksa, fiili kesb etmesi nasıl mümkün olabilir? Yine onlara denir ki, eğer burada, insandan ayrılması mümkün olmayan bir kudretle birlikte, Allah'ın onda zorunlu kılmadığı bir kesb söz konu ise, bu şartlarda, nasıl olur da insanın övülmesi ve kınanması doğru olabilir? Şayet bu doğru ise, dövülen ve zorunlu olarak acı hisseden bir kimsenin, bundan dolayı kınanması da doğru olacaktır. Bu ise geçersiz bir düşüncedir.

İlzâm:

Allah Teâlâ yaptığı gibi, kul da fiil yaparsa, O'nun ortağı olması gerekir, derlerse,

Onlara şöyle denir: O zaman sizin kulu kâdir, alîm ve diri olarak kabul etmemeniz gerekir. Çünkü bu da, kulun Allah'a ortak olmasına yol açar. Eğer bu câiz olabiliyor ise, neden burada kulun herhangi bir ortaklık söz konusu olmadan fail olması câiz olmasın? Sonra onlara denir ki; bir fiil, eğer herhangi bir ayırım yapmadan Allah ve insan tarafından yapılırsa işte o zaman insanın Allah'a ortak olması gerekir. Bu ise küfürdür.

İlzâm:

İman, aynı şekilde din ve diğer taatlar Allah'a ait değil midir? Allah yaratmadığı, aksine insanın fiili olduğu takdirde, bunlar Allah'a nasıl izafe edilecektir?, derlerse,

Onlara şöyle söylenir: Bunlar, Allah'a izafe edilebilir. Çünkü O, bu fiilleri emretmiş, ona yardım ve lütufta bulunmuştur. Nitekim çocuğun terbiyesi, onu yetiştirmesi, eğitmesi ve öğretmesi yönüyle babasına izafe edilebilir. Günahlara gelince, onlar Allah'a izafe edilemez. Çünkü Allah günahları yasaklamış, yapılmasını istememiş ve onlara ceza tehdidinde bulunmuştur. Nitekim çocuğun edepsizliği, onu terbiye etmek için gayret göstersе bile babasına izafe edilmez. Sonra onlara şöyle söylenir: Sizin görüşünüze nazaran, günahların Allah'a izafe edilmesi gerekiyor. Zira onlar tarafından şöyle denilmektedir: "Günahlar Allah'tandır. O sevapları yaptığı gibi günahları da yapar". Oysa bu görüşün yanlışlığı açıktır. Yüce Allah, bunu reddetmiş ve şöyle demiştir:

"Kendi nefislerinden olan hasetten ötürü, sizi inandıktan sonra küfre döndürmek isterler."[57]

"Onlardan bir kısmı, Kitap'ta olmadığı halde Kitap'tan zannedesiniz diye dillerini eğip bükerler, Allah katından olmadığı halde, Allah katındandır, derler. Bile bile Allah'a karşı yalan söylerler."[58]

Bunun yanında yüce Allah, günahları Şeytan'a izafe ederek şöyle buyurmuştur:

> "Ey inananlar! İçki, kumar, putlar ve fal okları şüphesiz şeytan işi pisliklerdir."[59]
>
> "Bu, Şeytan'ın işindendir."[60]

Halbuki sizin görüşünüze göre, bunların Allah'a izafe edilmesi gerekir. Size göre kul nasıl olur da "yapar", "eyler", "oluşturur", "kazanır", "hata eder", "isabet eder", "diriltir" ve "yaratır" olarak nitelenir, çünkü bütün bunlar Allah'ın fiillerindendir. Şüphesiz bunları söylemek saçmalıktır.

57 Bakara Sûresi, 2: 109.
58 Âl-i İmrân Sûresi, 3: 78.
59 Mâide Sûresi, 5: 90.
60 Kasas Sûresi, 28: 15.

İlzâm:

Hayır ve şerri takdir eden ve onları yapan şanı yüce Allah değil midir? Hayır ve şerriyle, tatlısı ve acısıyla kadere rıza gösterilmesi gerekmez mi? Bu, fiillerin Allah'tan olduğunu göstermez mi? derlerse,

Onlara şöyle cevap verilir: Bu şekilde söylemenin amacı, Seneviyye ve Mecûsîler'e muhalefet etmektir. Çünkü onlar acıların, zararların ve görünüş itibariyle çirkin yaratılışların Allah'ın değil, zulmetin fiillerinden olduğunu iddia eder ve bunu şer olarak isimlendirirler. Allah ise onlara göre, "hayır" diye isimlendirdikleri fayda ve lezzetleri yaratmıştır. Şüphesiz onların bu sözlerinden uzak durmak gerekir. Müslümanların yaptıkları gibi ve hadislerde rivayet edildiği şekilde, Allah'ın kaza ve kaderinden olan hayır ve şerri Allah'a izafe etmek gerekir. Fakat Allah'a izafe edilen şerler, yalnızca hastalık ve benzeri hususlardır. Zira bu tür şeylerin hepsi Allah'tandır. Şüphesiz O, bunları, insanlara faydalı olsun diye yapar. Dolayısıyla bu tür belâlar, dinî nimetler hâline dönüşür ve insana sağlık ve rahatlıktan daha yararlı bir iş hâline gelir. Çünkü dinî fayda, dünyevî faydadan daha değerlidir. Onun için buradaki şerle kastedilen şey, zina, hırsızlık, zulüm ve ahlâken çirkin davranışlar değildir. Bunlar, eğer kendisine rıza gösterilmesi gereken hususlar olsaydı, "zinaya ve çirkin davranışlara rıza gösteririz", dememiz ve "bu, Allah'ın kazasındandır", "ona rıza gösterilmesi gerekir", dememiz doğru olurdu. Oysa bunu söylemek küfürdür.

Mesele:

Gerçekte hayır ve şer nedir? diye sorarsa,

Ona şöyle denir: Hayır, "iyi olan fayda"dır. Yüce Allah'ın teklif dünyasındaki bütün fiilleri bu niteliğe sahiptir. Şer ise, "kötü olan zarar"dır. Yüce Allah kötü olanı yapmaktan münezzehtir. Çünkü Allah onu yapmış olsaydı şerlilerden; daha fazlasını yaptığında ise çok şerlilerden olurdu ki bu, söyleyenin küfrüdür. Fesâd da aynı şekilde böyledir. Fesâd/bozulma, yüce Allah'ın fiili olarak meydana geldiğinde ise, acı ve meşakkat vermiş olsa dahi sonunda büyük faydaya yol açtığı için, şer ve fesâd değil aksine hikmettir. Allah'ın verdiği zararlar belirttiğimiz nedenlerden dolayı, mecazen bu iki ismi [şer ve fesâd] alırlar.

Mesele:

Sonra onlara şöyle denir: Eğer bütün kötülük ve çirkin işler, Allah'ın yarattığı şeylerden olsaydı, yarattığı şeyleri bir şekilde aynı zamanda kaza ve takdir de etmiş olduğundan onlara rıza göstermek gerekirdi. Bu ise, küfürdür. Eğer buna rıza göstermek gerekmiyorsa, bu onların Allah'ın

kazasından olmadığına işaret eder. Çünkü Müslümanların dininde, Allah'ın kazasına rıza göstermek vâciptir. Eğer Allah'ın kazasından değilse, O'nun yarattıklarından da değildir. Aksine o, kulların fiilindendir.

İlzâm:

Şöyle itiraz ederler: Siz bu konuda neler söylüyorsunuz? Oysa sizin Allah'ın kazasına rıza göstermeniz gerekmiyor. Size göre de kulların fiilleri O'nun kazasından mıdır?

Onlara şöyle söylenir: Allah'ın kazası, mutlak anlamda O'nun yarattığı, takdir ettiği, icâd edip meydana getirdiği şeydir.

"Allah, bunun üzerine iki gün içinde yedi gök semâyı kaza etti."[61]

Sözüyle bunu kastetmiştir. Allah'ın insanı muktedir kıldığı, emir ve yasak koyduğu şeylere gelince, bunlara farklı açılardan bakılabilir: Örneğin vâciplerin Allah'ın kazasından olduğu söylenebilir, Çünkü vâcibi vâcip kılan Allah'tır. Bu açıdan vâcipler Allah'ın yarattığı şeylere benzetilebilir. Dolayısıyla vâciplere rıza göstermemiz gerekiyor. Nitekim yüce Allah bu hususta şöyle buyurur:

"Rabbin yalnız kendisine ibadet etmenizi emretmiştir."[62]

Yine haber vermesi ve yol göstermesi bakımından bazı insan fiillerinin Allah'ın kazasından olduğu söylenebilir. Ancak bu, mecazî anlamdadır. Çünkü Allah'ın bu anlamdaki kazası, haber ve yol göstermesi anlamındadır; yoksa bu fiilleri yapması anlamında değildir. Daha önce belirttiğimiz gibi, insan fiilleri, eğer yaratması ve yapması anlamında Allah'ın kazasından olsaydı, övgü ve kınama ortadan kalkar ve rıza gösterilmesi gereken şeylerden olurdu. Bu ise küfürdür. Rıza gösterilmesi gerekenler, sadece Allah'ın yarattığı hastalık, sakatlık ve benzeri hususlardır.[63]

İlzâm:

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Onlara bir iyilik gelirse, bu Allah'tandır, derler."[64]

Buna rağmen sizin iddianız nasıl doğru olabilir? diye itiraz ederlerse,

Onlara şöyle söylenir: Sözü edilen topluluk, bir kıtlık ve belâya uğradıklarında haşa bunun Hz. Muhammed'in uğursuzluğundan kaynaklandığını

61 Fussılet Sûresi, 41: 12.
62 İsrâ Sûresi, 17: 23.
63 Kitapta bu son cümle sanki bir önceki cümlenin devamı gibi yer almıştır. Bu durumda cümle ibarenin "hastalık, sakatlık ve benzeri hususlara rıza gösterilmesi gerekirdi ki bu küfürdür" şeklinde tercüme edilmesi gerekiyordu. Oysa kitabın değişik bölümlerinde Allah'ın fiili olarak meydana gelen hastalık ve sakatlık gibi durumların kaderden olduğu ve bunlara rıza gösterilmesi gerektiği söylenmektedir. Bu sebeple bu son cümle buna uygun bir şekilde tercüme edilmiştir. (ç.n.)
64 Nisâ Sûresi, 4: 78.

söylerdi. Bolluk tekrar gelip yeniden nimete kavuştuklarında ise, bu sefer günahların ve küfrün Muhammed'den (sav) olduğunu iddia ederlerdi. Dolayısıyla burada kastedilen bizim söylediklerimizdir. Yüce Allah, daha sonra şu sözüyle bunu açıklamıştır:

"Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır, ne kötülük dokunursa da kendindendir."[65]

Böylece O, öldürme ve çirkin işlerin kul tarafından işlendiğini, bunların Allah'tan olmadığını beyan etmiştir.

İlzâm:

Şayet o yaratmadıysa, niçin taat ve iyiliklerin Allah'tan olduğu söylenmektedir? derlerse,

Onlara şöyle denir: Bunlar, emretmesi, yardım ve lütufta bulunması yönüyle Allah'a izafe edilmektedir. Nitekim çocuğun iyiliği, terbiyesi ve eğitiminde gayret sarf ettiği takdirde babasına izafe edilmektedir. Günahlara gelince, onları yasaklaması, yapılmasına engel koyması ve ceza tehdidinde bulunması karşısında Allah'a izafe edilemez. Nitekim çocuğun ahlâksızlığı, onu kötülükten alıkoyma hususunda bütün gayretini sarf eden babaya izafe edilemez.

İlzâm:

Şöyle iddia ederler: Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Her şeyin yaratıcısı olan..."[66]

"Allah sizi ve yaptıklarınızı yaratmıştır."[67]

"Allah'tan başka bir yaratıcı mı vardır."[68]

"Yoksa Allah'a onun yaratması gibi yaratan ortaklar mı buldular"[69]

Buna rağmen, kulların fiillerini onlara izafe etmeniz ve bu fiillerin onlardan meydana geldiğini söylemeniz nasıl doğru olabilir?

Onlara şöyle cevap verilir: Yüce ve aziz olan Allah, şüphesiz doğru söylemiştir. Fakat siz bu sözleri yanlış yorumluyorsunuz. Çünkü yüce Allah, belirttiğimiz delilleri akıllara yerleştirmiş; zulüm ve yalanı bilerek yapan kişinin ayıplanmayı ve nakıs olmayı hak ettiğini açıklamıştır. Allah'ın, kınanmaya layık kıldığı bir şeyle övünmesi düşünülemez. Çünkü bu tenâkuzdur. Nasıl oldu da Allah'ın, "herşeyin yaratıcısı" sözüyle övünmesi ve

65 Nisâ Sûresi, 4: 79.
66 En'âm Sûresi, 6: 102.
67 Sâffât Sûresi, 37: 96.
68 Fâtır Sûresi, 35: 3.
69 Ra'd Sûresi, 13: 16.

bununla kötülükleri yarattığını kastetmesi doğru olabilir? Yüce Allah bu sözüyle, insanı şükür ve itaat etmeye teşvik etmek için, insanı ve diğer nimetleri yaratanın kendisi olduğunu söylemek istemiştir. Bu ayetin, "eşyayı takdir eden" ve "iyisi ile kötüsünü ayırt etmeyi öğreten" şeklinde yorumlanması da mümkündür. Şu halde takdir etme manasında eşyayı yaratan Allah'tır. İnsanlar ise, Allah'ın yasaklanmasına ve sakındırmasına rağmen onları yapmışlardır. Bu apaçık bir durumdur. Çünkü bir kimse, "ben her şeyi yedim" dediği zaman; bu, yenilebilecek şeylerin hepsini yedim, demektir. Bu sözle yenilmeyecek şeyler kastedilmez. "Her şeyin yaratıcısı" sözü de böyledir, bundan maksat yaratılanlardır, onların dışındakiler değildir. Nerede bir yaratılan varsa onu yaratan Allah'tır. Kulların fiilleri ise, ancak koşullu olarak "yaratma" olarak tanımlabilir.

"Allah, sizi ve yaptıklarınızı yaratmıştır." âyeti, onların yaptıkları putları kastetmektedir. Yani putların şeklini ve yontma işini yapmışlardır. Çünkü bunlara "zanaatkar işi" denir. Benzer bir şekilde "marangoz kapı ve karyolayı yaptı", denilir. Çünkü o, bu işte çalışmaktadır. Bu tür şeyler, dilde ve genel kullanımda bilinen bir husustur. Eğer kastedilen mana bu olmasaydı, yüce Allah'ın o sözünden sonra onları şu şekilde ayıplaması ve azarlaması uygun olmazdı:

"Dedi ki "yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?".[70]

Yüce Allah, onları ve yonttukları putları yaratanın kendisi olduğunu açıklayarak onları paylamıştır. Yaratan ve onlara nimet veren Allah olduğu halde, niçin O'na ibadet etmekten yüz çevirmişlerdir? Şu halde kastedilen mananın bizim söylediğimiz gibi olduğu sabit olmuştur.

"Yoksa Allah'a, Allah gibi yaratması olan ortaklar buldular da, yaratmaları birbirine mi benzettiler?"[71]

ayetinden kastedilen mana, yaratan, nimet veren, dirilten, öldüren ve rızık verenin "bir" olmasını gerekli görmeyen Senevviyye'nin ve putprestlerin sözlerinin geçersiz kılmaktır. Ayrıca "İnsan kendi fiilinin yaratıcısıdır." sözümüz, yaratmanın birbirine benzemesini gerektirmez. Çünkü yüce Allah'ın yaratması, kulun fiil ve kesbinden farklıdır. Sonra onlara Allah'ın şu sözü hatırlatılır: "Yaratıcıların en güzeli olan Allah ne yücedir!" Allah, her ne kadar bunu yaygın olarak kullanmasa da, kendisinden başka yaratıcıların bulunduğuna dikkat çekmiştir. Yüce Allah,

70 Sâffât Sûresi, 37: 95.
71 Ra'd Sûresi, 13: 16.

"Sen iznimle, çamurdan kuş gibi bir şey yaratmıştın."[72]

demiş ve bu işi İsâ'ya izafe etmiştir. Yine O şöyle buyurmuştur:

"Yalan uyduruyorsunuz."[73]

Kur'ân'ın tenâkuz etmesi mümkün müdür? Eğer "hayır" diyorsa; bütün âyetlerin doğru olması, manalarının ittifak etmesi ve birbiriyle ihtilaf etmemesi için, kastedilen mana bizim söylediğimiz gibi olmalıdır. İnsana ait hiçbir fiil olmadan yüce Allah'ın şunları söylemesi düşünülebilir mi:

"İnsanları iman etmekten alıkoyan nedir?"[74]

"Onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?"[75]

"Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?"[76]

"Fakat insanlar kendilerine zulmediyorlar"[77]

"Kim bir kötülük yaparsa cezasını bulur."[78]

"Bunlar kesptir", derlerse onlara şöyle denir: Eğer kendi tasarrufuna kâdir olan insan ise, kendi iradesiyle bu tasarrufu meydana getiren de insandır. "Onun kesbidir" sözünüzle; "onun fiilidir", "onun amelidir" sözünüz aynıdır. Öte yandan "Allah'ın yaratığıdır." sözünüz, insana izafe edilmesini gerektirecek bir şey olmadığı halde "gökyüzünü insan yaratmıştır" diyen bir kişinin sözüne benziyor. Bu, yanlışlığı açıkça ortada olan bir görüştür.

Kudretin Fiilden Önce Olması

Kudret hakkındaki görüşünüz nedir? diye sorarsa,

Şöyle izah ederiz: Kudret cisimde bulunan bir manadır. İnsan, kudretle fiil ve tasarrufta bulunabilir, durmaya karşılık hareket edebilir, oturmaya karşılık ayakta durabilir. Yüce Allah onu, kulun cismine isyan etmesi için değil, itaat etmesi için koymuştur. İtaat ettiği takdirde Allah bu itaatin hazzını ve onun için hazırlanan yüksek dereceleri öğretmiş; isyan ettiği takdirde ise, bunun kendi nefsinden olduğunu, bundan dolayı da ona ceza ve zarar vereceğini, tövbe etmediği ve büyük günahlarda ısrar ettiği takdirde, yerinin cehennem olduğunu bildirmiştir. Bu açıdan kulun kudreti, vurmaya ve sadaka vermeye elverişli olan eli ve diğer organları konumundadır.

72 Mâide Sûresi, 5: 110.
73 Ankebut, 29: 17.
74 İsrâ Sûresi, 17: 94; Kehf Sûresi, 18: 55.
75 İnşikâk Sûresi, 84: 20.
76 Bakara Sûresi, 2: 28.
77 Yûsuf Sûresi, 12: 44.
78 Nisâ Sûresi, 4: 123.

Keza kudret, hem bir mü'mini öldürmek için, hem de Allah yolunda savaşmak için elverişli bir bıçak gibidir. Şayet bu bıçak insana Allah'ın düşmanını öldürmek için verilmiş, o da kalkıp Allah'ın dostunu öldürmüş ise, yaptığı şey kendi nefsindendir. Aynı şekilde, yüce Allah insan kudret ve istitâat verdiği zaman ona bütün fiilleri yapma imkânı tanımıştır. İnsan, bununla hayır ve kulluk yapabileceği gibi, şer ve günah da işleyebilir. Bu sebeple biz, oturanın kalkabilmesi, ayakta duranın oturabilmesi, mükellefin küfür yerine imana güç yetirebilmesi, dolayısıyla fiilinin cebir ve zorunlulukla değil, kendi iradesiyle meydana gelmesi için, kudretin fiilden önce olduğunu söylüyoruz.

Mesele:

Eğer, Cebriyye, bu konuda size muhalefet etmekte ve kudretin fiille beraber bulunduğunu, önce ve sonra olmadığını iddia etmektedir. Belirttiğiniz görüşe ilişkin deliliniz nedir? derse,

Ona şöyle denir: Kudret eğer fiille birlikte olsaydı, var olan bir şey üzerine uygulanan bir kudret olmuş olurdu. Oysa var olan, zaten var olduğu için kudrete asla ihtiyaç duymaz. Ayrıca bizden kâdir olan biri, eyleme, ancak onun faili olarak kâdir olsaydı, Allah'ın da bu şekilde kâdir olması gerekirdi. Çünkü kâdirlerin hâli farklı farklı olmaz. Nitekim bizden bir kimse, bir şeyi, neyse o olduğu şekilde bildiği zaman, yüce Allah da onu o şekilde bilir. Bu ise yüce Allah'ın ezelde fail olmasını gerektirir. Bu, söyleyen için küfürdür.

Öte yandan kudret, eğer fiille birlikte olsaydı, kâfir imana değil, yalnızca küfre güç yetirebilirdi. Zira kâfir eğer imana güç yetirseydi -kâfir olmasıyla birlikte- mü'min olması da gerekirdi ki bu, tenâkuzdur. Şayet insan, yalnızca küfür işlemeye kâdir olsaydı, o zaman âcize fiil yapmayı ve müzmin hastaya koşmayı emretmek de güzel olurdu. Aynı şekilde kudretin fiille birlikte olması gerekseydi, iman etmediği için kâfire azap ettiğinde Allah Teâlâ'nın kötü bir iş yapması ve zalim olması gerekirdi. Çünkü [bu varsayıma göre] imana muktedir kılan Allah olduğu için, kulun iman etmemesi Allah'tandır. Bu durumda, kulun mazur; yüce Allah'ın da ona azap ettiği için zalim olması gerekirdi ki O, böyle nitelendirilmekten berîdir.

Ayrıca, oturan bir kimsenin ayağa kalkabileceğini bilmek aklî olgunluğun gereğidir. Hatta bunu hayvanların çoğu dahi bilir. Örneğin eşek, geçebileceği nehir ile geçemeyeceği nehri ayırt edebilir. Karınca sürükleyebileceği ile sürükleyemeyeceği nesneyi bir birinden ayırt edebilir, hatta bazen yüklendiği yükü taşımak için diğerlerinden yardım ister. Bu, gayet açıktır. Allah'ın Kitabı da bunu söyler. Çünkü O, güç yetirebilmeyi haccın vâcip olmasının şartlarından saymıştır. Hac, ancak haccetmeyene vâciptir. Bu ise, hacca gittiği zaman insanın ona güç yetirdiğini göstermektedir ki bizim söylediğimiz de işte budur.

Yüce Allah, kefaret konusunda şöyle demiştir:

"Kim (oruca) güç yetiremezse altmış fakiri doyursun."[79]

Cebriyye'nin görüşleri esas alınırsa, oruç tutmayan herkese fakiri doyurma izni verilmelidir. Çünkü buna güç yetirememektedir. Ümmetin bunun aksi üzerinde ittifak etmiş olması, oruca başlayan kimsenin ona kâdir olduğunu gösterir. Ümmetin tümü, namazda ayakta duramayan kişinin oturarak kılabileceğini söylemiştir. Şayet durum bu fırkanın dediği gibi olsaydı, namaza ayakta başlamayan herkesin buna güç yetirememesi, bundan dolayı ona oturarak kılma ruhsatı verilmesi gerekirdi. Bu geçersiz olduğuna göre, onun, namaza girmeden önce kıyâma kâdir olduğu bilinmiş olur. Bizim söylediğimiz de budur.

Mesele:

Güç yetirilemeyen bir şeyden sorumlu tutulması [*teklîf-i mâlâ yutâk*] hakkında size muhalif olanı nasıl susturursunuz? derse,

Ona şöyle söylenir: Kâfirin imana kâdir olmadığını söyleyen bir kimseye diyeceğimiz şudur: Bu durumda yüce Allah'ın kâfire imanı emretmesi ve yapmadığı zaman onu cezalandırması nasıl güzel olabilir? Eğer bu câiz olsaydı, o zaman âciz bir insana bir şey yapmayı emretmesi ve yapmadığında onu cezalandırması; ayağı bulunmayan bir kimseye yürümeyi emretmesi ve yapmadığında ona azap etmesi; keza bize havada uçmayı emretmesi ve yapmadığımızda bizi cezalandırması da kesinlikle câiz olurdu. Şayet böyle bir şey câiz olsaydı, insanı melek olmadığı için, siyahı beyaz olmadığı için, keza gök yüzü üstümüzde, yeryüzü altımızda olduğu için bizi cezalandırması da kesinlikle câiz olurdu ki bu, söyleyen için küfürdür.

Mesele:

Kâfir, her ne kadar iman etme gücüne sahip değilse de onu terk etmeye kâdirdir, oysa âciz böyle değildir, diye itiraz ederlerse,

Onlara şöyle cevap verilir: Kâfirin kudreti küfür üzerine gerçekleşmiştir; çünkü imanı terk etmek küfürdür. Oysa sizin sözlerinizden anlaşılan, onun küfre güç yetirmesi, iman etmesine manidir, tıpkı âcizliğin herhangi bir iş yapmaya mani olması gibi. Bu durumda nasıl olur da onun iman etmekle emr olunması güzel olabilir. Eğer böyle bir şey câiz olsaydı, Allah'ın yatalak bir hastaya oturmaya kâdir olduğu için koşmayı emretmesi de câiz olurdur.

Mesele:

Kâfirin iman etmesi imkân dahilindedir. Dolayısıyla o, âcizden farklıdır, derse,

Ona şöyle söylenir: Senin sözüne göre, kâfirin iman etmesi mümkün değildir, çünkü ona kâdir değildir, ayrıca tercihini küfürden yana yapmış olduğundan şüphe edilmez. Bir şey ancak kişi için güç yetirilebilir olduğunda "onun için mümkündür" denilir ve imkân kapsamına girer. Biz kişinin onu tercih edip etmediğinden şüphe etsek dahi, [yapabilirlik açısından] o imkân dahilindedir. Oysa size göre, küfre gücü yettiği anda onun iman etmesi muhaldir, çünkü iki zıddın bir arada bulunmasını gerektirir. Öyleyse o, imana kâdir değildir, hâlinden de kuşku duyulmaz. Bu durumda onun iman etmesinin mümkün olduğu, iman etmekle emredilmesi ve yapmadığında azap edilmesinin güzel olduğu nasıl kabul edilebilir?

Öte yandan, eğer, iman kudretinin meydana gelmesi, küfür kudretinin yok olması ve imanın meydana gelmesi manasında "kâfirin iman etmesi mümkün" olsaydı, o zaman âcizliğin kalkması, sabır göstermesi ve türlü kudretlerin bulunması manasında acizin eylemde bulunması da mümkün olurdu. Bu ise âciz ile kâfirin durumunun aynı olmasını gerektirir.

Mesele:

Şöyle derler: Kâfirin iman etmesi umulur. Bu sebeple ona imanı emretmek güzeldir. Oysa âcizin durumu farklıdır?

Buna şöyle söylenir: Beklenti; zan ve umut anlamına gelir. Zannımıza dayanarak iman etmemiz câiz midir? Hiç düşündün mü, âciz bir kimsenin iman etmesi hakkında zanda bulunmuş olsaydık; bu, ona imanı emretmenin güzel olmasını gerektirir miydi?

Mesele:

Eğer, kâfir mutlak manada hür olduğu halde imanı terk eder, dolayısıyla ona imanın emredilmesi câizdir, derlerse,

Onlara şöyle söylenir: İmanı terk etmek, küfrün kendisidir. Bu durumda siz, sanki şöyle demiş oluyorsunuz: "Kâfir, kâfir olduğu için, güç yetiremese dahi ona imanı emretmek güzeldir." Eğer bu câiz olsaydı; kötürüm bir hastaya oturabildiği için koşmayı emretmenin güzel olduğunu söylemek de câiz olurdu. Buna göre, "mutlak hürdür" sözünüz, kâfirin imana kâdir olamadığı anlamına geliyor. Çünkü bir şeye güç yetiremeyen kişi, onu yapmakta hür olarak nitelenemez.

Bütün bunlar hakkında onlara şöyle söylenebilir: Size uyarak diyelim ki, "kâfirin iman etmesi mümkündür, iman etmesi umulur ve iman etmekte hürdür; buna rağmen o, imanı terk etmiştir, eğer dilerse iman edebilir. Pekalâ bu durumlarla birlikte ondan imanın meydana gelmesi kötü olur mu? Şayet, "evet" derlerse, kudrete ihtiyaç duyulmadığını söylemiş olurlar. Yok eğer, "bu ancak kudretle mümkün olur", derlerse, onlara şöyle sorulur: Şu anda kâfirin iman etme kudreti var mıdır yok mudur? Şayet, "evet" derlerse, mü'min olmadığı halde onun imana kâdir olduğunu söylemiş olurlar ki, bizim görüşümüz de budur. Şayet, "kâdir değildir" derlerse, onlara şöyle denilir: Nasıl olur da kudreti olmadığı halde ona imanın emredilmesi güzel olabilir? Eğer bu câiz olsaydı, müzmin bir hasta olmasına rağmen akıllı, bedeni güçlü ve uzun boylu olduğu için kötürüm bir hastaya koşmayı emretmek de câiz olurdu. Bu açık olan bir husustur. Öte yandan denir ki, Kur'ân onların görüşünün yanlışlığını göstermiştir. Allah Teâlâ,

"Allah, her şahsı ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef tutar."[80]

"Allah hiç kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz."[81]

buyurmamış mıdır? Bu durumda Allah kendisini, imana kâdir olmayan kâfirleri imandan sorumlu tutmakla nasıl vasıflandırabilir? Yine yüce Allah,

"Eğer (borçlu) darlık içindeyse, eli bolalıncaya kadar ona mühlet vermek (gerekir)"[82]

dememiş midir? O, darlık anında borcun istenmesini ertelemeyi vâcip kılmıştır. O halde yüce Allah'ın gücü yetmeyen ve iman etmesi mümkün olmayan bir kimseye iman etmeyi emretmesi nasıl düşünülebilir?

80 Bakara Sûresi, 2: 286.
81 Talâk Sûresi, 65: 7.
82 Bakara Sûresi, 2: 280.

Ayrıca onlara şöyle denir: Yüce Allah'ın eğer imana kâdir olmayan bir kimseye imanı emretmesi doğru ise, hiçbir bir araç gerece sahip olmayan bir kimseye, araç gerece ihtiyaç duyulan bir işi yapmayı emretmesi de doğrudur. Bu durumda Allah'ın, örneğin eli olmayan kimseye tutmayı, merdiveni olmayan kimseye tırmanmayı, kanadı olmayan kimseye uçmayı, hiçbir bilgisi olmayan bir kimseye güzel yazı yazmayı ve boyamayı; hiç Arapça bilmeyen kimseye fasih Arapça konuşmayı, âmâ bir şahsa sayfaları düzgün bir şekilde noktalamayı emretmesi ve bunu yapmadıklarında onları cezalandırması doğrudur. Böyle bir şeyin yanlışlığı apaçık ortadadır.

Başka bir şekilde onlara şöyle denilir: Kudret, eğer fiille birlikte ise ve ondan ayrılmıyorsa, insanın güzel yazı yazabilmesi için yazma gücünün bulunması yeterli olmalıdır ve gerekli diğer şeylere sahip olmadan bunu yapabilmesi gerekir. Bu durumda, katibin yazıyı; boyacının boyamayı bilmesi yeterli olmaz mıydı? Bu belli bir şeydir. Bu da açıkça göstermektedir ki, yüce Allah, kâdir olmasından dolayı kâfire imanı emretmiş; fakat o, küfrü imana tercih etmiştir. Dolayısıyla imana kâdir olmasına rağmen inkâr ettiği için iman, kâfir tarafından terk edilmiştir. Böylece o, kendine faydalı olabilecekken, kendine zarar vermiş ve onu cezalandırmaya sebep olan şeyleri, cennete götüren şeylere tercih etmiştir.

İlzâm:

Şayet, dilediği her şeyi yapmaya kadir olsaydı, bu, kulun yaptığı ve terk ettiği şeylerde Allah'tan müstağnî olmasını gerektirirdi, derse,

Ona şöyle denir: Yüce Allah ona güç veriyor; yapması için araç gereç bahşediyor, önündeki engelleri kaldırıyor, sağlık ve selamet veriyor, itaat etmesi için gereken tüm şartları oluşturuyor, aklına hayrı telkin ediyor, lütufta bulunuyor ve onu koruyor olduğu halde ve dilese bunların hepsini zaman zaman elinden alabilecek konumda iken nasıl olur da kulun Allah'tan müstağnî olması doğru olabilir?

İlzâm:

Şöyle itiraz ederse: Allah, mü'mini inkâra kâdir kılmış ise, küfür işlemek üzere onu güçlendirmiş ve desteklemiş olması gerekir.

Ona şöyle cevap verilir: Böyle bir neticenin ortaya çıkması gerekmez. Zira yüce Allah, yalnızca insandan ne istiyorsa ve onu hangi gaye için yaratmışsa, buna yönelik fiiller için ona yardımda bulunur ki, bunlar da ibadet ve taatlardır; günah ve çirkin davranışlar değildir. Nitekim, birisine cihat etmek için kılıç veren bir kimse, kılıç mü'mini öldürmeye uygun bir araç olsa dahi, onu öldürmek için yardım etmiş sayılmaz.

Çocuklara Azap Edilmesi

Çocuklara azap edilmesi hakkındaki görüşünüz nedir? diye sorarsa,

Şöyle izah edilir: Yüce Allah, ancak kendi hatası ile azabı hak eden kişilere azap eder. Bir de yasakladığı şeyleri ve yapılmasını kötü görüp günahlardan saydığı suçları işleyenleri ya da yapabileceği görevleri yapmayan ve yapmaması için her hangi bir mazereti de bulunmayanları cezaya çarptırır. Akıl sahibi olmayan yahut çocuk ve hayvanlar gibi ilâhî hitabın kendisini muhatap almadığı kimselere gelince, eğer Allah onlara azap etseydi şüphesiz zalim olurdu. Müşriklerin çocukları, günahsız olmaları bakımından tıpkı Müslümanların çocukları gibidir. Yüce Allah onlara azap etmekten münezzehtir. Yüce Allah'ın, hiç bir günahı olmadığı halde onlara azap etmesi câiz olsaydı, kendisine itaat ettikleri halde peygamberlere azap etmesi de câiz olurdu. Bunu kabul etmek, insanları Allah'a itaat etmekten uzaklaştırır. Yüce Allah, bununla ilgili şöyle buyurur:

> "Yoksa Mûsâ ve İbrâhim'in sayfalarındaki şu hükümden haber verilmedi mi? Gerçekten hiçbir günahkar, başkasının günah yükünü yüklenmez ve insan için çalışmasının karşılığından başka bir şey yoktur."[83]

> "Herkes peşine koştuğu şeyin karşılığını bulsun diye."[84]

> "Her nefis kazandığına karşılık bir rehindir."[85]

> "Biz peygamber göndermedikçe azap edecek değiliz."[86]

Yüce Allah, peygamberler göndermek suretiyle delîlini güçlendirmeden azap etmediğine göre, akıl sahibi olmayan kimselere öncelikle azap etmez. Peygamber efendimiz de şöyle buyurur:

> "Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır: ... ve ergen oluncaya kadar çocuktan."

Şüphesiz o, bu sözüyle çocukların yaptıklarından hesaba çekilmeyeceğini söylemek istemiştir. Herhangi bir günahı olmadan çocuğa azap edilmesi câiz olsaydı, bizim de onu herhangi bir kabahati olmadan cezalandırmamız ve herhangi bir kötülüğü olmadan onu ayıplamamız câiz olurdu. Yine eğer babasının günahından dolayı çocuğun hesaba çekilmesi câiz olsaydı, kardeşinin, amcasının ve komşusunun günahından dolayı hesaba çekilmesi, hatta babası iftira suçu işlediğinde çocuğa had uygulanması, babası hırsızlık yaptığında çocuğun elinin kesilmesi de câiz olurdu.

83 Necm Sûresi, 53: 38, 39.
84 Tâhâ Sûresi, 20: 15.
85 Müddessir Sûresi, 74: 38.
86 İsrâ Sûresi, 17: 15.

İlzâm:

Derse ki, çocukların bu dünyadaki hükmü, babalarının hükmü gibi değil midir; âhiretteki durumları da böyle olması gerekmez mi?

Denir ki, çocukların ceza konusundaki hükmü, babalarının hükmü gibi değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi babası, zina, hırsızlık ve iftira yaptığı zaman, çocuğuna celde vurulmaz, eli kesilmez ve had uygulanmaz. Çocukların hükümleri, sadece şer'i hükümlerle belirlenen zekat, namaz, miras, dâr[87] gibi hususlarda babalarının hükümleri gibidir. Yüce Allah eğer bu konuda mü'min ile kâfirin arasını eşit tutmuş olsaydı, o zaman itirazınız yersiz olmazdı.

İlzâm:

Allah onları cezalandırır, çünkü onları yaşatmaya devam edip sorumluluk yükleseydi inkâr edeceklerdi, diye itiraz ederse,

Ona şöyle cevap verilir: Bu iddia, Allah'ın, aynı konumda bulunduklarında mü'min çocukları da cezalandırmasını, aynı şekilde bu; hayatta kaldıkları takdirde onlar kadar günah işleyeceğini bildiği kimseleri Firavun ve Hâmân'a verilen azabın aynısıyla cezalandırmasını gerektirir. Yine böyle bir görüş, yüce Allah'ın, ergenlik çağına eriştirdiğinde önce inanıp sonra inkâr edecek kimseleri bildiğinde onları hem cezalandırması hem de mükâfatlandırmasını gerektirir. Bu ise tamamen saçmadır. Eğer bu câiz olsaydı, o zaman, yaşadığı takdirde zina edeceği bilenen, fakat henüz iman etmemiş bir kimseye celde vurulması da câiz olurdu. Bu ise yanlıştır.

İlzâm:

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur, derler:

"Çünkü sen onları bırakırsan, kulları saptırırlar; yalnızca ahlâksız nankör (insanlar) doğururlar."[88]

Onlara şöyle söylenir: Bu âyet doğacak çocuğun ileride günah işleyecek ve inkâr edeceğini anlatmak istiyor. Zira çocuk, doğduğu anda günahkar ve kâfir olamaz. Yüce Allah, burada onların durumlarının akıbetini ve sonunda varacağı noktayı haber veriyor. Diğer taraftan yüce Allah buyurur ki,

"Diri diri toprağa gömülen kıza, hangi günah sebebiyle öldürüldüğü sorulduğu zaman."[89]

87 Harp ve barış diyarı veya küfür ve İslâm diyarı gibi.
88 Nûh Sûresi, 71: 27.
89 Tekvîr Sûresi, 81: 8, 9.

Eğer herhangi bir günahı olmadan çocukları cehennemde ebedî olarak cezalandıran kendisi ise, yüce Allah'ın böyle söylemesi mümkün olabilir mi? Allah onların sözlerinden çok uzaktır.

Sonra Allah'ın, günahsız çocukları cezalandırması câiz olsaydı, bizim de hiçbir suçu olmayan bir kimseye had uygulanmasını câiz saymamız normal olurdu. Bu durumda yüce Allah'ın yalan haber vermesi ve kötülüğü emretmesi câiz olmaz mı? Böyle bir şeyi câiz görerek Allah'ın ödüllendirme ve cezalandırmaya ilişkin sözlerine nasıl güvenilebilir? Helak etme sebeplerinden emin olunarak, O'na itaat etmeye nasıl teşvik edilebilir? Allah, onların sözlerinden berîdir.

İlzâm:

Bu konuda Allah'ın Peygamberi'nden bizim söylediklerimize delil teşkil eden rivayetler nakledilmiştir, derlerse,

Onlara şöyle denir: Tevâtürle gelen ve olumsuzluğu gerektiren haberlerde böyle bir şeye rastlanmaz. Âhad haberler ise, emin olmayı ve kesin bilgiyi gerektirmez. Nasıl olur da bu tür haberlerle delillendirme yapılabilir? Bizim Kur'ân'dan naklettiğimiz ve kaydettiğimiz deliller daha açıktır. Onun için özellikle aklî delillerle desteklendiği zaman bu delilleri esas almak gerekir.

Allah Teâlâ Kötü Olanı İrade Etmez

Bu konuda bizim ve hasımlarımızın görüşleri sorulacak olursa, vereceğimiz cevaplardan biri şudur: Yüce Allah emrettiği ve teşvik ettiği şeyleri kullarından irade etmiştir. İstediği ve teşvik ettiği şeyler, ibadetler ve güzel işlerdir. Yasakladığı ve yaptırım koyduğu şeyleri kullarından istememiştir. Günahlar ve bunun dışında kalan mübahlar bu konuya [Allah'ın irade ettiklerine] dahil değildir.

Cebriyye'nin görüşü ise şöyledir: Yüce Allah, iman edeceğini bildiği kimsenin imanı dilediği gibi, inkâr edeceğini bildiği kimsenin de küfrünü dilemiştir. Dolayısıyla onların sözlerine göre Allah, kâfire iman etmesini emretmiş, aynı zamanda iman etmesini irade etmiş, küfrü ona yasaklamış ve aynı zamanda onun küfrünü dilemiştir; hiç kimse O'nun iradesi dışında inkâr etmemiştir. Hiçbir insan, kendisi için irade edilenlerin bütünü dışında bir şey yapamaz. Allah, kâfiri cezalandırır ve mü'mini mükâfatlandırır. Buna rağmen her ikisi de, yalnızca Allah'ın irade ettiği ve dilediği şeyleri yapmıştır. Zaten bunun tersini yapmak isteseler de yapamazlardı.

Biz yüce Allah'ın, insandan istediği şeylerin, bizzat O'nun sevdiği, razı olduğu, dilediği ve seçtiği şeyler olduğunu ve bunların hepsinin aynı manada olduğunu söyleriz.

Onlar ise, yüce Allah'ın kâfirin inkâr etmesini istediğini, Hz. Muhammed'i ise ondan iman etmesini istemekle ve onu imana davet etmekle sorumlu tuttuğunu söylerler.

Derler ki, yüce Allah, kâfirde küfrü yaratmış ve ondan küfrün meydana gelmesini istemiştir. Bize de, kâfiri küfürden uzaklaştırmayı, onunla mücadele ve muharebe etmeyi emretmiştir. Onun küfrünü istediği halde, cehennemle korkutarak küfürden alıkoymaya çalışmıştır. Onların görüşüne göre kâfir, tıpkı mü'min gibi Allah'a itaat edendir. Zira o, tıpkı muhalif olduğu peygamber gibi, kendisinden istenilen her şeyi yapmıştır. Zira O, tıpkı peygamber gibi kendisinden istenen şeylerin dışına çıkamaz. Eğer onların söylediği doğru ise, neden biri azabı hak ederken diğeri sevabı hak etmektedir? Bu mezhebin yanlışlığını açıklamak için bazı sözlerinden ve mezheplerinin metinlerinden aktardığımız bu şeyler yeterlidir. Bu konudaki delillerimizi açıklamıştık. Açıkladığımız şeyler, ikna edicidir.

Elemler Meselesi

Eğer, elemler hakkındaki görüşünüz nedir? Zira Cebriyye'den size muhalefet eden kişiler derler ki, yüce Allah elem ve ıstırapları, mülkünde dilediğini yapma hakkı bulunduğu için yapar; bunları kullarını faydalandırmak, onların karşılığını [*ivaz*] vermek veya maslahat gayesiyle yapmaz. Allah yaptığından sorguya çekilmez. Aynı şey kullardan meydana geldiği zaman çirkin olsa dahi onu Allah yaptığında övgüye layıktır, kullar ise aynı fiilden dolayı kınanmayı hak ederler. Onlar bu sözleri, görüşlerinin doğruluğuna delil sayarlar, derlerse,

Onlara şöyle söylenir: Yüce Allah elem ve hastalıkları, mükelleflerin faydaları için yaratır. Amaç, onlara veya yakın akraba ve dostlarının çocuklarına dokunduğu zaman bu elemlerden ibret almaları, bu sayede ateşten korkarak günahlardan kaçınmaları, [öbür dünyadaki] cezanın tehlikesini hissederek tövbeye yönelmeleridir. Tıpkı hastalıkların artmasından korkarak ilaç kullanmaya yönelmeleri gibi. Allah elemlerin karşılığında onlara büyük mükâfatlar verir. Hadiste nakledildiğine göre, belâya uğrayan kişi, bedel olarak Allah'ın ona verdiklerini gördüğü zaman, geçmişte yaşadığı elemlerinin çok olmasını temenni eder.

Bu manada yüce Allah'ın acı çektirmesi ve hastalandırması iyi midir? derse,

Evet iyidir, denir. Tıpkı yaptırdığımız iş nimet ve iyilik olduğu takdirde, bir işçiyi ücret karşılığında zor işlerde çalıştırmamız güzel olduğu gibi. Bu iki şart yerine geldiğinde acı ve ıstırap güzel olur. Yüce Allah'ın yaptığı şeyler de böyledir. O, buna şu sözüyle dikkat çekmiştir:

"Onlar, yılda bir veya iki defa belâya uğratılıp imtihana çekildiklerini görmüyorlar mı? Böyleyken yine de tövbe etmiyor, ibret de almıyorlar."[90]

Yine yüce Allah, onları [ana-babasını] tuğyan ve küfre sevk etmemesi için, Mûsâ'nın arkadaşının, çocuğu öldürmesinin güzel olduğunu açıklamıştır.[91] Eğer durum bizim söylediğimiz gibi olmasaydı, Allah zulüm işlemiş olurdu. Çünkü elem, acı çeken kimseye karşılığında bir fayda ve daha fazlasını getirmiyor, bir zararı ortadan kaldırmıyor ve hak edildiği için yapılmıyorsa çirkin ve zulümdür. Bu saydığımız şeylerden biri bulunduğu takdirde, o zaman elem, zulüm olmaktan çıkar. Mesela ilim öğrenmek, eğitim ve ticaret yapmak amacıyla kendimize ve çocuklarımıza yaptığımız elemler iyidir. Keza yırtıcı hayvandan kaçmak için diken üzerinde koşmak iyidir. Yine, hak edildiği zaman, verilen borcu geri almak; layık olduğu için isyankar zalimi onu üzmüş olmasına rağmen yermek güzeldir. Bir kimsenin bu sebepler dışında acı çektirmesi zulümdür. Yüce Allah, eğer hastalıkları zikrettiğimiz bu nedenlerin dışında yaratıp insanları hastalandırmış olsaydı, şüphesiz zalîm olurdu. Bunu yapması câiz olsaydı, o zaman verdiği haberlerinde yalan söylemesi, va'd ve vaîdini yerine getirmemesi, peygamberleri cezalandırıp firavunları mükâfatlandırması da câiz olurdu. Bu ise, kulluğun ve sorumluluğun tümden iptal olması anlamına gelir.

Mesele:

Allah Teâlâ, sakatları ve çirkin mahlûkları niçin yaratmıştır? Eksiksiz bir yaratılışla tam olarak yaratmaya gücü yettiği halde, bundaki fayda nedir? denilirse,

Şöyle izah edilir: Yüce Allah onu belirttiğimiz maslahatlardan dolayı yaratmıştır. Fakat bunun bedelini ona verecektir. Belirttiğimiz maslahat yönü açıktır. Zira o, vücudunun bir kısmına acı arız olduğu zaman, insanlardan uzaklaşmayı isteyip, cennet ümidiyle eksikliğini tamamlamaya çalışır. Bu ise onu, itaat etmeye ve günahlardan uzaklaşmaya; başkalarını da Allah'ın nimetlerine şükretmeye sevk eder. Yüce Allah, yarattığı belâ ve musibetleri ancak bu sebeplerle yaratır. O, aynı şekilde yılanları, akrepleri

90 Tevbe Sûresi, 9: 126.
91 Kehf Sûresi, 18: 80.

ve yırtıcı hayvanları da bu tür maslahatlar için yaratır. Zira bu tür hayvanlardan korkmak ve sakınmak, cehennemden korkmaya ve günahlardan uzak durmaya sevk eder. Bu anlamda yüce Allah buyurur:

"Göğü, yeri ve ikisinin arasında bulunanları boşuna yaratmadık, bu ancak inkâr edenlerin zannıdır."[92]

Dolaysıyla Allah, bütün bunları hikmet üzerine yarattığını beyan etmek istemiştir. Buna aykırı şeyler, şüphesiz kâfirlerin, yani Cebriyye ve diğer muhaliflerin zannıdır.

Teklif ve Engellerin Giderilmesi

Teklîf [sorumluluk] hususundaki görüşünüz nedir? İyi midir, değil midir? diye sorarsa,

Ona şöyle cevap verilir: Evet iyidir. Çünkü, Allah, mükâfatın derecesini, büyüklüğünü ve yüceltme konumunda meydana geldiğini bilince, doğrudan onunla başlaması güzel olmaz. Tıpkı birinin kendisi için hiçbir nimeti bulunmayan bir kimseye doğrudan teşekkür etmesi ve layık olmayan birini doğrudan yüceltmesi de güzel olmadığı gibi. Yüce Allah, kullarından bir kısmanı en yüksek derecelere ulaştırmak istediğinde, bunu kabul edip gereğini yerine getirdiklerinde mükâfatı hak etmeleri için onları teklif etmiş ve emir ve yasaklarını göndermiştir.

Mesele:

Kul taat ettiğinde neden Allah'tan mükâfatı hak etmektedir? derse,

Ona şöyle denir: Çünkü Allah, ona meşakkatli işleri vâcip kılmıştır. Bunların karşılığında mükâfatı hak etmeseydi, Allah'ın, o işleri meşakkat içerecek şekilde vâcip kılması çirkin olurdu.

Sorumlu olduğu şeylere isyan ettiği zaman, niçin cezayı hak etmektedir? derse,

Ona şöyle söylenir: Çünkü eğer vâcibi terk etmesinden dolayı cezayı hak etmeseydi, yüce Allah'ın vâcip kılması güzel olmazdı. Tıpkı terkinde bir zararın bulunmadığı nafileleri vâcip kılması güzel olmadığı gibi.

Mesele:

Mükâfat ve cezanın özelliği nedir? diye sorarsa,

92 Sâd Sûresi, 38: 27.

Şöyle izah edilir: Mükâfat, tâzim ve hürmet tarzında meydana gelen, her türlü acı, üzüntü, keder ve korumadan uzak, asla kesintiye uğramayan yoğunluk açısından dünyadaki ihsan ve diğer nimetlerin ulaşamayacakları seviyedeki lezzet ve sevinçlerdir. Allah Teâlâ bunları yüceltmek ve hak etme tarzında yapar. Ceza ise, her türlü lezzet ve sevinçten arındırılmış bedeni tamamıyla saran; devam eden acıdır. Bu acı, onlardan ayrılmaz ve onlara ölüm de gelmez. Bundan Allah'a sığınırız. Aziz ve yüce Allah bunu, aşağılamak ve cezalandırmak tarzında hak edene yapar.

Mesele:

Allah'ın, inkâr edeceğini bildiği bir kimseyi sorumlu tutması güzel olur mu? denilecek olursa,

Ona şöyle söylenir: Evet, tıpkı Allah'ın, iman edeceğini bildiği kimseyi sorumlu tutması güzel olduğu gibi. Çünkü Allah kötülükten sakındıracak bazı engeller koymuş ve iyiliğe teşvik eden lütuf ve kolaylıklar ve mü'mine sunduğu diğer şeylerin aynısını ona da sunmuştur. Eğer bu güzel olmasaydı, o da güzel güzel olmazdı.

Derse ki, mü'mini teklif etmesi güzeldir, çünkü o bunu kabul edip iman etmiştir. Oysa kâfirin durumu böyle değildir.

Denir ki teklifin, mükellefin kabulüne bağlı olarak Allah'ın bir nimeti olması düşünülemez. Çünkü bu, kulun iman etmesi sayesinde Allah'ın nimet vermesini gerektirir. Bu durumda teklifin mükellefin kabul etmesi şartıyla Allah'ın nimeti olması gerekir. Çünkü bu varsayıma göre Allah'ın nimet veren olması için, kulun iman etmesi gerekir. Bu durumda eğer mükellef olmasaydı, Allah nimet veren olmayacak, kulun kabulü olmasaydı ona fayda ve nimet veren olmayacaktı.

Sonra mükellef, inkârı ve tercihini kötüye kullanması sebebiyle bir zarara uğradığında olduğunda, nasıl olur da teklif edilmesi nimet olmaktan çıkar? Şayet bu câiz olsaydı, başkasına doğru yolu gösteren bir kimsesinin, karşı taraf bunu kabul etmediği için ona nimet vermiş olmaktan çıkması gerekirdi. Fakat biz biliyoruz ki, yapılan iyiliğin kabul edilmemesi kötüdür ve yapılan şeyin nimet olması hususunda etkili değildir. İşte teklif de aynen böyledir.

Mesele:

Kâfirin iman etmesi mümkün müdür? diye sorarsa,

Şöyle izah edilir: Evet, çünkü o iman etmeye kâdirdir ve onu yapması mümkündür. Fakat tercih etmediği için, iman fiili ondan meydana gelmez. Tıpkı, kâdir olmadığı veya mümkün olmadığı için değil, fakat tercih etmediği için yüce Allah'tan Ebû Leheb'i cennete girdirme fiili meydana gelmediği gibi.

Onun [Ebû Leheb] iman etmesi mümkün müdür? diye sorulursa,

Şöyle söylenir: İman etmeyeceğini bildiğimiz bir kimsenin mü'min olması imkân dahilinde değildir. Çünkü bu bilgi gerektiricidir ve şüpheye mahal bırakmaz. Fakat iman edip etmeyeceği belli olmayan bir kimsenin iman etmesi mümkündür. Çünkü bu ihtimal dahilindedir.

Mesele:

Eğer şöyle derlerse: Yüce Allah iman etmeyeceğini bildiği halde, Ebû Leheb iman etseydi, bu, Allah'a bilgisizlik izafe etmek ve verdiği haberi yalanmak olmaz mıydı?

Onlara şöyle denilir: Bu iddiaya göre, yüce Allah, Ebû Leheb'i cennete sokmayacağını bildiği ve bunu bildirdiği zaman, buna kâdir olmakla nitelenemez. Çünkü bu, Allah'ın kendisini cahil kılmaya ve verdiği haberi yalanlamaya kadir olduğu sonucuna götürür. Aynı şekilde sizin bu sözünüze göre, yüce Allah iman etmeyeceğini bildiği kâfire imanı emrettiğinde, ona kendisini cahil saymayı ve verdiği haberi yalanlamayı da emretmiş olması gerekirdi ki bu bozuk bir görüştür.

Mesele:

Allah Teâlâ'nın mükellefe lütufta bulunması vâcip midir, yoksa değil midir? diye sorarsa,

Ona şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, mükellefi sorumlu tuttuğunda gayesi onu mükâfata kavuşturmaktır. Bu sebeple kudret, alet ve sıhhat türünden çeşitli yapabilme araçlarıyla ona imkân vermesi gerekir. Emirlerinden biri bulunduğunda, imanı tercih edeceğini bildiği zaman ona emretmesi gerekir. Aksi halde mükellefi ifsad etmek istemiş olur. Nitekim bir kimse, birini yemeğe davet ettiği zaman, ona meşakkat getirecek şeylerden daha ziyade davete icabet etmesini kolaylaştıracak şeyleri yapması gerekir.

Vaîd Hakkındaki Meseleler

Eğer, mükâfat ve cezanın sürekli olduğunu mu söylüyorsunuz? diye sorarsa,

Ona şöyle cevap verilir: Evet böyle söylüyoruz. Çünkü mükâfat ve ceza hak edilen şeylerdir. Tıpkı övgü, kınama, tâzim ve küçümsenin hak edilmesi gibi. Biliyoruz ki bunları hak eden kimse, günahlarından sıyrılmağı sürece devamlı olarak bunları hak eder. Ceza ve mükâfat da bunun gibidir. Yüce Allah, buna ilişkin hususları Kitabı'nın çeşitli âyetlerinde belirtmiştir.

Mesele:

Mükellefin ceza ve mükâfatı birlikte hak etmesi mümkün müdür? derse,

Ona şöyle denir: Hayır, Çünkü mükâfat süreklidir, elemlerle karışmaz ve yüceltme tarzında meydana gelir. Ceza ise katıksızdır, lezzetle karışmaz ve hak edilme tarzında meydana gelir. Bu durumda ceza ve mükâfatın birlikte hak edilmesi muhaldir. Tıpkı failin iki şeyi aynı anda yapmasının imkânsız olması gibi.

Mesele:

Mükellef, her günahtan dolayı mı, yoksa bazı günahlardan dolayı mı cezayı hak eder? diye sorarsa,

Ona şöyle cevap verilir: Bilakis her günahtan dolayı cezayı hak eder. Çünkü onun cezayı hak etme sebebi, günahların kötü olmasıdır. Ayrıca kaçınma imkânı olduğu halde onları yapmıştır. Bu hususta küçük günahlar da, büyük günahlar gibidir. Şu kadar var ki mükellef, eğer her hangi bir engel yoksa günahlardan dolayı cezayı hak eder. Engel ise, tövbe ve taatın daha fazla ve sevabının daha büyük olmasıdır. Bunlardan biri bulunduğu zaman mükellef cezayı hak etmez, aksi halde hak eder.

Mesele:

Günah, kendisinden daha büyük bir taatın bulunmadığı bir düzeye ulaşabilir mi? derse,

Ona şöyle söylenir: Evet, küfür ve fısk gibi büyük günahlar seviyesine ulaşabilir. Zira bu özelliğe sahip şeylerden birini yapan kimsenin cezası, tövbe etmediği takdirde ebedîdir.

Mesele:

Fısk nedir? diye sorarsa,

Şöyle izah edilir: Fısk; iftira, hırsızlık ve zina gibi haklarında had ve cezalandırmanın gerekli olduğu veya Hz. Peygamber'den sahih yollarla gelen haberler yahut icmâ ile büyük günah olduğu sabit olan günahlardır. Bunun dışındakilerin küçük günah olmaları mümkündür.

Mesele:

Ehl-i salat olanlardan [Müslümanlar] meydana gelen her şey, büyük günah sayılır mı?, derse,

Şöyle söylenir: Hayır, zira bazı büyük günahlar kesin olarak bilinmektedir. Ancak geri kalanları hakkında bir hüküm verilmez [tevakkuf]. Bunların bilinmemesinde maslahat vardır. Çünkü yapmak için gücümüz ve güdülerimiz bulunduğunda, "onu yapmada bizim için zarar yoktur" şeklinde bilmiş olsaydık, bu, kesinlikle onu yapmaya teşvik eden bir unsur olurdu. Oysa aziz ve yüce Allah, çirkin işlere ve günahlara teşvik etmez.

Mesele:

Küfür nedir? diye sorarsa,

Şöyle izah edilir: Küfür; yapan kimsenin büyük azabı hak ettiği şeydir ki alametlerinden bazıları, kabirlerimize defnedilmemesi, cenaze namazının kılınmaması, ancak cizye vermeyi reddettiği zaman kendisiyle savaşılması câiz olan kimse olmasıdır. Kişi imandan sonra kâfir olursa önce tövbeye çağrılır, tövbe etmezse öldürülür. Şeriatte kâfir kavramı müşrikle aynı anlamdadır. Kişi kâfirliğini gizler de iman etmiş gibi görünürse, münafık diye isimlendirilir. Günahını gizleyip kendini iyi gösterirse ona da riyakar denir.

Mesele:

Cezayı izale eden tövbenin özelliği nedir? diye sorarsa,

Şöyle söylenir: Kötüyü, kötülüğünden dolayı yaptığına pişman olup benzer bir kötülüğü yapmamaya azmetmektir. Çünkü mükellef, eğer kötü olduğu için değil, vücuduna zarar verdiği için pişmanlık duyarsa, tövbe etmiş olmaz. Nitekim, başkasına kötülük yapan bir kimse, ancak özür dilemeyerek, gelecekte kötülük yapmayı terk edeceğine azmederek ve kötülük ettiği için kötülük yaptığına pişmanlık duymak suretiyle kendisini affettirebilir. Dolayısıyla bizimle Allah arasında gerçekleşen tövbe, aynen insanlar arasındaki özür dileme gibidir.

Mesele:

Bu şekilde tevbe ettiğinde azabı kalkar mı? derse,

Ona şöyle denir: Evet, tıpkı kötülük yaptığı kimseden özür dilediğinde ayıplanması kalktığı gibi. Yüce Allah birçok âyette buyurmuştur:

"Tövbe eden müstesnâ."[93]

Dolayısıyla Allah, cezanın ve ceza tehdîdinin tövbe eden kimseden kalktığını beyan etmiştir.

Mesele:

Yüce Allah'ın cezayı hak edeni kendi lütfuyla bağışlaması doğru mudur, yoksa mükâfat vermesi vâcip olduğu gibi cezalandırması da vâcip midir? Diye sorarsa,

Ona şöyle söylenir: Mükâfatlandırmak, itaat edenin Allah üzerindeki hakkıdır. Allah eğer bu hakkı vermeseydi, vâcibi ihlal ettiği için kınanırdı. Onun için Allah'ın hak edeni mükâfatlandırması gerekir; aksi halde zalim konumuna düşer. Cezalandırmak ise, yüce Allah'ın günahkar üzerindeki hakkıdır. Hakkını tamamen alabileceği gibi, affedebilir de. Bu tıpkı bize borcu olan bir kimseye karşı göstereceğimiz tutuma benzer. Bizler borcun tamamını alabileceğimiz gibi, tamamını bağışlayabiliriz de. Fakat ileride açıklayacağız üzere Allah Teâlâ, nass ile cezalandırmayı tercih ettiğini bildirmişse, biz de bu şekilde hükmederiz.

Nübüvvet Bâbı

NÜBÜVVET HAKKINDA

Nübüvvet hakkında bilmem gereken şeyleri açıklayınız, derse,

Şöyle izah edilir: Öncelikle Allah'ın peygamber göndermesinin câiz olduğunu ve bunun güzel ve isabetli olduğunu bilmen gerekir. Sonra yüce Allah'ın onları gönderdiğini ve onlara şeriatlar verdiğini bilmelisin. Ayrıca peygamberliği gösteren mûcizeleri ve mûcizenin sıfatlarını, haber ve diğer delillerle mûcizelerin bilgisine ulaşmanın keyfiyetini, Allah'ın onları göndermesindeki faydanın ne olduğunu, peygamberlere itaat etmek için bilmemiz gereken şeylerin neler oluğunu ve nihayet hem akıl hem de vahiy yönünden şeriatların nesh edilmesinin câiz olduğunu bilmen gerekir.

Mesele:

Eğer, Berâhime[94] içerisinde, peygamber göndermenin imkânını red eden ve bunun, hikmet sahibinden meydana gelemeyeceğini söyleyen kimseler yok mudur? Onların söylediklerine karşı deliliniz nedir? diye sorarsa,

Şöyle cevap verilir: Gerçek şu ki, vâcip nasıl vâcip ise, vacibe davet eden, mükellefin onun sayesinde vacibi tercih ettiği ve o olmasaydı tercih etmeyeceği kimsenin varlığı da vâciptir. Aynı şekilde mükellefin bir şekilde kötüyü tercih etmesine sebep olan, o olmasaydı kötülüğü tercih etmeyeceği hususların varlığı da kötüdür. Aklın, bu özelliklere sahip fiilleri bilmeye mecali yoktur. Çünkü akılla, ancak emaneti iâde etmenin, insafın ve nimete şükretmenin vâcip olduğu; zulüm, yalan ve kötü olanı emretmek gibi şeylerin kötülüğü bilinebilir. İyiliği bilmenin, ikram etmenin ve benzeri şeylerin iyiliği de böyledir. Buna karşılık, namazın kötülük ve çirkin işlerden alıkoyduğu, içkinin düşmanlık ve kin doğurduğu akılla bilinemez. Onun için şayet yerini tutacak başka bir şey yoksa yüce Allah'ın bunları bize öğretecek bir kimseyi göndermesi gerekir. İşte bundan dolayı, peygamberlerin gönderilmesi iyidir.

94 Berâhime'nin en önemli görüşü, peygamberlerin gönderilmesini reddetmeleridir. Onlar bunun aklen kötü olduğunu iddia eder. Bkz. Sâhib b. Abbâd, *el-İbâne 'an mezhebi Ehli'l-'adl bi'l-ḥücec el-Ḳur'ân ve'l-'aḳl*, s. 18.

Allah Teâlâ, mükellefler içerisinde bu işleri bize öğretecek birini ve onların maslahatlarının bir peygamberin yaptıklarına bağlı olduğunu bildiğine göre, onlara peygamber göndermesi vaciptir.

Mesele:

Eğer şöyle itiraz ederse: Kötüledikleri hususlar, onlar olmadan da kötü iken, peygamberlerin gönderilmesi nasıl iyi olur? Bu câiz olsaydı, yalan ve zulmün iyi sayarak gönderilmeleri de câiz olurdu.

Ona şöyle cevap verilir: Peygamberler bize, ancak akılda yerleşik genel hususların ayrıntısını öğretirler. Mesela akılda, zarara neden olan şeyin kötü olduğu sabittir. Peygamberler bize içki içmenin zararlı olduğunu bildirdiği zaman biz, onun yapılmasının kötü bir davranış olduğunu biliriz. Yine peygamberler bize, namaz kılmanın faydalara, namazı terk etmenin zararlara sebep olduğunu bildirdiği zaman, bu yapılması vâcip olanların kapsamına dahil olur. Tabi ki bu, yalnızca zararlar ve faydalar konusunda geçerlidir. Çünkü onların iyiliği ve kötülüğü nihaî hükümlerine göredir. Oysa zulüm, her hâlükarda kötüdür, yalan da böyledir.

Mesele:

Allah Teâlâ'nın, peygamber göndermediği kimseleri sorumlu tutmayacağını mı söylüyorsunuz? derse,

Şöyle denir: Mükelleflerin durumları farklı farklıdır. Aklen sorumlu tuttuğu hususların hepsini her hâlükarda yerine getirerek itaat edeceği mâlum olan bir kimseye peygamber göndermez. Her hâlükarda isyan edeceği belli olan bir kimsenin durumu da aynıdır. Peygamberlerden birinin şeriatına bağlandığı takdirde, itaat etmeye veya itaatı tercih edip günahlardan kaçınmaya daha yakın olacağı bilinen kimselere peygamber gönderilmesi vâciptir. Bu tür kimseler iki kısma ayrılır:

Birincisi maslahatları, Peygamber'in şeriatını bizzat kendisinden görerek kabul etmelerinde bulunan kimselerdir ki, onların zamanında peygamberin bulunması gerekir.

İkincisi, maslahatları, sadece peygamberin şeriatıyla amel etmekte olup, haber vasıtasıyla şeriatın kendilerine ulaşması mümkün olan kimselerdir. Bunların zamanında mutlaka bir peygamberin bulunması zorunlu değildir.

Mesele:

Allah Teâlâ'nın peygamberleri gönderdiğini ve bunu dilediğini nereden biliyorsunuz? derse,

Ona şöyle söylenir: Bunun yüce Allah'ın yapması gereken bir fiil olmasından, peygamberin iddiası sırasında meydana gelmesinden ve Allah'ın selamı kendilerini üzerine olsun ondan önceki peygamberlerden biliyoruz.

Mesele:

Peygamberlerin peygamberliğine kanıt teşkil eden mûcize nedir? diye sorarsa,

Şöyle izah edilir: Mûcizenin özelliği, yüce Allah'ın fiili olması, peygamberin, peygamberlik iddiası esnasında meydana gelmesi ve olağanüstü olmasıdır. Böylece onun Allah tarafından, peygamberlik iddia ettiği hususlarda onu tasdik etmek üzere yapıldığı bilinmiş olur.

Mesele:

Mûcizenin niteliği hakkında zikrettiğiniz şeyler neden zorunludur? derse,

Ona şöyle söylenir: Allah'ın fiili olmayan bir şey, nübüvvete kanıt teşkil etmez. Zira gönderen ve gösteren O'dur. İnsanların cinsini ve benzerini yapmaya kâdir olduğu şeyler mûcize olmaz. Çünkü bu tür fiiller, insanlardan da meydana gelebilir. Onun için de nübüvvete delâlet etmez. Yalnızca Allah'ın gücü dahilinde olan fakat olağan olarak yaptığı şeyler de nübüvvete delalet etmez. Çünkü peygamberin nübüvvet iddiası sırasında, güneşin vaktinde doğup batması gibi olağan olarak meydana gelen şeylerin bulunması mümkündür. Bu sebeple mûcizenin, ölüyü diriltmek, kekemeyi ve alacalıyı iyileştirmek, asayı yılana çevirmek, denizi yarmak ve Kur'ân gibi olağanüstülük niteliğini taşıması gerekir. Kezâ mûcizenin, peygamberlik davasının hemen peşinden meydana gelmesi icab eder. Bu durumda Peygamber ümmetine sanki şöyle demiş olur: "Benim, Allah'ın elçisi olduğumun delili, O'ndan mûcizevî bir alamet göstermesini istemem ve O'nun da bunu hemen göstermesidir." Dolayısıyla peygamber, mûcize talep ettiğinde, Allah'ın bunu hemen göstermesi onun doğruluğuna delalet eder. Bu ancak peygamberlik iddia ettiğinde meydana gelir. Nitekim eğer Allah Teâlâ onu tasdik etmiş ise, bu ancak onun daha önce peygamberlik iddia etmesiyle mümkündür.

Hz. Muhammed'in Nübüvveti

Size göre Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliği ne ile açıklanır? derse,

Yüce Kur'ân'la açıklanır, denilir.

Kur'ân, O'nun peygamberliğine nasıl delalet eder? derse,

Şöyle izah edilir: Hz. Muhammed'in önce Mekke'de olduğunu, sonra Medine'ye hicret ettiğini, nübüvvet iddiasında bulunduğunu; Kur'ân'ı nübüvvetine delil gösterdiğini ve onunla Araplara meydan okuduğunu zorunlu olarak biliyoruz. Çünkü bütün bunları mütevâtir nakille biliyoruz. Tıpkı ülkeleri, onlarla ilgili rivayetleri ve hükümdarlara ilişkin haberleri nakille bildiğimiz gibi. Bu, hakkında herhangi tartışmanın bulunmadığı hususlardandır.

Kur'ân'ın mûcize olduğunu ise, peygamberin onunla Araplara meydan okumasından biliyoruz. Zira onlar Arapça'yı düzgün ve doğru kullanma hususunda en üst düzeyde idiler. Hz. Peygamber'in nübüvvetini iptal etmek üzere aşırı derecede çaba sarf ettiler ve bunu çokça istediler. Buna rağmen Kur'ân'ın bir benzerini, hatta bir kısmının benzerini dahi getiremediler. İşte bu, Allah Teâlâ'nın peygamberliğini kanıtlaması Kur'ân'ı ona has kıldığını gösterir. Tıpkı sihirbazlara meydan okuduğunda, benzerini yapmaktan âciz kaldıkları zaman, âsânın yılana çevrilmesinin, Hz. Mûsâ'nın peygamberliğine delil olması gibi. Ve yine tabiplere meydan okuduğunda, benzerini yapmaktan âciz kaldıkları zaman, ölünün diriltilmesi, kekeme ve alacalı hastaların iyileştirilmesinin, Hz. İsâ'nın peygamberliğine delil olması gibi. Allah Teâlâ, onunla ilgili durumun karışık olmaması için Muhammed'e (sav) ait mûcizeyi, Arapların hayat tarzı ve tabiatı olan güzel söz söyleme *[fesâhat]* türünden yapmıştır. Nitekim Allah, Hz. Mûsâ ve Hz. İsa'nın mûcizesine ilişkin mûcizeyi de aynı tarzda uygulamıştır.

Arapların peygambere karşı koyamadıklarını; nübüvvetini geçersiz kılmak için gayretlerinin son noktasına ulaştıklarını nereden biliyorsunuz? derse,

Şöyle açıklanır: Eğer ona karşı koyabilselerdi, aynen Kur'ân nakledildiği gibi şüphesiz o da nakledilirdi. Zira zaman aynıdır ve güdüleyici sebepler de benzerdir. Hatta karşı koyabildiklerini nakletmenin sebepleri daha güçlüdür. Çünkü o, benzer olduğu halde, Kur'ân'ın hüccet olduğunu söylüyordu.

Benzeri az görülmüş karşı çabalar gösterdikleri ve birtakım saçma sapan sözler ortaya koydukları nakledildiğine göre, ayrıca esaslı bir metin nakledilmediğine göre, bu, onların Kur'ân'a karşı koyamadıklarını gösterir. Arapların peygamberliği reddetmek için var güçleriyle çalıştıklarını gösteren en güçlü delil, canlarını ve mallarını bu yolda harcamaları; bu iş için vatanlarını ve aşiretlerini terk etmeleridir. Ayrıca kimsenin kendilerini geçmesine tahammül edemeyecek derecede güçlü gurur ve büyüklenme içinde oldukları bilinmektedir. Bütün bunlara rağmen Kur'ân'ın bir benzerini getirememişlerdir. Eğer buna güç yetirebilselerdi, bu onlar için daha kolay olur ve bundan vazgeçerek işe yaramayan onca meşakkatli yollara başvurmalarına gerek kalmazdı.

İlzâm:

Araplar tartışmacı kimseler değildi ve çıkar yolun muâraza olduğunu da bilmiyorlardı, diye itiraz ederse,

Ona şöyle cevap verilir: Araplar özellikle bu konuda tartışmacı ve mücadeleci bir tabiata sahiptiler. Aynı şekilde şiir ve edebiyat konularında mahirdiler. Hiciv, yarışma ve karşı koymanın en güzelini biliyorlardı. Bu özellikleri kimseye kapalı değildir, tartışmaya gerek yoktur. Ayrıca çocuklar bile, hızlı koşma ve uzun atlama konusunda birbiriyle iddialaştıklarında, ne yapmaları gerektiğini bilirler.

İlzâm:

Araplar bunu bilseler dahi, onlara göre, peygamberle savaşmaları, ondan kurtulmaları ve rahata kavuşmaları için daha kestirme bir yoldu. Bu sebeple muârazadan vazgeçtiler, derse,

Ona şöyle söylenir: Hz. Peygamber onlara Kur'ân'ı delil olarak sunduğunda, nasıl olur da ondan kurtulmanın yolu ölüm ve savaş olabilir? Bunu iddia edenle kendilerine şiirle meydan okunan kimselerin şiirden vazgeçip savaşa yönelmelerini câiz gören kişi arasında hiç bir fark yoktur. Peygamberin iddiası, ancak muâraza sayesinde iptal edilebildiği halde, onun nübüvvetini iptal etmeyecek olan savaş, nasıl olur da kurtuluş yolu olabilir?

Bunun dışında, Hz. Peygamber'in çok sayıda mûcizesi olduğu sabittir. Örneğin Allah'ın, onun için kurdu konuşturması, ağacın toprağı yararak gelip tekrar yerine dönmesi, hutbe okumak için minbere çıktığı zaman kütüğün inlemesi, elindeki âsânın Allah'ı tesbih etmesi, kendisine gaipten haber verilmesi, verdiği haberin ayrıntısıyla birlikte doğru çıkması, dualarına Allah'ın derhal karşılık vermesi ve bunun dışında neredeyse sayılamayacak kadar çok, benzeri mûcizeleri bulunmaktadır. Allah mûcizeleri ancak doğruların elinde ızhâr eder.

Mesele:

Mûcize ve şeriatları neyle biliyorsunuz? denirse,

Rivayet edilen haberlerle biliyoruz, denir. Ancak haberler iki kısma ayrılır:

Bir kısmı, ilmi gerektiren ve nefsin sükûn bulmasını zorunlu kılan haberlerdir. Memleketler ve benzeri şeyler hakkındaki haberler gibi.

Diğeri ise, doğruluğu nazarî olarak bilinen haberdir. Yüce Allah'ın, peygamberin, ümmetin ve belli bir hususta yalan üzerine birleşemeyecek sayıdaki kişilerin verdiği haber böyledir. İşte biz, dinle ilgili hususlarda bu iki habere dayanarak konuşuruz. Tek kişi rivayetine dayanan haber-i vâhide ve sıhhati bilinmeyen habere gelince, bu konularda ona güvenmeyiz, daha sonra ifade edileceği gibi onu fıkhın ayrıntılarında kabul ederiz.

Mesele:

Peygamberlerin gönderilmesindeki fayda nedir? derse,

Şöyle açıklanır: Peygamberlerin gönderilmesi, ancak onlardan öğrenebileceğimiz şer'î meseleleri, ibadetleri ve diğer benzeri hususları bilmemiz içindir. Eğer bu bilgi olmasaydı, Allah'ı bilmek için düşünmemiz gerekli olmazdı. Çünkü eğer bize dokunacak olan zararı, peşinden gelen cezayı düşünmeseydik bir şeyden çekinmezdik ve bu, daha sonra açıklayacağımız üzere şer'î hükümlere zarar verirdi.

Mesele:

Bizim peygamberimiz, diğer şeriatları yürürlükten kaldırarak nesh eden, insanların âhirete kadar ihtiyaç duyacakları kendine özel bir şeriat getirmiştir. Ayrıca o, kendisine akıl hüccetinin verildiği tüm insanlara gönderilmiştir. Bu, onun dininden ve şeriatından belli olmaktadır.

Şeriatın Neshi ve Yahudiler

Eğer şöyle derse: Yahudiler, Hz. Mûsâ'nın şeriatını yürürlükten kaldırdığı [nesh ettiği] için Hz. Muhammed'in nübüvvetini inkâr ediyor ve şeriatın nesh edilmesinin 'bedel'e işaret ettiğini, peygamberlerin sözlerinin bir biriyle çelişmesine sebep olduğunu söylüyorlar. Ayrıca Hz. Mûsâ'nın, kendi şeriatının ebedî olarak geçerli olduğunu haber verdiğini iddia ediyorlar.

Ona şöyle söylenir: Onlar bu iddialarında ne söylediklerini bilmiyorlar. Sebebine gelince bedâ'ya,[95] işaret eden şey, yüce Allah'ın, nehy ettiği şeyin aynısını aynı tarzda emretmesidir. Bunun peygamberler tarafından söylendiğini kabul etmeyiz. Şeriatın neshi ise, Allah'ın, daha önce yasakladığı bir şeyin benzerini gelecekte emretmesi ve daha önce emrettiği bir şeyin benzerini gelecekte yasaklamasıdır. Bu iki fiil her ne kadar benzer olsalar da, onlardan birinin iyi, diğerinin kötü; birinin vâcip diğerinin haram olmasına engel bir durum yoktur. Nitekim bu, durumu 'bedâ'ya işaret etmeyen muamelat ve tedavilerde de imkânsız değildir.

Şayet, Hz. Mûsâ, kendi şeriatının ebediyen geçerli olduğunu haber vermiştir, diye itiraz ederse,

Ona şöyle cevap verilir: Hz. Muhammed'in, peygamberliğinde doğru olduğu cizelerle sabit olduğuna göre, bu haberi şâyet Hz. Mûsâ'dan sahih bir yolla gelmişse onun şeriatının gerçekleşmiş olduğuna yorarız. Nitekim yüce Allah ölüleri ve âcizleri bir fiil yapmakla mükellef tutmadığına göre, bu yönde bir haber varsa, bundan kastedilen şeyin gücü yetenler olduğuna hamlederiz.

Eğer, şeriatın nesh edilmesinin câiz olduğuna ilişkin deliliniz nedir? diye sorarsa,

Ona şöyle cevap verilir: Çünkü Allah Teâlâ'ya, maslahatların gereğine göre kulluk edilir. Maslahatın daha önceki zaman dilimlerinden farklı bir zamanda bulunduğu bilindiğinde onun gereğine göre, kulluk yapılır. Nitekim, fiiller de maslahatların gereğine göre işlenir. Maslahatın zamanlara göre değişmesi mümkün olduğuna göre, Allah'ın bir şeyi ilkin mutlak olarak emretmesi, sonra onu ikinci zamanda aynen muhafaza etmesi veya benzerlerini yasaklaması mümkündür. Bu, içinde her hangi bir şüphe bulunmayan açık bir husustur. Peygamber olmadan önceki döneminde Hz. Mûsâ'nın nübüvvetini kabul etmeden kulluk yapılması ve peygamber olduktan sonra nübüvvetini ikrar ederek kulluk edilmesi câiz olduğuna ve bu da, bedâ olmadığına göre, şeriatların nesh edilmesi hakkındaki söz de böyledir. Allah'ın Hz. Adem'in şeriatında kız kardeşle evlenmeyi mübah kılıp sonra Hz. Mûsâ'nın zamanında bunu haram kılması câiz olduğuna göre, bizim söylediklerimiz de bu şekildedir. Bu açık bir husustur.

Teklif sürdüğü müddetçe Hz. Muhammed'in şeriatının sona ereceğini kesinlikle reddederiz. Çünkü, onun bizden istediklerine ihtiyacımız bulunmaktadır. Ayrıca onun dininden, getirdiği şeriatının daimi ve kesintisiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu, diğer peygamberler hakkında câiz değildir.

95 Bedâ, failden, şu an kararlaştırmış olduğu bir işi nakzeden yeni bir şeyin zuhûr etmesidir. Bazı fırkalar, bunun ilahî zât için câiz olduğunu söyler. Mu'tezile ve çoğunluk, bunu reddeder.

Mesele:

Eğer şöyle derse: Peygamber dışındaki kişilerden mûcizelerin zuhûr etmesi mümkün müdür? Nitekim avamın çoğu mûcizelerin sâlih kimselerden keramet şeklinde zuhûr ettiğini, bazı kimseler de sıddıklardan mûcizelerin zuhûr ettiğini ileri sürer.

Ona şöyle denir: Bu câiz değildir. Çünkü mûcizeler peygamber ile peygamber olmayan kişi arasındaki farkı gösterir. Nitekim peygamber kendisi dışındakilere şöyle der: "Ben de sizin gibi bir beşer olmama karşılık, mûcize sizin bana boyun eğmenizi ve itaat etmenizi gerektirmiştir." Bu mananın doğru olması için, mûcizenin yalnızca peygambere ait olması gerekir. Dolayısıyla mûcizenin peygamber haricindeki kişilerden zuhûr etmesi câiz değildir.

Eğer başkalarında mûcize zuhûr etseydi, peygamberlerin mûcizeleri hakkında düşünmekten vazgeçilir ve ondan uzaklaşılırdı. Keza bu, bütün akıl sahipleri mûcize göstermeye teşvik edeceğinden nübüvvete delalet etmezdi. Şüphesiz yüce Allah kötülüğe neden olacak şeylerden nebîlerini uzak tutar. Bu sebeple O, Muhammed'i (sav) yazı yazmaktan, şiir söylemekten ve kabalık etmekten uzak tutmuştur; bu açık bir husustur.

Salihlerin çoğundan, mûcizeler zuhûr ettiği nakledilmiştir, derse,

Ona şöyle denir: Biz bu tür haberleri tasdik etmiyoruz. Çünkü onlar, bunları bazen kendisinin mûcize gösterdiğini kabul etmeyen kişilerden naklettikleri gibi bazen de imkânsız olan şeyleri içerecek şekilde aktarmışlardır. Bazılarının aynı anda iki memlekette bulunduğunu ve buna benzer aklın reddettiği diğer hususları haber vermeleri buna örnektir.

Şeriat Bâbı

Şer'î Hükümler Hakkında

Hz. Peygamber'in getirdiği şer'î hükümleri ana hatlarıyla açıklar mısınız?, diye sorarsa,

Ona şöyle izah edilir: Bunlar; biri ilim, diğeri amel babından olmak üzere iki kısma ayrılır. İçlerinde usûl ve fürû olanları ile taklid ve başkasına tabi olmanın geçerli olduğu veya olmadığı hususlar vardır. Biz bunlardan genel olarak bahsedeceğiz.

Mesele:

Salat O'na ve yakınlarına olsun Hz. Muhammed'in nübüvvetinde asıl olan şer'î hükümler nelerdir? diye sorarsa,

Ona şöyle izah edilir: O'nun getirdiği şer'î hükümlerin asılları, bazı isimler ve onlara ilişkin hükümlerden [esmâ ve ahkâm] oluşur: O, bu konuda mükellefleri çeşitli şekillerde isimlendirerek açıklamıştır: Bunlar, "kâfir", "mü'min" ve bu iki konum arasında bir konumda bulunan "fâsık"tır.

Kâfir, büyük azâbı hak eden, mü'minden farklı bir hükme tabi tutulması gereken, bu sebeple de kabirlerimizin dışına defnedilen, cenaze namazı kılınmayan, bazı sebeplerle öldürülebilen ve bazı şartlarda kendisiyle muamele yapılan, müslümanlarla miras bağı olmayan, kadınlarını nikahlamamızın helal olmadığı, kâfir ve müşrik olarak adlandırılan kimsedir. Küfrünü gizleyip, Müslümanlığını gösterirse "münafık" diye nitelendirilir, bununla birlikte "fâsık" diye de adlandırılabilir. Çünkü her fâsık kâfir olmadığı halde, her kâfir, fâsıktır.

Mü'min ise, tâzim ve hürmet edilmesi, değerinin yüceltilmesi, dininde müdafaa edilmesi ve mezhebinde yardım edilmesi gereken kimsedir. Mü'min, Peygamber ve peygamber olmayan şeklinde ikiye ayrılır. Peygamber, mükâfat ve hürmete layık olandır. Bu isim genel olarak övgü bildirir. Müslümandır, fazîletlidir, dürüsttür, takvalıdır, temizdir vs. sözlerimiz de bunun gibidir.

Fâsık'a gelince, ona uygulanacak hüküm, daha önce belirtilen hususlarda kâfirinkiyle aynı değildir. Çünkü bunun cezası, onun cezasından farklıdır, bu, onun isim ve hükümlerine sahip değildir. Fakat tâzim ve isimler hususundaki hükmü, mü'minin hükmü gibi de değildir. O, bu iki konum arasında bir yere sahiptir.

Bu isimler lügatten şeriata nakledilmiştir. Çünkü küfrün lügatteki anlamı "örtmek"tir, bundan dolayı zikrettiğimiz anlama nakledilmiştir. Mü'min lügatte "tasdik eden" anlamına gelir, bu sebeple vasıflandırdığımız manaya nakledilmiştir. Fâsıkın lügatteki anlamı ise "zarar vermeyecek şekilde ayrılmak"tır. Onun için, dostluktan ayrılıp düşmanlığa yönelmek anlamına nakledilmiş cezalandırılmayı, kınanmayı ve lanetlenmeyi hak eden kimseye isim yapılmıştır.

Mesele:

Eğer vasıflarını açıkladığınız bu kişilerin mükâfat bakımından hükümleri nedir? derse,

Şöyle izah edilir: Kâfirin hükmü, daimî olarak cezalandırılmaktır. Sem'î deliller, yüce Allah'ın onu affetmeyeceğine delâlet eder. Bu, Muhammed aleyhisselâmın dininden zorunlu olarak bilinir. Yine sem'î deliller, fâsıkın, tövbe etmediği müddetçe cehennemliklerle birlikte ebedî olarak cehennemi hakkettiğine çıkarım yoluyla delalet etmektedir. Bu anlamda yüce Allah şöyle buyurur:

> "Kim Allah'a ve peygamberine baş kaldırır ve yasalarını çiğnerse onu temelli kalacağı cehenneme sokar."[96]
>
> "Kim bir mü'mini kasten öldürürse cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir."[97]
>
> "Allah'ın buyruğundan çıkanlar cehennemdedirler, ceza günü oraya girerler, oradan bir daha ayrılamazlar."[98]

Mü'min'e gelince o, imanı üzere öldüğü takdirde, cennetliktir ve yüksek dereceli kimselerdendir.

Mesele:

Eğer, ceza tehdîdi [*vaîd*], Kur'ân'da yalnızca kâfirler hakkında varid olmuştur, diye itiraz ederse,

Ona şöyle denir: Bu yanlıştır. Çünkü zikrettiğimiz âyetler geneldir [*âm*]. Genel lazıfların, aksi bir delil olmadığı sürece, kapsamına giren her şeye atfedilmesi gerekir; tıpkı özel lafızların [*hâs*] onun özeline ait şeylere atfedilmesi gerektiği gibi. Bunun aksi câiz görüldüğü takdirde, yüce Allah'ın hitabından kesinlikle bir şey anlaşılmaz, yüce Allah bundan münezzehtir.

96 Nisâ Sûresi, 4: 14.
97 Nisâ Sûresi, 4: 93.
98 İnfitâr Sûresi, 82: 14-16.

İlzâm:

Şayet, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur.

"De ki: Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar."[99]

Bu, Allah'ın günahların hepsini bağışlayacağını gösterir, diye itiraz ederse,

Ona şöyle cevap verilir: Bununla kastedilen, ümitsizlikten sıyrılıp tövbe etmek ve Allah'a sığınmak suretiyle umut yoluna yönelmektir. Zira aşırı giden kimsenin, tövbenin kendisine fayda vermeyeceğini zannedip günahında ısrar etmesi ve tövbe etmemesi haramdır. Bu anlamda O şöyle buyurmuştur.

"Rabbinize yönelin, azap size gelmezden önce ona teslim olun."[100]

Yüce Allah bu sözüyle kendisine sığınmadıkları takdirde, onlara azap edileceğine işaret etmektedir. Bizim söylediğimiz de odur.

İlzâm:

Şayet, O, şöyle buyurmuştur:

"Allah, kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar."[101]

Bu, şirk dışındakileri günahları bağışlamasının câiz olduğunu gösterir, diye itiraz ederse,

Ona şöyle söylenir: Bu âyet, müşrik olmayan kimseler hakkında hüküm vermemeyi [tevakkuf] gerektirir. Çünkü yüce Allah, onun bağışlanmasını, meşietle ilişkilendirmiştir. Bu ise belirsizlik ve ardına düşmemeyi gerektir. O başka bir âyette ise,

"Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, kusurlarınızı örter."[102]

sözüyle, büyük günahlardan uzak duran kimseyi bağışlamayı dilediğini beyan etmiştir.

İlzâm:

Şayet, fâsık ebedî olarak cehennemde kalacaksa, kâfirle arasındaki fark nedir? derse,

99 Zümer Sûresi, 39: 53.
100 Zümer Sûresi, 39: 54.
101 Nisâ Sûresi, 4: 48.
102 Nisâ Sûresi, 4: 31.

Ona şöyle söylenir: Cehennemde olmaları açısından ikisi de eşittir. Fakat kâfire daha fazla azap edilir. Nitekim peygamber ve mü'min eşit olduğu halde, peygamberin dereceleri daha büyüktür.

İlzâm:

Bu durumda iman etmesi fâsığa bir fayda getirmemiştir, diye itiraz ederlerse,

Onlara şöylenir: Fâsık, kendisinden taat ve iman cinsinden meydana gelen şeyleri, günahıyla bozmuş, günahlarıyla onları iptal etmiştir. Şüphesiz ikisi de kendisi tarafından iptal edilmiştir. Yüce Allah bunu şu sözüyle beyan etmiştir: "Başa kakmak ve incitmek suretiyle hayırlarınızı boşa çıkarmayın."[103] Buna karşılık eğer fâsığın imanı olmasaydı, cezası hafiflemezdi. O halde onun imanı ile elde ettiği mükâfat, eşit miktardaki cezasını silmiş olur ve geriye kalan cezayı hak eder. Nitekim, bir insanda yüz dirhem alacağı, on dirhem borcu bulunan bir kimsenin, geriye kalan kısmı almaya hakkı olduğunu söyleriz. İşte bu mesele de böyledir.

İlzâm:

Şayet, Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştur:

"Alev alev yanan bir ateşle sizi uyardım. O ateşe ancak yalanlayıp yüz çeviren kötüler girer."[104]

Bu, fâsığın Cehennem'e girmeyeceğine delalet eder, diye itiraz ederse,

Ona şöyle cevap verilir: Bu, Mürcie'nin görüşüdür. Zira onlar, günahkarın Cehenneme girmesini câiz sayar, fakat kesin bir hüküm belirtmezler.

Bu âyet, "sadece kâfirleri sokacağımız belli bir cehennem" şeklinde anlaşılmalıdır. Bu ise, genel olarak fâsığın cehenneme girmesine mani değildir. Çünkü Cennetler, derece derece olduğu gibi Cehennemler de derece derecedir. Bu anlamda yüce Allah şöyle demiştir:

"Şüphe yok ki, münafıklar cehennemin en alt katındadırlar."[105]

Bu söz, Hâricîlerin fâsıkları tekfir etmesi, Mürciîlerin ise onu mü'min sayması görüşünü çürütür. Biz, fâsıkların bu iki konum arasında bir yerde olduğuna ilişkin görüşümüzün doğru olduğunu yineliyoruz. Bu görüş, Allah'ın selamı üzerine olsun emîrü'l-mü'minînden[106] alınmadır. Zira o, kendisine isyan edeni lanetliyor ve fâsıklıkla nitelendiriyordu. Mü'minleri, övgü ve tâzim açısından onlardan ayırt ettiği gibi, miras, defin ve benzeri hususlarda da onları kâfirlerden ayırt ediyordu. Bu onun mezhebinden, onlar hakkında izlediği yoldan bellidir ve bilinen bir görüştür.

Mesele:

Eğer, imanın artıp eksilebileceğini söylüyor musunuz? derse,

Ona şöyle söylenir: Evet, çünkü iman, mükellefin yerine getirmesi gereken vâciplerden her biridir. Mükelleflerden birine vâcip olan, diğerine vâcip olandan daha fazladır. Öyleyse iman, bu yönden artar ve eksilir. Yüce Allah, namazı bu şekilde nitelendirmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir."[107]

Aynı şekilde namazı din olarak vasıflandırmış ve "İşte sağlam din budur"[108] buyurmuştur. Hz. Peygamber de bu anlamda: "Emanete hıyanetlik edenin imanı yoktur", "Hırsız, çaldığı zaman mü'min olarak çalmaz." demiştir. Dolayısıyla o, hırsızlığı terk etmeyi imandan saymıştır. Mürcie'nin "iman yalnızca sözdür veya söz ve itikattır, artmaz ve eksilmez" iddiası geçersizdir.

Bu mezhebin aksine, bizim görüşümüze göre insanlar, iman bakımından birbirinden üstün olabilirler. Nitekim peygamberin imanı, diğerlerinin imanından daha fazladır. Onların görüşüne göre ise bu, doğru değildir.

İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak

Kitap, sünnet ve icmâ bu görevin vâcip olduğuna delalet etmektedir. Bu anlamda yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"İsrailoğullarından inkâr edenler, Dâvûd'un ve Meryem oğlu İsâ'nın diliyle lanetlenmişlerdi. Bu, başkaldırmaları ve aşırı gitmelerindendi, birbirlerini yaptıkları kötülüklerden sakındırmıyorlardı."[109]

Bununla ilgili deliller sayılamayacak kadar çoktur. Akıl, başkalarını kötülükten alıkoymamızın iyilik olduğunu ve bu vazifeyi yaparken kötülüğe engel olmanın önceliğe sahip bulunduğunu açıklar.

Mesele:

Rivayetlerde geçen kabir azâbı, münker ve nekir, sorgu, hesap, mîzan, sırat ve benzeri şeyleri câiz görüyor musunuz? diye sorarsa,

Şöyle izah edilir: Evet, bütün bunlara, bizim câiz gördüğümüz şekliyle iman ediyoruz; fakat ne Haşviyye'in "Allah'ın onlara kabirlerinde ölüler iken azap ettiğini" zannettiği biçimde, ne de Cebriyye'nin "kabir azabının aslı yoktur" dedikleri gibi. Aksine biz yüce Allah'ın kabirde azap ettiği vakit, onları diriler haline çevirdiğini, sonra tekrar öldüklerini söylüyoruz. Aziz ve yüce Allah,

"Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün iki defa da dirilttin."[110]

sözüyle buna işaret etmiştir. Allah aynı şekilde onları söylediğimiz biçimde mükâfatlandırır.

Rivayetler bunu açıkça bildirmiştir. Azabın daha büyük olması için Münker ve Nekir diye adlandırılan meleklerin görevi üslenmesi imkânsız de değildir.

Sorgulama ve hesaba çekme gibi şeyler de böyledir. Yüce Allah, bunları kesinlikle yapacaktır. Değilse, dünyada insanları bu gibi durumlarla korkutarak günahlardan alıkoyuyor değildir.

Mîzan da böyledir; mükellefin durumunun, cennetlik veya cehennemlik olduğunun açığa çıkacağı kefelerden birine aydınlık, diğerine karanlık konulması mümkündür. Fakat amellerin tartılmasını câiz görmeyiz. Çünkü ameller kaydedilmiştir; cisim değiller ki tartılsınlar.

Sırat, yol demektir. Onun keskin ve çetin olduğuna ilişkin söyledikleri Cehennemlikler için câizdir; fakat bunu Cennetlikler için câiz görmeyiz.

Biz, kulun benzeri işlerden kaçınmasına ve böylece onun maslahatına sebep olmasından dolayı, bu konuda sahih olarak gelen haberlere inanıyoruz. Bu konuda ümmet arasında bir ihtilaf yoktur.

Şer'î Sorumluluklar Hakkında Son Söz

Şer'î sorumluluklar iki kısımdır:

Birincisi, kişinin mükellef olduğunda şahsen ve bedenen bizzat yükümlü olduğu ve uzak duramayacağı ibadetlerdir. Bunlar, beş vakit namaz, taharet, yasak yerleri örtmek gibi namazın şartlarına ilişkin yükümlülükler ile ramazan orucu ve benzeri şeylerdir. Zulmü terk etmek, gözü haramdan korumak, zina ve içkiyi terk etmek gibi yükümlülükler de yine bu kısımdandır. Bunlar, güçsüzlük, unutma ve benzeri şeylerin olması dışında, mükelleflerden her birinin yapmakla yükümlü olduğu şeylerdir.

İkincisi, kişinin ne şahsen ve ne de bedenen sorumlu olduğu, fakat vâcipliği hakkında başka hususların itibara alındığı hususlardır. Bu da çeşitli kısımlara ayrılır:

Bir kısmı, mükellefin bir mala sahip olduğunda yapması gerekenlerdir. Zekat, kefaret ve adakları îfâ etmek; güç yetirildiğinde hacca gitmek ve şartları oluştuğunda cihat etmek gibi. Kişi az ya da çok mal sahibi olduğu zaman şeriatın koyduğu ölçülere göre bu tür yükümlülükleri yerine getirmekle sorumludur.

Bir kısmı, kendisini bağlayan bir iş yaptığında sorumlu olduğu, o fiil olmasaydı sorumlu olmayacağı türden şeylerdir. Kefaretler buna örnek verilebilir. Hac esnasında yemin ve cinayet işleyen kişi, bunların kefaretlerini ödemekle yükümlüdür. Bir iş işlediği zaman gerekli olan nafakaların çoğu da böyledir. Örneğin emanet aldığı ve onu muhafaza etmeyi tekeffül ettiği zaman emaneti iade etmekle, geçerli bir adak adadığında adağını yerine getirmekle yükümlüdür. Keza, boşadığı zaman boşama kuralları, azat ettiği zaman da azad hükümleri geçerlidir. Bazen bu sebeplerden biri eksik

olduğunda mükellef bunun sorumluluğundan kurtulabilir. Örneğin bir mala tam olarak sahip olmadan, ilgili yükümlülükleri yapması gerekmez.

Bir kısmı, tek kişiyle tamam olmayan muâmelât örneğinde olduğu bir işi başkasıyla birlikte işlediği zaman yapması gerekenlerdir. Alışveriş ve nikah ahkamı buna örnek verilebilir.

Bir kısmı ise, başkasından bir suç meydana geldiği zaman yapması gerekenlerdir. Örneğin diyet, onu ödemekle sorumlu katilin akrabalarına düşer.

Bazen Allah'tan meydana gelen durumlar sebebiyle pek çok ibadet yapmak gerekebilir. Fakir düştükleri ve hastalandıkları zaman baba ve çocuğa bakılması gerektiği gibi. Keza, çocuğu olduğunda nesep ahkamından; ölüm vukû bulduğunda miras ahkamından sorumlu olması gibi.

Bazen de başkasının yapması yasak olan şeyler gibi, kişiye başkasının getirdiği sorumluluklar olabilir. Oğlunun ve babasının hanımıyla evlenmesinin kendisine haram kılınması gibi. Yine emzirme vuku bulduğunda, hanımının kendisine haram olması gibi.

İbadetler ve şer'î hükümler çeşitli kısımlara ayrılır. Duyulan ihtiyaca göre onlara özen gösterilmesi gerekir. Namaz gibi mutlaka yerine getirilmesi gerekenlere daha fazla özen gösterilmelidir. Sonra teşvik edilmesine göre tedricen böyle olmalıdır.

Maslahatları barındırması mümkün olan muâmelâtın durumu kolaydır. Çünkü bunlar kişinin rahatlıkla üstesinden gelebileceği şeylerdir.

İbadetler iki kısma ayrılır:

Birincisi, kâfirin bilmesi ve yapması gereken, bazan da bilmesi gereken ama yapması gerekmeyenlerdir. Namazın, sayılarının, şartlarından çoğunun, hac ve zekatın vâcip olması gibi. Yine içki, zina, fâiz ve benzeri şeylerin haram kılınması da bu kısma dahildir.

İkincisi ise, alim olanların bilmesi gerekenlerdir. Alimlerin, eğitim öğretim yapması, fetva vermesi ve kendi nefislerinde yaşaması için hüküm çıkarma usûllerini bilmesi gerekir. Alim olmayanlar, alimi taklid edebilir ve ona müracaat edebilir. Çünkü bu şekilde yapacağı amelin makbul olduğu Hz. Peygamberin dininden bilinmektedir. Tabi ki bu, ictihâdî meseleler için geçerlidir. Kişi, hac esnasında kusur sayılan avlanma, giyinme, koku sürünme ve yeminini bozma gibi hususlardan sorumlu olacaktır.

Mükellefin gafil kalamayacağı husus, önce yüce Allah'ı ve Resûlünü bilmek, sonra da taklid ve tabi olmanın câiz olmadığı ve daha çok ihtimam gösterilmesi gereken hususlardır ki, bunlar da şer'î hükümlerin usûlleridir [*usûliş-şerâi*].

Mesele:

Halkın Allah'ın varlığını bilme konusunda başkasını taklid etmesi ve alimlere müracaat etmesi câiz midir? diye sorarsa,

Şöyle söylenir: Hayır; aksine akıl sahibi mükellefler olduklarında Allah'ın varlığı hakkında akıl yürütmeleri, daha önce açıkladığımız şekilde O'nu bilmeleri ve kötülüklerden tenzih etmeleri gerekir.

Belirttiğiniz hususların tamamını bilmeleri gerekir mi? diye sorarsa,

Ona şöyle cevap verilir: Hayır, kendilerini tereddüde düşüren bir şüphe arız olmadığı sürece, bunları yalnızca genel olarak bilmeleri lazımdır. Aksi halde bu şüpheyi izale edecek şeyler hakkında düşünmeleri gerekir. Ancak ibadetleri kısaltıp özet geçmeleri gerekmez. Öte yandan eğer yapılan fiil, sağlam ve düzgün ise, bu fiilin diri, kâdir, alîm, gören ve işiten bir faile ihtiyaç duyduğu bilinir. Bu tür hükümler akıllarda ilke olarak vardır. Gökleri ve yerleri yaratan zâtın bizden farklı olması gerekir. O, haksızlık yapmaz, adildir, zulmetmez, birdir, O'nun benzeri ikinci bir ilâh yoktur, ceza ve mükâfat onun elindedir, O'na itaat etmek ve şükretmek, ona karşı günah işlemekten kaçınmak ve şeriatları icra ettikleri hususunda peygamberlerini tasdik etmek vâciptir. Bütün bunlar anlaşılabilecek makul şeylerdir, bu konuda ümmet arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Küllâbiyye fırkası, bu ilkeleri ihlal etmiş ve ezelde Allah ile birlikte bir kadîmin bulunduğunu iddia etmiştir. Sözü eğip bükseler de tevhitten uzaklaşmışlardır.

Başka bir fırka Kur'ân'ın kadîm olduğunu iddia etmiştir. Onların durumu da böyledir. Onlar bütün çirkin işlerin Allah'a izafe edileceğini iddia etmiş, dolayısıyla adalet ilkesinden uzaklaşmışlardır. Yine onlar Rablerinden olmayan hiçbir kötü işin bulunmadığını, buna rağmen O'nun âdillerin en adili olduğunu söylemişlerdir. Diğer bir fırka, hiçbir şeyin Allah'a benzemediğini, ama buna rağmen O'nun arşa oturduğunu ve dünya semâsına indiğini söylemiştir. Onun için de, tezada düşmüştür. Yine başka bir fırka, Allah'ın bir mekânda veya bir cihette bulunmasının mümkün olmadığını, fakat O'nun gözle görüleceğini söylemiş, bu sebeple çelişkiye düşmüştür. Diğer bir fırka, Allah'ın, kazasında hakîm olduğunu, fakat kâfirin kaderine inkâr etmeyi koyduğunu, küfrü onda yarattığını, kudret vermediği halde onu iman etmekle sorumlu tuttuğunu, sonra da ona ebedî olarak azap ettiğini söylemiş ve tenâkuza düşmüştür. Daha önce belirttiğimiz gibi buna benzer birçok iddia ileri sürmüşlerdir.

Biz, açıkladığımız şekilde, ümmetin katında sabit olan makul ve birbiriyle çelişmeyen ana konuları ve onların izahını en ideal metotla ele aldık.

Yüce Allah'tan dileğimiz, bizi hatalardan koruması, öğrettiklerine göre amel etmeyi nasip etmesi ve bu muhtasar kitapta kaydettiğimiz şeylerden bizi faydalandırmasıdır. Şüphesiz kitaptaki konuları tam olarak anlaşılır ve açık bir şekilde ortaya koyamadık. Ömrümüzü hayır ve saadetle sona erdirsin. Duaları kabul eden, dilediğini yapan O'dur.

Allah'a hakkıyla hamd ederiz. O, bize yeter. O ne güzel vekildir; salât ve selâm, öncekilerin ve sonrakilerin en hayırlısı seçkin peygamber Muhammed Mustafa'ya ve onun hayırlı, güzel ve tertemiz ailesine olsun.

العدل التوحيد الوعد والوعيد المنزلة بين المنزلتين الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر

Tevhid
Adalet
Va'd ve Vaîd
Menzile Beyne'l-Menzileteyn
Emr-i Bi'l-Ma'ruf
ve Nehy-i Ani'l-Münker

Kâdî Abdülcebbâr, Mu'tezile'nin doğuşundan 11. yüzyılın başına kadar gelen süreçte tartışılan bütün konuları ihtiva eden ve bu bakımdan Mu'tezile kelâmını sistemleştiren eser olarak kabul edilen 20 ciltlik *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-ʿadl*'inin mükemmel bir özetini elinizdeki risâlede ortaya koymuştur. Mu'tezilî âlimlerin uzun bahislerle ortaya koyduğu fikirlerin ve derinlikli tartışmaların böylesine küçük hacimli bir risâlede ele alınması hayranlık uyandırıcıdır. Metinde takip edilen usul son derece sistematiktir; Kâdî Abdülcebbâr tevhid, adalet, nübüvvet ve şeriat olmak üzere dört esas üzerine bina ettiği meseleleri önce temel sorular olarak formüle etmiş ve cevaplarını ortaya koymuş, ardından cevaplarına yöneltilebilecek itirazları zikretmiş ve bu itirazların hangi bakımlardan temelsiz olduğunu izah etmiştir.

Bu bakımdan *el-Muhtaṣar fî uṣûli'd-dîn*, Mu'tezile kelâmının son derece seçkin bir hulâsası olmakla birlikte, sistematik usulü ve sade üslubu dolayısıyla Mu'tezile okumalarına kaynaklık edecek bir giriş kitabı olma niteliğini de taşır. Elinizdeki çalışma, Muhammed İmâre'nin tahkik ettiği orijinal metin ile Hulusi Arslan'ın tercümesinden oluşmaktadır.

Sanki eser, Adalet ve Tevhid Ehli'nin ele aldığı konuları sayfaları arasına "mükemmel bir özet" olarak toplayan bir "fihrist" gibidir. Bu konuları büyük ve geniş eserler içerisinde okuduğumuz zaman, onların böyle bir özet hâline getirilebileceğini tahayyül bile edemeyiz.

Muhammed İmâre

ISBN: 978-605-67291-7-1
9 786056 729171

MU'TEZİLE KİTAPLIĞI

FATİH İBN SERHAN'DAN ÜMMETE HEDİYEDİR!!!